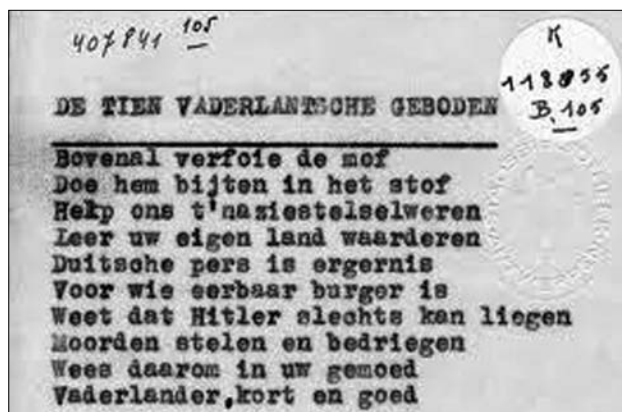

Antwerpen tijdens de tweede wereldoorlog

1. Inhoudstafel
2. Woord vooraf / Stad in oorlog – de redactie
3. Antwerpen tijdens de nazi-bezetting: accommodatie – Dirk Martin
13. Literatuur tijdens de bezetting, met vraagteken? – Fernand Auwera
19. Spionnen in dienst van de Gaulle / Het Antwerpse inlichtingennet Stockmans, december 1941 – juni 1942 – Jan Laplasse
29. Hotel Langstraat, Borgerhout – René Hooyberghs
37. Het paartd, het dorp en hun oorlogen – Betty Antierens
45. Hubert Lampo: schrijven in oorlogstijd – Jan Lampo
59. Landelijkheid of landerigheid? Waanbeelden over losbandige stad in de aanloop naar en tijdens WO II (1920 – 1945): Lukas De Vos
72. Onze abonnees in het voetlicht
74. Reclames
75. Medewerkers lentenummer 110
76. Impressum

Foto voorplat: Duitse propaganda-affiche / *Kinder von Antwerpen*
(bombardelement van Mortsels)

Achterplat: 'Germania' gezien door Otto Dix, ex: Bruno Caruso, *Mythology of Modern Art*, 1977

Woord vooraf / Stad in oorlog

Gewoonlijk behoudt *Gierik* ongeveer de helft van zijn 76 pagina's voor aan een welbepaald thema en de tweede helft van het nummer is dan weer een vrijplaats voor de streng geselecteerde ingezonden kopij, waarbij debutanten ook aan hun trekken komen. Voor het huidige lentenummer 110 moeten we echter afwijken van dit scenario. Het thema 'Het dagelijks in Antwerpen tijdens wereldoorlog 2' wekte heel wat belangstelling en creatieve benadering bij de gecontacteerde auteurs op. Zoveel zelfs dat ze het gevraagde gemiddelde aantal bladzijden meer dan ruimschoots overschreden. Gevolg: we kunnen er een volledig nummer mee samenstellen.

Alles begon met een inzending van Dirk Martin die ons een artikel over het dagelijks leven tijdens de tweede wereldoorlog in Antwerpen bezorgde. Hoe kon de modale Antwerpenaar overleven in een bezette stad? Wie waren de overlopers, de collaborateurs, de opportunisten? Hoe kondigde zich de uiteindelijke bevrijding aan en wat nadien met een nog steeds onverwerkt verleden?

Fernand Auwera tracht zich te herinneren wat hij als jonge puber als leesvoer kon veroorloven en verkrijgen en hoe dat zijn jeugdige fantasie voedde en beïnvloedde.

Jan Laplasse spitst zijn onderzoek toe op een van de talrijke facetten en personages van het Antwerpse verzet en inlichtingennetwerken. Wel en wee van industrieel Charles Stockmans worden tragisch ont-rafeld.

René Hooyberghs laat zijn moeder aan het woord, die op een heldere en aangrijpende toon vertelt over hoe oorlog het dagelijks leven en de familiebanden overhoop kan halen, maar ook hechter kan smeden. Betty Antierens verzint een fictief verhaal dat zich slechts gedeeltelijk in de stad ontrolt, maar hoofdzakelijk het reilen en zeilen van kleine adel 'op den buiten' weerspiegelt. De stad en het platteland zijn tijdens een oorlog vaak totaal verschillende biotopen met hun eigen wetten en tradities.

Jan Lampo heeft opgezocht hoe zijn vader Hubert Lampo tijdens de oorlog zijn eerste literaire stappen zette, zijn eerste verhalen en romans op het getouw zette en mee de plannen uittekende voor een naoor-

logs literair tijdschrift, nl. het *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, de illustere voorloper van *Gierik & Nieuw Vlaams Tijdschrift*, niet langer zuil gebonden, maar wel even kritisch het creatieve en vrije woord honorerend.

Journalist Lukas De Vos gaat op onderzoek en roept waanbeelden over de losbandige stad op in de aanloop naar en tijdens WO II: een ontluisterende doorlichting van de 'Vlaamsche geesten' (in alle betekenissen van het spookachtig woord).

Het geschetste totaalbeeld van dit themanummer kan natuurlijk niet volledig zijn, maar het geeft al wel een behoorlijk genuanceerde impressie.

In het zomernummer 111 krijgen jullie een volledig creatief thema aangereikt. Het literaire genre de groteske (door Paul van Ostaijen tot leven gewekt onder invloed van de Berlijnse dadascène in 1920) wordt nieuw leven ingeblazen. We vroegen aan enkele hedendaagse auteurs om een nieuwe, hedendaagse groteske te schrijven.

Sven Cooremans, David Troch, Fikry El Azzouzi, Guido Lauwaert, Didi de Paris, Delphine Lecompte, Hendrik Carette, Chrétien Breukers, Vitalski en Jan Lauwereyns, Pol Hoste en Betty Antierens maken hun dadaïstische opwachting. Hopelijk kan 'zot Pauleken' er hartelijk om lachen. ■

Dirk Martin

Antwerpen tijdens de nazi-bezetting : accomodatie¹

*Duits militair op het wandel terras aan de Schelde, 1940.
Foto Kropf, coll. Spronk/SOMA*

65 Jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog is het laatste woord over de evolutie van samenleving en maatschappij onder een totalitair bezettingsregime nog steeds niet gezegd. Collaboreerden België, Vlaanderen, Antwerpen met de nazi-bezetter of ging het net andersom om verzet? Of bewoog de meerderheid zich in een grijze zone tussen twee uitersten?

Binnen de specifieke sociaal-economische, levensbeschouwelijke en communautaire breuklijnen van de eerste helft van de 20ste eeuw in België nam Antwerpen een bijzondere plaats in. De sociaal-economische verhoudingen in de haven- en diamantstad schenen ondanks enkele grote stakingen vrij gepacificeerd, zoals elders in België.

Op levensbeschouwelijk en communautair vlak daarentegen bestond er een Antwerpse specificiteit. Inderdaad, al in 1921 was er een politieke katholiek-socialistische samenwerking tot stand gekomen die onder meer resulteerde in een lokale schoolvrede. Op communautair vlak had de stad voor een duidelijk Vlaams profiel gekozen.

Specifiek voor Antwerpen was ook dat haven, handel en diamant voor een vrij cosmopolitische stad zorgden met een belangrijke joodse component. Specifiek was tenslotte dat de expanderende economische grenzen van de metropool en haar 19ste eeuwse administratieve stadsgrens niet meer samenvielen. De spanningen, inherent aan deze elementen, vormden de basis waarop de Duitse bezetting zich zou enten.

De Duitse inval

In de tweede helft van de jaren dertig kreeg Europa af te rekenen met het steeds agressiever optreden van nazi-Duitsland. In september 1939 tenslotte viel het Reich Polen binnen, met de Britse en Franse oorlogsverklaringen tot gevolg. Aan het westelijke front bleef het aanvankelijk vrij rustig: tot mei 1940 zou het gaan om een 'drôle de guerre'.

Maar het neutrale België en Antwerpen werden op die ochtend van vrijdag 10 mei 1940 letterlijk en figuurlijk ruw wakker geschud. Vroeg in de ochtend bombardeerde de Luftwaffe het vliegeld

van Deurne. De scholen werden gesloten, enkele schuilplaatsen ingericht en de eerste rantsoeneringsmaatregelen getroffen. Rond de middag verschenen ter hulp komende Franse troepen uit de Waaslandtunnel. De volgende dagen werd het echter duidelijk dat de Duitse troepen vlug oprukten en vanaf 14 mei verlieten duizenden de stad, richting Frankrijk. Op 15 mei vertrokken ook burgemeester Huysmans, socialist en anti-nazi, en enkele schepenen via Kortrijk naar Frankrijk, waarbij ook gelden van de stadskas in veiligheid werden gebracht. Havenschepen Leon Delwaide, een exponent van de Vlaamse katholieke rechterzijde, werd dienstdoend burgemeester. Vrijdag 17 mei werd iedereen aangemaand thuis en in de kelders te blijven tijdens de aftocht van de laatste Belgische legereenheden over de Schelde, waarbij de twee tunnels onklaar gemaakt werden.

In de vroege ochtend van 18 mei trokken de eerste 'feldgrau'-soldaten vanuit het Noorden zonder gevecht de stad binnen en werd de hakenkruisvlag op de kathedraal gehesen. De tweede Duitse bezetting binnen een kwarteeuw was een feit. Het maakte een verpletterende indruk op alle Antwerpenaren. Zij zouden weldra met een nieuwe orde geconfronteerd worden. Maar het dagelijkse leven kreeg voor de Sinjoren tegen eind mei weereenschijn van normaliteit. De brandende petroleumtanks waren gedoofd, gas en elektriciteit functioneerden weer, trams reden opnieuw, de straten waren opgeruimd en verlost van de stank veroorzaakt door de doortocht van eenheden met paarden, er verschenen (door de bezetter toegelaten) dagbladen, de tunnels werden hersteld, scholen, winkels en de bibliotheken heropenden. De zon scheen. Een gevoel van opluchting overheerste; de niet verwachte gedisciplineerdheid van de bezettende Wehrmacht-eenheden was daar niet vreemd aan. Vervelender was de definitieve invoering van het rantsoeneringssysteem: de meeste voedingswaren konden nog slechts gekocht worden tegen afgifte van zegels, waarvan iedereen er regelmatig een beperkt aantal kreeg. Zo had men midden juni recht op een kwart brood per dag. Van schaarste was echter nog geen sprake.

Aan Duitse zijde hield men alles scherp in de gaten. Het centrale Duitse bezettingsbestuur, de *Militärverwaltung* in Brussel o.l.v. *Militärverwaltungschef* Eggert Reeder, werd op lokaal vlak ver-

tegenwoordigd door de *Kommandanturen*. In Antwerpen werd *Oberst* Schwartz, nadien Nadrowski *Feldkommandant*. Op het stadhuis werd een *Stadtkommissar*, Dr. Delius, geïnstalleerd als toezichhouder van de militaire administratie op het stadsbestuur. Toch kon de gemeenteraad voorlopig opnieuw bijeenkomen. Tijdens de eerste zitting op 21 juni kondigde burgemeester Delwaide een aantal maatregelen aan, zoals melk- en soepbedeling aan kinderen en verhoogde steun voor werklozen en gezinnen van militairen. Ook werden in het kader van de werkloosheidsbestrijding een aantal openbare werken in het Antwerpse gepland: schuilkelders, bestratingswerken, afbraak van de vestingen, woningbouw, werken aan het Albertkanaal. De haventrafiek kon wegens de oorlogsomstandigheden slechts zeer beperkt worden heropgestart. Overigens zouden zowel het oude establishment als 'nieuwe orde'-figuren pogen de haven zoveel mogelijk intact te houden met het oog op een nieuwe start na de oorlog. De diamantindustrie kwam na uitschakeling van joodse handelaars wel opnieuw op gang en werd een van de grootste leveranciers van industriediamant aan het Reich. Voor alles was het doel van de bezetter de economie opnieuw te doen draaien, zodat de Belgische productie rechtstreeks of onrechtstreeks de oorlogsspanning van het derde Rijk kon ondersteunen. In Antwerpen resulteerde dat in het heropstarten van het grootste deel van de 'kriegswichtige' industrie (Ford, General Motors, Métallurgie Hoboken, Gevaert, Bell...) en een aantal scheepswerven. Zo nodig werden die onder Duitse voogdij geplaatst. Ook werden nieuwe, puur Duitse bedrijven opgestart: Erla (revisie van vliegtuigmotoren) en Reitz (uniformen).

Niet alleen in de gemeenteraad voerden de aanhangers van de 'nieuwe orde', voornamelijk VNV-ers en rexisten, het hoge woord. Tijdens de 11 juli-viering in de opera werd de Hitlergroet gebracht en werd dé symboolcollaborateur uit de Eerste Wereldoorlog, August Borms, ovationeel toegeluicht. Zwarte en 'feldgrau' uniformen werden een vertrouwd beeld op straat. Eind juli werden aan de Frankrijklei een Offiziersheim en in de Appelmannsstraat een Soldatenheim geopend. Op het Astridplein kwam er een Duitse *Soldatenkino*. Inkwartieringen en opeisingen gingen hun gang en *Wehrmachtwegwijzers* verschenen in het straatbeeld.

Dat de Duitsers in het kader van de 'Flamenpolitiek' de Vlaamse krijgsgevangenen naar huis lieten gaan - eind 1941 waren er bijna 100.000 langs het station Antwerpen-Centraal gepasseerd - maakte een en ander verteerbaar. Weliswaar werd het niet op gejuich onthaald dat alle verkeer werd verboden tussen 23 en 5 uur, of dat kaas en boter niet meer gemakkelijk te vinden waren. Maar het viel haast niemand op dat de politie de namen van al de joden in de stad moest oplijsten en dat de Duitsers de eerste politieke aanhoudingen deden: enkele topfiguren van de verboden *Gazet van Antwerpen*.

Eerste bezettingsmaanden: tot samenwerking bereid?

In de stad kwam het uitgaansleven weer op gang. Langzamerhand raakte de werkloosheid gereïsoleerd. Meer en meer Antwerpenaren besloten noodgedwongen 'vrijwillig' in Duitsland te gaan werken. Een en ander was bijzonder belangrijk voor de bezetter, omdat het zijn *Ruhe und Ordnung*-politiek ondersteunde. Die politiek betekende ook een (voorlopig) intact laten van de inheemse administratie. Grote delen van de Belgische en Antwerpse publieke opinie waren niet anti-Duits.

Toch flakkerde vanuit een patriottische reflex een allereerste vorm van 'verzet' op. Een goed voorbeeld daarvan was Marcel Louette, een 33-jarige onderwijzer, voorzitter van de liberale Jonge Geuzenwacht, die samen met een paar gedemobiliseerde militairen en collega's van zijn school in het schipperskwartier 'iets' wilde doen. Dat 'iets' werd later de Witte Brigade.

Ondertussen kon men in stad en haven een verhoogde Duitse militaire activiteit opmerken, die tot enkele Britse luchtaanvallen leidde. In de haven en aan de Schelde kon men in de loop van augustus open en bloot vaststellen dat honderden lichters werden opgeëist en omgebouwd, naar men vermoedde voor een landing aan de Britse kusten. Ook werden de straten rond het vliegveld van Deurne ontruimd. Dit werd door de *Luftwaffe* tot 1941 intensief gebruikt voor bombardementsvluchten op Engeland.

Tegelijkertijd verslechterde de voedselsituatie. In de loop van het najaar konden waarnemers vaststellen dat er in steeds langere rijen werd aangeschoven voor voedingswaren. Boter, eieren, vlees

en ook tabak en zeep schenen zeldzaam te worden en zelfs aardappelen waren er niet meer in overvloed. Ook kochten de Duitse soldaten en diensten op wat zij maar konden.

De verslechterende bevoorrading en de Duitse nederlaag in de luchtslag om Engeland leidden er wellicht toe dat op 11 november 1940, de viering van de wapenstilstand van 1918, voor het eerst een meer dan individueel protest tot uiting kwam. Het was een eerste duidelijke bres in de *Ruhe und Ordnung*-politiek van de Duitsers. Het standbeeld van koning Albert (toen nog voor de Nationale Bank) werd bedolven onder de bloemen en toen gewapende patrouilles de lei ontruimden, hergroepeerden een aantal mensen zich aan het beeld van Leopold I achter de bank. Het signaal was duidelijk.

Aanpassing bleef echter het motto. Op 17 november '40 ging bijvoorbeeld een grote Rubensherdenking door in aanwezigheid van heel wat hoogwaardigheidsbekleders en met een uitwisseling van geschenken tussen burgemeester Delwaide en de chef van het Duitse bestuur, Reeder. Maar typerend: de stad werd aangezet tot het organiseren van een grootse plechtigheid en het geschenk van Reeder bestond uit fotokopies van brieven van Rubens uit een Duits archief.

Ingrijpender was dat de stad en Berchem, Borgerhout, Deurne, Hoboken, Merksem, Mortselt, Wilrijk en een stuk van Ekeren eind 1940 onder Duitse druk de 'wens' formuleerden te fusioneren tot Groot-Antwerpen (de fusie verscheen in het Staatsblad van 21 september 1941; toen hadden de Duitsers de gemeenteraden al maanden afgeschaft). De 'grote agglomeratie' moest niet alleen een kader scheppen voor de toekomstige ontwikkeling van de wereldhaven, maar paste ook in een autoritaire herstructurering van stad en land, die het de bezetter vooral op politiek vlak makkelijker moest maken. Toch waren er al voor de oorlog stemmen opgegaan om de bestuurlijke grenzen van de stad aan de economische aan te passen. Hoe dan ook was dit besluit nu onwettelijk.

De gemiddelde Antwerpenaar - nu met meer dan een half miljoen - die rond de donkere jaarwisseling 1940-1941 de balans opmaakte, stelde vast dat grote drama's uitgebleven waren. Het leven van voor mei '40 leek echter ver weg.

*Huldevergadering van het VNV in het Sportpaleis ter ere van Staf De Clercq
Foto Pighini, SOMA*

Antwerps VNV-gouwleider en havenschepen Jan Timmermans (links) en Bert Meuris, commandant van Vlaamsche Wachtbrigade (rechts), tijdens een collaboratiedéfilé op de Meir, 26/9/1943, foto SOMA

Propaganda aan de De Keyserlei voor dienstneming in de Vlaamsche Wacht, s.d. Foto Kropf, coll0. Spronk/Soma

Velen begonnen zienderogen te vermageren, kregen griep of zelfs tbc. Ondertussen werd in de Duitse officierenclubs overvloedig getafeld. Maar ook Antwerpse welgestelden konden zich via de zwarte markt oesters en kalkoen veroorloven...

Groeiende ontevredenheid door miserie, oorlog tegen Rusland en verplichte tewerkstelling

De publieke opinie begon zich tegen de Duitsers te keren. De vriendelijke bezetter van 1940 begon steeds meer de 'mof' te worden. De collaboratie werd nog minder populair. Ook zeer kleinschalig actief verzet stak de kop op. Sluikpers circuleerde in de stad (*Steeds Vereenigd, Het Vrije Woord, De Werker, De Vrije Sinjoren ...*), telefoonkabels werden doorgesneden, soms werden slogans gekalkt. Spontane ontevredenheid was zeker de grootste aanleiding tot een soort niemand-op-straat-actie op 1 mei 1941 en tot een betoging van volkswomen voor een groter broodrantsoen, op 21 mei op de Grote Markt.

Het 'gesproken dagblad' van Zender Brussel op zondagmorgen 22 juni 1941 veroorzaakte sensatie: de vorige dag was de Wehrmacht de Sovjet-Unie binnengevallen. Dat had ook in de stad gevolgen. Aangelokt door de soldij, om ideologische redenen, uit verblinding, zin voor avontuur of uit verveling begonnen jonge Antwerpenaars zich druppelsgewijs aan te melden als oostfrontvrijwilliger voor een Vlaams legioen. Zwartgelaarsd en gespoord kwam 'Leider' Staf De Clercq van het VNV op 20 juli in het Sportpaleis trouwens in hoogsteigen persoon de Antwerpenaren oproepen voor de strijd tegen het 'mensonterende bolsjewisme'. Toevallig of niet, kwam het de volgende dag, nationale feestdag, voor het eerst tot vrij zware rellen. Aan het Koninklijk Paleis op de Meir, maar ook aan het VNV-lokaal Malpertuus en elders raakten van driekleurige lintjes voorziene Antwerpenaren slaags met leden van de collaboratiemilities Dietsche Militie-Zwarte Brigade en de Vlaamsche Wacht.

Na de inval in de Sovjet-Unie raakte de collaboratie in een stroomversnelling; de greep naar de macht vormde nu voorgoed haar parool. Dat uitte zich b.v. te Antwerpen door de aanstelling eind 1941 van vier nieuwe orde-schepenen in het nieuwe college van Groot-Antwerpen (Delwaide bleef

burgemeester; plaatselijk VNV-leider Jan Timmermans had wel op méér gehoopt). De radicalisering kwam tevens tot uiting in de groei – ook te Antwerpen – van de Algemene SS Vlaanderen en de groepering DeVlag, de Groot-Germaanse en door de SS gesteunde concurrent van het VNV, geleid door de Deurnese leraar Jef Van de Wiele. Beide 'bewegingen' en hun geüniformeerde milities gingen ook meer en meer het straatbeeld beheersen met allerlei marsen en openbare plechtigheden. Het was duidelijk dat zij de openbare ruimte wilden innemen.

Tegelijkertijd trad het verzet langzamerhand uit zijn amateuristische fase. Patriotische, anti-fascistische, maar ook toevallige factoren (een arbeidscollega bij het verzet...) speelden een rol bij de recrutering. Een gestructureerd groepje groeide eind 1941 uit tot het Antwerps comité van het clandestiene 'Onafhankelijkheidsfront' (de politieke kleur ging van liberaal tot communist). Uiteraard kregen de Duitse politiediensten een en ander ook in de gaten. Eén van hun eerste successen in het Antwerpse was het oprollen van een clandestien inlichtingennet rond de in januari '41 met een kortegolfzender geparachteerde inlichtingsagent Emmanuel Hobben.

Voor een aantal Antwerpse schoolkinderen werd de zomer van 1941 evenwel die van een vakantie in Duitsland en Oostenrijk met vertrek vanuit het Centraal Station, begeleid door eigen onderwijzers en onderwijzeressen. De buitenlucht belette niet dat de medische schoolinspectie na het begin van het nieuwe schooljaar moest vaststellen dat de gezondheidsstoestand van de kinderen bedenkkelijk werd. Hoewel geobsedeerd door eten, kon men er toch nog om grinniken toen een onbekende er eind oktober in slaagde de hakenkruisvlag van de O.-L.-V.-toren te halen. Maar ook nu weer was een nationale feestdag nodig om de mensen uit een zekere lethargie te halen. Begin november 1941 al riep het verzet vrouwen en moeders op 'hun kinderen deze winter niet aan ondervoeding en kou te laten verkommeren'. Het Onafhankelijkheidsfront vroeg dan ook te betogen voor grotere rantsoenen en loonsverhogingen. En terwijl op 11 november in de KVO voor de collaboratiegroepering Kracht door Vreugde Vlaanderen 'Het Land van de Glimlach' werd opgevoerd, brak in tenminste vier Antwerpse bedrijven een staking uit, waaraan ongeveer 4.000 arbeiders deelnamen.

Begrijpelijk, want in 1941 waren de officiële prijzen voor voedingswaren ten opzichte van voor de oorlog met 75% gestegen en op de zwarte markt met 650%! Niet zelden werd tweederde van het gezinsinkomen aan voedsel besteed. De winter die ijskoud begon - het vroom onafgebroken van december 1941 tot maart 1942 en het sneeuwde geregeld - veroorzaakte gebrek aan werkelijk alles. Het kolenrantsoen bedroeg slechts honderdvijftig kg kolen per maand bij minima tot -18°C. Voor een beetje warmte leefde men in de keukens en vermits het te koud was om op te blijven, ging men om 9 uur naar bed. Inmiddels uitten veel mensen kritiek op de Engelsen "die niets deden en overal te laat kwamen".

Daarbovenop kreeg de koning als symboolfiguur een zware klap. In december raakte bekend dat Leopold III hertrouwd was met de jonge en knappe Liliane Baels. Was dat het lot van zijn soldaten delen, zoals hij na de capitulatie beloofd had? Kortom, de winter 1941/1942 maakte de gemiddelde Antwerpenaar onverschillig en zelfs wanhopig, ondanks de dansverslaving van de jeugd.

Voor vele Antwerpse intellectuelen in het algemeen en schrijvers in het bijzonder kwam die onverschilligheid neer op een 'innerlijke emigratie'. Elsschot, Walschap, Zielens, Lebeau, Baekelmans, Gilliams, de debuterende Lampo... publiceerden verder. Het werden tijdloze boeken als *De wereld van Soo Moereman* (1941) en *Gansje Kwak* (1942) van Walschap. Collaboratie-auteurs konden op de vinger van een hand geteld worden, nog minder schrijvers konden tot het literair verzet gerekend worden.

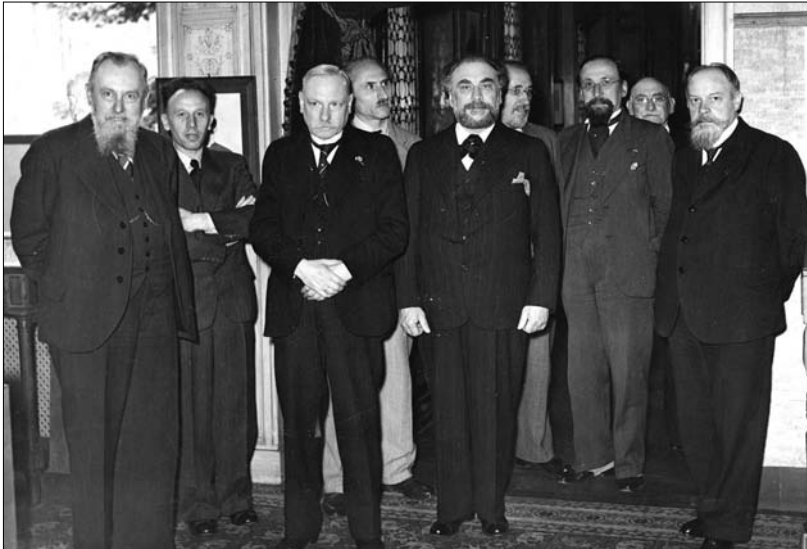
Wel waren bijna alle Antwerpse literatoren, inbegrepen de echte groten, toegetreden tot de Antwerpse Kamer van Letterkundigen van de 'Federatie der Vlaamsche Kunstenaars'. De federatie was een corporatistisch vehikel, opgericht om het 'kunstleven' in Vlaanderen te 'ordenen'. De Kamer vormde een soort belangenorganisatie, maar wel een die (via de statuten van de overkoepelde Antwerpse 'Gilde van Vlaamsche Kunstenaars') Joden en vrijmetselaars uitsloot. Baekelmans was erevoorzitter, Walschap mocht zich op de titel 'Leider' verheugen en De Vree was secretaris. Zoals gezegd werd haast iedereen lid, van Marie Gevers tot Lode Zielens, van Emmanuel De Bom tot Leen Van Marcke, van Ger Schmoek tot Maurice Gilliams. De Kamer met haar 56 leden kon echter moeilijk als collaboratievehikel aanzien worden.

In het jaarverslag van de overkoepelde Gilde voor 1942 werd trouwens letterlijk gesteld dat de Kamer van Letterkundigen in tegenstelling tot andere kamers "ondanks herhaald aandringen afzijdig bleef staan".

De lente '42 bracht een zekere stabilisering van de levensomstandigheden met zich mee, maar voor één bevolkingsgroep pakten zich echter meer en meer donkere wolken samen: de joden in Antwerpen. Voor hen werd de nazomer van 1942 een afschuwelijk drama. Na opeenvolgende door de bezetter geïnitieerde, maar mee door stedelijke overheden uitgevoerde antisemitische maatregelen, na een heuse pogrom op 14 april 1941, op aanstichting van de antisemitische vereniging 'Volksverwering', werden - onder het mom van verplichte tewerkstelling - vanaf augustus in een aantal razzia's haast alle niet-Belgische Joodse mannen, vrouwen en kinderen door de Duitse politiediensten (en in de laatste razzia mee door de stadspolitie) brutaal opgepakt. De Antwerpse politie werd onder druk gezet om daaraan actief mee te werken zonder dat burgemeester Delwaide of hoofdcommissaris De Potter haar daarvan weerhield. Hatelijk stelde het tijdschrift *De SS-Man* begin oktober vast: 'We krijgen levensruimte in Antwerpen. Het getto en aanpalende straten zijn bijna leeggelopen. In zeven straten heb ik 552 verlaten beneden- en bovenverdiepingen geteld'. In 1943 volgden nog de Belgische joden. Van de uiteindelijk meer dan 9000 naar de vernietigingskampen weggevoerde joodse inwoners zou bijna niemand terugkomen ...

De meeste Antwerpenaren stonden negatief t.a.v. de deportatie, maar het was vooral de invoering van de verplichte tewerkstelling in België en in Duitsland (maart, resp. oktober 1942) die de anti-Duitse en anti-collaboratiestemming duidelijk deed toenemen. Hoewel de vrouwen na enkele maanden werden vrijgesteld, bleek de zgn. jaar-klassenactie (alle werklozen en werknemers van niet 'kriegswichtige' bedrijven van de jaargangen 1920 tot 1924 naar Duitsland) een van de meest gehate maatregelen van de bezetter.

In de loop van 1942 voerden de Duitsers hun repressie tegen de werkweigeraars en het verzet verder op. Dit bleef een kleine minderheid, maar het organiseerde zich eveneens te Antwerpen langzamerhand in het kader van het 'linkse' Onaf-

Heropeningsplechtigheid van het Museum van de Vlaamse Letterkunde in Antwerpen (vlnr : Lode Baekelmans, Ger Schmook, schepenen Verrept ea), 22/7/1940, foto SOMA)

Blanka Gijssels tijdens haar proces, s.d. SOMA)

Engelse pantserwagen op de De Keyserlei, 4/9/1944, foto SOMA)

hankelikhedfront, het 'rechtse' Geheim Leger en andere organisaties zoals de Witte Brigade. Antwerpen groeide uit tot het (relatieve) centrum van sluikpers in Vlaanderen. Sabotages en aanslagen gingen in stijgende lijn, zonder evenwel de intensiteit van het verzet in Wallonië ook maar te benaderen. De verzetslui aan de basis wisten overigens soms amper dat zij voor een welbepaalde groep actief waren.

Maar de Duitsers waakten. Zij troffen collectieve represaillemaatregelen (boetes, avondklok...) en hun politiediensten, met name de Gestapo (onderdeel van de Sipo-SD), maakten overuren. Via de infiltratie van een Vlaamse Gestapo-agent en door verklikkingen slaagden zij er rond de jaarwisseling 1942/43 in tientallen Antwerpse verzetslui van de reeds genoemde organisaties aan te houden. De collaborateurs reageerden op hun manier tegen het toenemende verzet en het wijd verspreide 'attentisme'. Tientallen jonge militieleden vernielden eind december verschillende keren 'onvolkse' cafés en brasseries, winkels van spelautomaten en lokalen van verenigingen. De *Kommandantur* zelf diende de ijver van de 'zwarten' die steeds meer als parallelle ordehandhavers optraden, in te tomen. Dat laatste had ook te maken met de machtsstrijd in Duitse rangen tussen de militaire administratie (hier de *Feldkommandantur*) die - zonder veel illusies, want te 'klerikaal' - eerder het plaatselijke VNV steunde en de SS, die duidelijk achter de DeVlag stond.

Van januari tot mei 1943, niet toevallig na de Duitse nederlaag in Stalingrad, ging haast geen dag meer voorbij zonder geweld tegen en represailles van Duitsers en collaborateurs. Begin februari aarzelden deze laatsten niet de liberale ex-schepen en vrijmetselaar Eric Sasse thuis in de Van Rijswijcklaan te vermoorden.

De oorlog zeer dichtbij en de machtsovername door de collaboratie

Ondanks sporadische kleine bombardementen en het in actie treden van de Duitse Flak tegen geallieerde bommenwerpers op weg naar het Reich, was er een hele periode eigenlijk weinig te merken geweest van het militaire aspect van de oorlog. Tot er op die zonnige namiddag van 5 april 1943 936 doden en 1.343 gekwetsten vielen bij een onnauwkeurige Amerikaanse luchtaanval op

het Duitse vliegtuigmotorenrevisiebedrijf Erla te Mortsels-Oude God. Ook de Gevaert-fabriek werd getroffen. Het meest schrijnend was de dood van kinderen in hun vernielde school. De nazi-propaganda maakte natuurlijk gretig misbruik van dit 'Anglo-Amerikaanse terreurbombardement'.

Toch heerste er in deze zomer van 1943 een voorzichtig conjunctureel optimisme, zelfs het woord 'invasie' werd gefluisterd. De geallieerden behaalden op zowat alle fronten successen en voor het eerst sinds 1940 was er een normale oogst. Ook stonden de werkgevers een verhoging van het weekloon toe (een druppel op een hete plaat!), de officiële prijzen bleven min of meer stabiel en de fenomenale zwarte markt-prijzen leken wat te dalen. Sport en ontspanning bleven voor afleiding zorgen. Antwerp zou de voetbalcompetitie van het seizoen 1943-1944 winnen. In de Empire, de Hippodroom, Oud België, het Rubenspaleis en andere zalen werden met onverminderd succes revues opgevoerd. Al een tijd erg populair bij het jongere Antwerpse publiek waren jazzbands als de 'Blue Dandies' met pianist Albert De Cock. Evenementen van 'hoge' cultuur (toneel, concerten, tentoonstellingen...) bereikten wel niet meer de bloei van het begin van de bezetting, maar bleven vooral bij de KNS vrij gevarieerd. Van Duitse zijde verweet men deze evenementen trouwens te Vlaams en te weinig Germaans te zijn.

Een groot deel van de bevolking poogde dus zo normaal mogelijk te leven in abnormale omstandigheden. Een eigenaardige mengeling van dagdagelijksheid, vermaak en ellende, hoop en vrees bleef de bezetting kenmerken. Het stadsbeeld was er een van half verlaten straten, voorbijrijdende Duitse kolonnes, lege winkels en aanschuiven voor karige hoeveelheden dure voedingswaren, de meeste vrouwen met - o schandaal - korte rokken, blote benen en schoenen met houten zolen, deftige heren die sigarettenpeukjes opraapten, herhaald luchtalarm ...

Op zondag 26 september 1943 maakten de Sinjoren n.a.v. het tienjarig bestaan van het VNV een vlaggenoverhandiging mee met een toespraak op de Grote Markt door 'Leider' Elias, een parade op de Meir en 's namiddags een 'stormrit' door de stad met vrachtwagens en spandoeken: 'Eén Leider, één Beweging, één Volk. Zege aan het Nationaalsocialisme'.

In januari 1944 kwam het tot een groot 'politiek' incident. Inderdaad, de Duitse 'Verwaltungschef' van de stad, Seyfert, had aan de burgemeester laten weten dat die op 28 januari de grote zaal van het stadhuis ter beschikking moest stellen voor een afscheidsplechtigheid van Vlaamse Waffen SS-vrijwilligers voor het Oostfront. Burgemeester Delwaide weigerde: manifestaties met een politiek karakter hoorden niet thuis op het stadhuis. De Duitsers hielden voet bij stek: de plechtigheid móést doorgaan. De dag voor de plechtigheid namen de burgemeester en de Belgisch gezinde 'oude orde'-schepenen van de drie traditionele partijen ontslag. De 'politiek van het minste kwaad' had blijkbaar haar grenzen bereikt.

Opvallend was dat een eerder symbolische aangelegenheid de druppel vormde die de emmer deed overlopen, terwijl massieve inbreuken op de Belgische wettelijkheid (oprichting Groot-Antwerpen, jodenvervolging met hulp van de politie, onrechtstreekse informatieverschaffing bij de verplichte tewerkstelling en bij de opsporing van onderduikers e.a.) dat gevolg niet hadden gehad. Maar toen leken de Duitsers nog aan de winnende hand.

Het VNV kon zich nu eindelijk inbeelden de baas te zijn en de VNV-schepen Jan Timmermans werd burgemeester. De meer intelligente collaborateurs beseften echter terdege dat zij een uitgespuwde minderheid waren geworden en dat de greep naar de macht aan het mislukken was.

Tijdens het voorjaar van 1944 begon het voor de Duitsers echt slecht te gaan aan de fronten. In Antwerpen traden zij steeds harder op en er kwamen weer tientallen arrestaties. Ook andere feiten wezen op hun toenemende zenuwachtigheid. In het Stadspark en het Nachtegalenpark werd druk aan commandobunkers gewerkt en in de Schelde werden mijnen gelegd. Begin april kwam er zelfs een bevel van de *Feldkommandantur* om voor 18 april alle radiotoestellen in te leveren. De nervositeit nam toe, het egoïsme onder de bevolking ook.

De bevrijding

En eindelijk gebeurde het dan toch: de landing in Normandië. Men schreef 6 juni 1944. In de stad werden prikkeldraadversperringen, mitrailleurs-

nesten en (fake)mijnenvelden aangelegd. Erger, de Duitse politie verdubbelde haar ijver. De ene aanhouding volgde op de andere, zoals die van ondergedoken 'Anglo-Amerikaanse' piloten en hun helpers, maar ook van een deel van de leiding van het zogeheten clandestien coördinatiecomité van het Antwerpse verzet.

De oprukkende Britse en Amerikaanse legers kwamen steeds dichterbij. Op 1 september overschreden de geallieerden de Belgische grens. Behalve de Duitse en Vlaamse tweederangs-eenheden die onder bevel van 'Platzkommandant' generaal graaf zu Stolberg-Stolberg de stad moesten verdedigen, trokken Duitse militairen en burgers met alle mogelijke vervoermiddelen de stad uit, nadat zij zoveel mogelijk documenten verbrand hadden. Ook de collaborateurs vluchtten de stad uit, of doken onder, met hen de VNV-burgemeester en -schepenen.

Die zonnige maandagmorgen 4 september werd de sfeer nog koortsachtiger. Rond half twaalf verschenen toch nog onverwacht de eerste Engelse Sherman tanks van het derde bataljon *Royal Tank Regiment* bij de garage Permeke aan de Boomsesteenweg.

Gegidst door Antwerpse verzetslui rukten zij via de Van Rijswijcklaan de stad binnen. De schoten en ontploffingen tijdens de schermutselingen met verraste soldaten van de Wehrmacht en van de Vlaamse Wacht deed de uitzinnige menigte amper even wegduiken. Echte en september-weerstanders sloten zich aan bij de opmars. Tegen de avond gaf zu Stolberg zich over, na toch nog hevige gevechten aan de bunkers in het Stadspark en aan de *Kommandantur* op de Meir. Met de Linkeroever werden nog schoten gewisseld, aan de andere kant van het Albertkanaal zaten ook nog Duitsers, maar de oude haven leek min of meer intact, ook omdat verzetslui en havenpersoneel er Duitse sabotageacties verijdeld hadden. Het werd voor Sinjoren en hun Engelse bevrijders een euforische nacht.

Daags nadien begon de 'zuivering'. Massa's echte en vermeende collaborateurs, meestal kleine visen, werden opgesloten in de Begijnenstraat, de kazerne van Berchem en ook in kooien van de Zoo. De volkswoede gaf daarbij meer dan eens aanleiding tot minder fraaie taferelen met duwen trekwerk, het kaalscheren van vrouwen en

plunderingen. Voor een deel was dit geweld sociaal functioneel als herbevestiging van de sociale identiteit.

De volgende weken bleef een echte normalisering uit, ondanks de terugkeer van burgemeester Huysmans en de wettelijke overheden. De vreugdeuitbarsting van de eerste bevrijdingsdagen ebde weg. De aanwezigheid van de vele geallieerde militairen verliep niet incidentloos. De bevoorrading bleef ondermaats. Er werd nog op de stad geschoten, waarbij doden vielen. De Britten waren niet onmiddellijk verder opgerukt, zodat Luchtbal, Merksem en grote stukken van de haven pas na dagen, of zelfs weken bevrijd werden. Ook de Scheldemonding was nog niet bevrijd.

Paradoxaal genoeg zou meer dan een maand na de bevrijding de zwaarste oorlogsperiode voor Antwerpen beginnen: die van de 'vliegende bommen', waarmee de Duitsers de belangrijkste aanvoerhaven voor de geallieerde opmars naar het *Reich* wilden treffen. Tussen oktober 1944 en maart 1945 zouden er bijna 3.000 doden en 9.000 gewonden vallen.

Alsof de V-bommen niet genoeg waren, sloeg rond kerst en nieuwjaar iedereen de angst nog meer om het hart door het Ardennenoffensief van de *Wehrmacht* in de richting van Antwerpen. Maar, het belangrijkste voor de oorlogsvoering: de haven bleef vanaf eind november volop draaien voor de geallieerde oorlogstrafiek. Dat leidde mee tot de uiteindelijke Duitse nederlaag op 8 mei 1945.

Onverwerkt verleden?

In België had men vier jaar met totaal gewijzigde machtsverhoudingen geleefd, waarin diverse overheden op het slappe koord van de 'politiek van het minste kwaad' balanceerden in een poging om zich te handhaven t.o.v. de Duitse bezettende autoriteiten en de machtsgeile collaboratie, die beide zelf intern verdeeld waren (SS contra militaire administratie; DeVlag contra VNV).

De notie 'minste kwaad' kon in hoofde van het Belgische en Antwerpse establishment echter verschillende ladingen dekken. Velen wilden de burgerlijk-democratische functionering van de vooroorlogse maatschappij niet overboord gooien en zoveel mogelijk de bestuurlijke en economische hefbomen in Belgische handen houden. Anderen ging het om opportunistisch machtsbehoud. Maar

sommigen gingen steeds verder in hun al na de Eerste Wereldoorlog sterker wordend autoritair gedachtengoed, een soort Belgisch fascisme, wat bevorderd werd door de *Militärverwaltung* die eigenlijk liever met de traditionele elites werkte dan met de collaboratie. Die drie invullingen van het 'minste kwaad' konden ook in mekaar overlopen. Voor de grote meerderheid van de bevolking had de dagdagelijksheid van simpel overleven het in elk geval duidelijk gehaald op de daadwerkelijke inzet in één van beide kampen. Antwerpen 1940-1944: grijze stad, grijze mensen. Maar men had het overleefd.

Na de bevrijding werd de draad van voor 1940 terug opgenomen. In de gemeentepolitiek volgde een zekere restauratie met de voortzetting van de vooroorlogse rooms-rode coalities. De op zijn zachtst gezegd weinig principiële houding van grote delen van de lokale politieke, administratieve en economische elite t.a.v. de onwettelijke ingrepen van de bezetter was wel zeer vlug vergeten.

Haven en economie zouden pas vanaf de tweede helft van de jaren '50 een hoge vlucht nemen. De bezetting leek nu ver weg. Maar wat voorbij is, begint pas. Het was veel later dat men inderdaad vaststelde dat oorlog en bezetting een 'onverwerkt verleden' vormden. Men ontdekte schakeringen tussen wit en zwart, tussen solidariteit en egoïsme, moed en lafheid, hoop en vrees. De Antwerpse doden, gewonden en raciale en politieke gedepor-teerden, de materiële en misschien nog meer de morele schade die de Sinjoren geleden hadden, staken opnieuw de kop op. De verwerking is nog steeds bezig... ■

FOTO'S: met dank aan SOMA

1. Met dank aan Lieven Saerens voor enkele stimulerende gesprekken. Wie meer wil weten en vooral zien, zie D. Martin & L. Sierens, *Steden in Oorlog, Antwerpen 1940-1945*, Meulenhoff-Man-teau/Cogesoma, 2010.

Fernand Auwera

Literatuur tijdens de bezetting, met vraagteken?

Ik heb altijd te oppervlakkig geleefd.

Dat zouden mijn laatste woorden kunnen zijn.

Geen spontane, zoals men beweert dat gebruikelijk is, maar lang over nagedacht. Ze zijn bovendien zeer waar en oprecht.

Die oppervlakkigheid had en heeft vele gevolgen, en een ervan is dat mijn herinneringen meestal vaag en onbetrouwbaar zijn. Het onderscheid tussen realiteit en verbeelding is nog moeilijk te achterhalen, tussen ambitie en realisatie kan ik soms nauwelijks onderscheid maken. Op momenten dat ik denk mezelf te zijn speel ik komedie. Dramatisch is dat verantwoord, hoewel soms ook komisch.

Dat is natuurlijk mijn schuld, mijn allergrootste schuld, maar er zijn, zoals altijd, verzachtende omstandigheden. Ik ben nu 80 (81 of dood als dit stuk verschijnt), maar voel me nog behoorlijk, dank u wel, en ik ben dus waarschijnlijk de oudste medewerker aan dit nummer. Ik werd inderdaad geboren einde november 1929 en was derhalve 10 toen de Duitsers, nog gedeeltelijk te paard, in Antwerpen arriveerden, 14 toen de eerste Britse tank Antwerpen bereikte, 15 toen de laatste vliegende bom in Antwerpen ontplofte. Jongens en meisjes tussen 10 en 15 neuken tegenwoordig al, toen was dat nog niet zo gebruikelijk. Ik herinner me nog heel goed dat ik op de avond van mijn 15de verjaardag besloot voor de allerlaatste keer nog eens kinderachtig te masturberen, want ik begon nu toch een beetje tot de volwassen wereld te behoren. Bovendien had ik voor het eerst, daar in Beerse, bij Turnhout, waar mijn ouders een onderkomen hadden gevonden tegen het gevaar van de vliegende bommen, een lief. Het meisje wist dat niet, want ik durfde het haar niet vertellen, maar goed. Het moet wel duidelijk zijn dat het toen niet alleen op seksueel vlak andere tijden waren.

Ik groeide bovendien op in een heel beschermd milieu. Mijn ouders waren alles behalve welstellend, maar proper, en bijzonder katholiek. Sociale contacten hadden ze niet of nauwelijks, de familie was erg klein. De enigen die heel af en toe over

de vloer kwamen, behalve mijn tante en oom, die aan de overkant van de straat woonden, waren een onderpastoor en een collega van mijn vader die een pince-nez droeg en vooral geïnteresseerd bleek in heiligen en in mensen die de stigma van Ons Heer vertoonden. Op zaterdagavond ook een Waals koppel uit de buurt dat kwam kaarten. De man was al levenslang werkleider in een fabriek in Merksem, maar kon nog altijd maar één woord Vlaams, 'godverdoem'. Radio hadden we niet. Wel een grammofoon, een meubel van meer dan een meter hoog, met een zwengel op te draaien, en twee platen. Een met fuga's van Bach, en een met 'Yes we have no bananas' van Josephine Baker, platen die nooit werden gespeeld. Pas veel later, na de oorlog denk ik, wel radiodistributie, die haast uitsluitend afgestemd stond op een lokale zender die als grote attractie een zekere Frans Lamoën had, en waarvan ik me vooral een beetje een reclameliedje herinner over 'Chocolat Finor'. Er was in heel onze woning niet één boek te vinden. Een krant kwam er slechts heel sporadisch het huis in, niet omdat men geen geld wou uitgeven aan Duitse propaganda, maar omdat iedere cent moest worden geteld. Het was, niettegenstaande de oorlogsomstandigheden, in feite dus een stille en onbewogen tijd. Voor mij tenminste. Op school, katholiek natuurlijk (maar nooit heeft iemand me bepoteld), leerden we wel over de Nerviërs, de Eburonen en de 600 Franchimontezen, maar werd er met geen woord gerept over de wereld waarin we leefden. En van dat bepotelen gesproken: het overkwam me één keer, in een cinema aan de Frankrijklei, waar ik een Italiaanse avonturenfilm over zeerovers (met Primo Carnera, een reus van een vent, ex-wereldkampioen boksen) mocht gaan zien. Er kwam een heel oud ventje naast mij zitten, die zijn hand op mijn been legde, ik had een korte broek aan, en langzaam begon op te schuiven. Voor volwassenen was me altijd groot respect ingeprent, en gehoorzaamheid, en bijgevolg reageerde ik niet. Overigens was ik me van geen kwaad bewust, want seksuele opvoeding moest toen nog worden uitgevonden. Op een

bepaald moment vroeg de man me of ik niet met hem mee wou naar 'het pissijn', maar in een moment van onverklaarbare opstandigheid weigerde ik. Waarna hij uit mijn leven verdween.

Uit wat vooraf gaat kan blijken dat ik niet erg geschikt ben om iets interessants mee te delen over literatuur tijdens de bezetting. Met de literatuur heb ik pas later kennis gemaakt – en ik was niet de enige in dat geval, daar ben ik zeker van. Maar hopelijk is wat ik te vertellen heb toch niet zonder betekenis, particulier maar niet uitzonderlijk, oppervlakkig maar typerend voor een tijd.

Het enige woord waarmee mijn kindertijd kan worden beschreven is: wereldvreemd. De oorlog was vooral iets avontuurlijks. Enthousiast verzamelden we prentjes van slagschepen en vliegtuigen, waren blij op school als er luchtalarm was, want dan werd de les onderbroken en moesten we naar de schuilkelder en alles was natuurlijk beter dan onderricht in de regel van drie of de Catechismus van Mechelen. Als we thuis waren en het alarm werd afgeblazen renden we de straat op om 'shrapnels' (stukken metaal van de projectielen van het geschut van de luchtafweer, dat aan de Dam, in de buurt, opgesteld stond) te zoeken, want die konden we verkopen, voor een habbekrats, aan een vent die er papiersnijders, souvenir aan de oorlog, van maakte.

Er werd thuis vrijwel nooit over de oorlog gepraat, ik kan het me althans niet herinneren. Men was vast niet Duitsgezind, maar dat verzet bleef welopgevoed en beleefd en, vooral, binnenkamers. Ikzelf pleegde ooit wel een verzetsdaad. Eens vroeg een Duits soldaat me de weg naar het politiecommissariaat van de Biekorfstraat, achter de hoek, en ik wees hem in mijn beste schoolduits en stotterend van opwinding, een totaal verkeerde kant uit. En op een andere keer heb ik, samen met een schoolkameraad, van op een terrein aan Schijnpoort waar een schroothandelaar zijn oude rommel bewaarde, een autoband gestolen, omdat we wisten dat er thuis problemen waren met het herzolen van schoenen, waarvoor bandenrubber erg gegeerd was. Zonder complexen rolden we onze zeldzame buit over straat en onder de neus van agenten en Duitse soldaten naar huis, waar mijn vader haast bezwijmde toen hij ons zag arriveren en helemaal geen begrip bleek te hebben voor onze triomfantelijkheid. Met dezelfde vriend ben ik ook, een dag of twee na het voor de Erla-fabriek bestemde bombardement op Mortsel, gaan kij-

ken naar wat daar was aangericht. Het is vreemd, maar ik moet bekennen, het is nu eenmaal zo, dat wat we zagen vreselijk was, maar me minder aangreep dan wat ik decennia later op televisie te zien zou krijgen...

Ik heb, inderdaad, altijd te oppervlakkig geleefd, maar men heeft er in die tijd ook alles aan gedaan om te beletten dat het anders was.

Je moest niet enkel aan tafel zwijgen, zwijgen was altijd beter. Een eigen mening hebben was dom en in feite zondig, en de hel was nog een gloeiend vuur. De ouderen, de anderen, die wisten het altijd beter, zeker als ze iets hoger stonden op de maatschappelijke ladder, of paus waren, of tot zijn langgeroekt leger behoorden. Wij werden niet opgevoed, maar afgericht. Er was, naar het schijnt, een bedrijvig verenigingsleven, maar we bleven eenzaam en alleen. Ik althans.

Als typisch onderdeel van de familie had ik, vanaf de geboorte vrees ik, weinig sociaal talent, was ik gesloten en eenzellig. En onderdanig. Als overtuigde katholieken (beter zou zijn: 'fanatieke katholieken', maar dat klinkt ergerlijk pejoratief, en ik wil geen kwaad woord over mijn ouders zeggen, want wat zij voor mij en mijn zuster hebben opgeofferd dat had ik, zoals ik reeds enkele keren heb geschreven, nooit voor mijn zoon, waar ik heel veel van houd, kunnen opbrengen) woonden we in de Seefhoek, rode burcht van Antwerpen (in die tijd toch). Vrijwel alle andere kinderen gingen naar het stadsonderwijs, ik naar het katholieke. Bovendien had ik astma, ook een serieuze handicap, zeker op jonge en speelse leeftijd, wat dus ook niet bevorderlijk is voor een vlot contact met de omgeving. Of ik dus een natuurlijk talent was als lezer, of dat het enkel het gevolg was van de omstandigheden, dat weet ik niet. Al ben ik geneigd om het als een aangeboren talent te beschouwen. Al in de eerste klas schreef ik trouwens mijn eerste verhaaltje. Ik tekende mijn woorden eerder dan ik ze schreef. En ik begon alles te lezen wat me onder ogen kwam.

Een literaire opleiding of raadgever heb ik nooit gehad. Moeder las nooit, vader wel, maar haast uitsluitend religieuze dingen en, vooral, cowboyboeken. Hij haalde de boeken van die tweede soort bij de kruidenier naast de hoek. In die tijd hadden wel meer kruidenierswinkeltjes in hun zaak ook enkele schappen met boeken staan, die mits een miniem bedragje werden uitgeleend. Uitsluitend pulp natuurlijk, met veel 'cowboyboeken',

van Zane Grey en Ernest Haicox, en van een van de weinige auteurs waarvan ik beslist het totale, en niet minieme, oeuvre heb gelezen, Max Brand. (Dat dacht ik, tot ik onlangs ontdekte dat Max Brand, echte naam Frederick Schiller Faust (!), onder haast een dozijn pseudoniemen in totaal meer dan 500 romans publiceerde, plus een aantal bundels met kortverhalen en enkele boeken over baseball.) Graag zou ik nog eens een boek van hem in handen hebben, maar ze bestaan blijkbaar niet meer. (Dacht ik eveneens, maar ze worden in de Verenigde Staten tot vandaag herdrukt.) Lezen tijdens de Antwerpse bezetting, dat was voor mij iets als los gelaten worden in een snoepwinkel. Ik heb moeite om het me allemaal te herinneren. Natuurlijk waren er de klassieke kinderboeken, Puk en Muk en iets later Pietje Bell en Dik Trom. Natuurlijk ook Karl May en Jules Verne (ik kan die boeken nog altijd herlezen, maar dan uitsluitend in de edities van toen, dus wat Verne betreft moeten daar de gravures van Riou en de Montaut bij staan). Ik mocht me inschrijven in de parochiale bibliotheek. Daar werd het toezicht gehouden door de lokale geletterde kwezel. Ze was altijd in het zwart gekleed, met een wit 'kolleke', en alle boeken waren in het zwart gebonden, met op de rug een wit etiketje, waarop het catalogusnummer. Ze was ook onze buurvrouw, en als ze op haar fiets stapte bond ze haar enkellange rok met een soort sokophouders vast aan haar benen, om te beletten dat hij een tikkeltje zou opwaaien. Veel later heb ik vernomen dat zij geïnterneerd werd wegens godsdienstwaan. Zij zag er dus op toe dat ik nooit boeken in handen kreeg waar ik nog niet geschikt voor was. Volgens haar was dat ongeveer alles waar geen kabouters of sprekende konijnen de hoofdrol in speelden. Ooit kreeg ik, per vergissing vermoed ik, een boek mee over het sociale (en dus ook seksuele) leven van de mieren, en nog lange tijd was ik veel beter op de hoogte van de voortplantingstechniek van de mieren dan van de menselijke. Geliefkoosde (en toegelaten) literatuur van mij waren ook ingebonden oude jaargangen van populaire weekbladen, zoals 'De Zweep'. Natuurlijk was ik ook verhangen aan 'mannekesbladen', zoals stripbladen toen werden genoemd. Elke week kocht ik de 'Kindervriend', maar ik herinner me vooral nog 'Robbedoes', met reeksen als Dick Tracy, Red Ryder en 'De Baard en de Kale' als mijn lievelingsverhalen, een blad dat

ik ook na mijn kindertijd nog vele jaren trouw ben gebleven, en verkoos boven het toen ook populaire 'Bravo', met nochtans 'De Belhamels', beter bekend als de 'Katzenjammer Kids' en 'Superman'. Iets later kocht ik van mijn karig zakgeld ook 'Vlaamse Filmkens' en alle, eigenlijk veel interessantere, nummers van 'Ivanov'. Nog populairder was de, op hetzelfde formaat uitgegeven, reeks 'Cupido', vuile boekskes, zoals de naam aanduidt. Op school werden ze stiekem doorgegeven en tijdens de les gelezen. De meeste hoofdstukken eindigden met een zin als '... en toen begaven ze zich naar de slaapkamer en werden er één'. Daar kregen we allemaal een stijve van, want in die tijd was dat porno.

Het heeft allemaal maar zijdelings of helemaal niets met literatuur te maken, ik weet het. Maar het onderscheid tussen lectuur en literatuur heeft meer te maken met snobisme dan met smaak, inzicht en theorie. De term literatuur had in die tijd, nu meer dan 65 jaar geleden, ook een heel andere inhoud dan nu. De naam Ernest Claes was bekend, en met mijn vader ben ik ooit eens naar een lezing van een leraar van school geweest over Felix Timmermans, maar andere schrijvers waren onbekender dan de meeste auteurs van nu. Literaire problemen waren van dezelfde orde als discussies over het geslacht van de engelen.

Mijn tante had een klein boekenkastje, en ze was lid van het Davidsfonds. Die boeken mocht ik wel lezen. Met rooie oortjes, van spanning en literair genot, heb ik zo heel wat van Emiel van Hemeldonck tot mij genomen, en van vele anderen, alweer sinds lang totaal uit de literaire geschiedenis verdwenen auteurs. Maar ook 'De avontuurlijke Simplicissimus' van von Grimmelshausen, waarschijnlijk in een gekuiste editie. In dat kastje bevond zich ook een oorlogsuitgave (op een soort krantenpapier gedrukt dus) van 'Een mensch van goeden wil' van Gerard Walschap. Dat was verboden lectuur, maar op een keer heb ik het boek onder mijn trui weggemoffeld en mee naar huis genomen. Het lezen, verstoep in een schoolboek (atlassen waren voor dat doel zeer geschikt), was een te groot risico, dus ik heb het, om het al de volgende dag terug op zijn plaats te kunnen zetten, op één nacht uitgelezen. Mijn jongere zuster sliep op dezelfde kamer, maar van een vriend had ik eens een lampje met batterij gekregen. Het lampje, in de vorm van een miniatuur stallantaarn, was gemonteerd op een soort paperclip en het kon

zowat een complete pagina verlichten. Verstopt onder de dekens had ik wat waarschijnlijk mijn eerste echte literaire ervaring was. Het boek heeft, hoe kan het anders, een onvergetelijke indruk op me gemaakt en ik heb het daarom nooit meer durven of willen herlezen. Mijn, voor zover ik me herinner, volgende ontmoeting met echte literatuur viel minder goed mee. Om mijn kennis van de Franse taal te verbeteren moest ik van mijn vader 'Paul et Virginie' van Bernardin de Saint Pierre lezen, voor mij een kwellend die enkel te vergelijken was met bezoek aan de tandarts. Maar mijn literaire passie heeft er gelukkig niet onder geleden. Tijdens de oorlog las ik, weet ik nog, ook graag de reisverhalen van de Zweedse nazist Sven Hedin en de Afrika-boeken van Attilio Gatti, Ook 'De Witte' van Ernest Claes en boeken over roeisport (want mijn oom was drie jaar kampioen van België skiff geweest, zijn naam was Fernand Vintens, hij was de laatste drager van die familienaam, maar dit terzijde natuurlijk) en een enorm groot en dik boek met geel omslag, pagina's met twee kolommen, dat 'De Levende Brug' heette. Op de cover stond de afbeelding van drie heren die, elkaar bij de onderbenen omklemmend, een brug vormden over een afgrond, en over die brug vluchtte een dame met een kindje in haar armen voor een of ander levensbedreigend gevaar. Ik had dat boek gekregen toen ik een bijzonder zware astma-aanval had, maar die drukte het leesplezier helemaal niet. Ik moet eerlijk bekennen dat zelfs mijn latere lievelingsauteurs, bijvoorbeeld Mark Twain, Philip Roth, Albert Camus, Louis-Paul Boon, Willem Elsschot, Louis-Ferdinand Celine, Georges Simenon, Kurt Vonnegut, Ernest Hemingway, Gabriel Marquez en vele anderen, dat nooit hebben weten te evenaren. Een ander boek, een boek dat ik toen ten minste drie keer heb gelezen, ging over het avontuurlijke, maar droeve lot van een galeislaaf. En het enige boek dat ik bij benadering zeven keer heb gelezen, en telkens met even veel plezier, was 'Jan Zonder Vrees' van C. de Kinder. De eerste zin ken ik nog altijd van buiten, ik herinner me hem zelfs in de spelling en de stijl van die tijd: 'Reeds dikwijls had Moeder Neeltje heuren kleinzoon gepraamd om eenen stiel te leeren'.

Ondertussen was ik zelf verhaaltjes gaan schrijven, meestal over indianen. Het heeft inderdaad

allemaal weinig of niets met literatuur te maken, maar het zegt, hoe persoonlijk ook, toch wel iets over de sfeer van die tijd.

Een muffe, bekrompen tijd, maar wisten wij veel. Hypocrisie? Om die te constateren heb je inzicht nodig, en inzicht hebben, dat was in feite onbehoorlijk. Revolteren? De wereld waarin wij leefden was een onoverwinnelijke vesting, en niet enkel omdat het oorlog was. De waarheid werd opgelegd en was enkelvoudig, het gezag on-aantastbaar en de paus onfeilbaar. Ik was, door privé-omstandigheden, misschien een beetje een buitenstaander, maar tegelijkertijd behoorde ik tot de groep, zat ik in de onverbiddelijk knellende greep van die groep, en ik was vast niet de enige. In die tijd hoorde men conservatief te zijn, zoals men ook proper moest zijn. Men was puriteins, net zoals men beleefd was. Emoties tonen, dat was een beetje als plassen in het wilde. Mijn ouders hadden een uitstekend huwelijk, maar ik zag ze enkel even zoenen op oudejaarsavond, en dat had dan altijd iets van een vaderlandslievende plechtigheid. Verdringing, dat was karakter hebben. Iedereen had helaas seksuele behoeften, maar was in elk geval heteroseksueel, met waarschijnlijk Tino Rossi als enige uitzondering. Natuurlijk was men, hoe heette dat ook weer, voor vrijheid en dergelijke, maar even natuurlijk met mate. Imprimatur Obstat, als het al niet door 'den Duits' verboden was. Democratie was belangrijk, een grote stap voorwaarts, maar de preekstoel bleef de betrouwbare gids op die avontuurlijke tocht. En literatuur, dat schrijf je best met een hoofdletter, maar verder is het iets als Filosofie, waar je niets van begrijpt, of Bankwezen, waar je niets mee te maken hebt, of Neuken (poepen zei men indertijd), wat je best niet doet.

Literatuur tijdens de bezetting in Antwerpen? Ik kan er inderdaad weinig over zeggen. De wereld van toen was veel eenvoudiger dan die van nu – en veel moeilijker te vatten. Dat mensen met stokskes konden eten was toen al een onbegrijpelijk fenomeen. Men leefde in hokjes en in het hokje waarin ik zat bestond literatuur nauwelijks, of eigenlijk helemaal niet. Of ze was bedrog. Jean-Jacques Rousseau, die zo lyrisch en verheven over kinderen kon schrijven, plaatste zijn eigen kinderen in instellingen, verkondigde mijn vader altijd met oprechte woede. Ik had niet de indruk dat literatuur werd gemist, in elk geval veel minder dan voldoende eten en sigaretten. Vanzelfsprekend

heeft de literatuur tijdens de bezetting voor velen een rol gespeeld, en natuurlijk oefende de Duitse bezetter censuur uit. Maar zou die censuur erg ingrijpend of noodzakelijk zijn geweest? Pas na de bevrijding overtrof het aantal weerstanders dat van gedeporteerde Joden. Een jongen uit mijn klas, toen ook 14, liep al een dag na de bevrijding in de wijk rond met een geweer over zijn schouder (hij werd enkele maanden later een van de slachtoffers toen cinema Rex door een vliegende bom werd getroffen). Ik weet het wel, ik was te jong om een overzicht en inzicht te hebben, mijn wereldje was gesloten, maar ik heb niet de indruk, zeker nu niet, na talloze verhalen en getuigenissen en studies en historische werken te hebben gelezen, dat het een uitzonderlijk wereldje was. Helaas (x3). De tijd is enorm veranderd, net als de mode, maar wat eronder zit is nog altijd hetzelfde gebleven. Kwetsbaar en sterfelijk, vol van eenzaam zijn en angst. Ja, kut en penis worden makkelijker getoond, maar de hypocrisie is grotendeels gebleven, ze gaat nu wel gekleed in smoking. Nazistische ideeën vierten ondergronds triomfen, nog altijd misbruikt de kerk niet alleen kinderen, zelfcensuur maakt de andere zo goed als overbodig. We worden nog altijd gemanipuleerd. Dankzij de moderne media worden we steeds beter geïnformeerd, waardoor we beseffen steeds minder te weten over de wereld waarin we leven. Samen met de welvaart van de ene steeg de armoede van vele anderen, onze acties voor natuurbescherming houden bijna gelijke tred met de schade die we aan de natuur toebrengen, en je zou kunnen zeggen dat de pop-zanger de pastoor heeft vervangen. Functie en betekenis van de literatuur? De literatuur profiteert enorm van wat haar momenteel erg bedreigt, de media, vooral de televisie, maar verandert dat iets essentieels aan haar positie in de maatschappij? Ik vrees van niet. In die tijd was mevrouw Courths-Mahler de meest gelezen auteur, nu is dat de heer Herman Brusselmans. Behalve dat er in zijn boeken druk wordt gepijpt en gebeft en in die van haar niet, althans niet beschreven, is er in feite niets veranderd; Goed, je wordt ouder, en je begint je langzaam, in die tijd ging alles trager dan nu, iets te realiseren. De oorlog wordt universeler, je wordt anti-Duits zonder omdat de betekenis van het nazisme tot je doordringt. De overwinning behalen, net als in het voetballen, dat is het belangrijkste. Pas vele jaren later kun je jezelf worden. Ook, en misschien vooral, dankzij de lectuur, de boeken, maar die in-

vloed verloopt onbewust, hij is niet opspoorbaar. Pas later, veel later, kun je met enige betrouwbaarheid bepalen welke boeken echt invloed op je hebben gehad.

Ik heb, inderdaad, altijd te oppervlakkig geleefd. Heel veel te laat ingezien, of totaal niet beseft. Het zal ook wel gemakzucht zijn geweest, verlangen naar enig comfort, maar toch ook een gevolg van de opvoeding, van de tijd, van de oorlog. En, misschien dubbelzinnig, maar alle rommel en onzin die ik in die periode heb gelezen (en gehoord en ondergaan) heeft mijn literaire interesse, of is het passie, helemaal niet kunnen aantasten.

Eerder integendeel. ■

*Dick Tracy
Favorite Adventures 1931-1990
Casebook, selected by Allan Collins and Rick Locher*

Sven Hedin drukt de hand van een zijner helden

*Vlaamse filmpjes
Jos Van de Poel – Per vergissing, het bombardement
van de Erla-fabriek in Mortsel, 1943.*

*Jan Zonder Vrees door C. De Kinder, uitgave van
L. Opdebeeck, Antwerpen*

Jan Laplasse

Spionnen in dienst van de Gaulle

Het Antwerpse inlichtingennetwerk Stockmans, december 1941-juni 1942

Niettegenstaande over de tweede wereldoorlog intussen boekenkasten vol geschreven zijn, blijven sommige deelaspecten nog wat onderbelicht. Dat is zeker zo voor het verzet, waarover er binnen de wetenschappelijke literatuur minstens evenveel algemene overzichtswerken als concrete gevallen-studies bekend zijn. Nog minder historici hebben ook daadwerkelijk geprobeerd om tot op microscopische schaal af te dalen tot de maatschappelijke netwerking achter de lokale verzetsgroepen en de drijfveren, twijfels en achtergronden van hun hoofdrolspelers. Veel heeft natuurlijk te maken met de aard van het fenomeen: clandestiniteit laat zich nu eenmaal niet snel vatten, laat staan dat er veel papier is nagelaten.

Voor het grote publiek lijkt het verzet zelfs wat verdronken te zijn naar de mytische uithoeken van de oorlog, voor jonge generaties nog hoogstens geassocieerd met 'helden' (von Stauffenberg) en 'kluchten' (Allo Allo). Binnen het (lokale) collectieve bewustzijn neemt het verzet een marginale plaats in en dat is op zijn minst vreemd want als beweging heeft ze een unieke rol gespeeld in het herwinnen van onze oude democratische vrijheden op een verfoeilijk regime. Ze heeft er overigens een zware tol voor betaald. Zonder uitspraken te doen over het zuivere democratische gehalte van alle deelnemers, kan toch gesteld worden dat ze de erfgenamen zijn van een verleden waarop algemeen gesproken met enige 'trots' kan teruggekeken worden. En toch is zo goed als alles vandaag in de vergeethoek geraakt. Neem nu Antwerpen. Met uitzondering van Eugène Colson en zijn breed in de media uitgesmeerde heldendaden tijdens de bevrijdingsdagen, zijn ons bijzonder weinig acties en figuren van de clandestiniteit in onze herinneringen nagebleven. Weinig straatnamen of pleintjes refereren nog naar deze merkwaardige episode. Wat onze concrete feitenkennis over het verzet tijdens de bezettingsdagen betreft, ook deze lijkt nog de waas van geheimzinnigheid niet ontgroeid te zijn.

In dit artikel zal ik ingaan op één van die Antwerpse verzetsorganisaties waarvan na de bevrijding geen woord meer werd gehoord. Ik zal daarbij het accent trachten te leggen op de achtergrond van de belangrijkste leden, op de wijze waarop ze uiteindelijk tot verzet zijn overgegaan - een bochtig parcours! - en de vooroorlogse netwerken die ze daarbij hebben ingezet. Het betreft het inlichtingennet Stockmans, genoemd naar haar oprichter en leider, de Antwerpse industrieel en meester-drukker Charles Stockmans (*1879, Antwerpen). Hij bouwde vanaf december 1941 een spionagenetwerk op dat 32 leden telde en in dienst stond van de sinds de zomer van 1940 naar Londen gevluchte Franse generaal de Gaulle.

Charles Stockmans was een vertegenwoordiger van de Franstalige bourgeoisie, die al vanaf het begin van de twintigste eeuw een rol had gespeeld in de vestiging van nieuwe moderne speerpuntnijverheden in de Antwerpse haven. Hij volgde in 1911 zijn vader op aan het hoofd van de familie-drukkerij *Stockmans (E.) en Moerinx* in Merksem. Na de eerste wereldoorlog voerde hij een innovatie- en diversificatiebeleid door de stichting in 1921 van *Les Grandes Imprimeries Belges*, zes jaar later opgeslorpt door de *British-American Tobacco Company (BAT)*. De drukkerij vestigde zich daarna in de nieuwe fabriek van de BAT aan de Bredabaan te Merksem en bedrukte verpakkingen voor sigaretten. In 1936 werd de naam gewijzigd in *Etablissements E. Stockmans & Cie*. De meerderheid van de aandelen bleef in handen van de familie Stockmans. In 1937 richtte Charles Stockmans een tweede vennootschap op, de *Société Belge d'Emballage et de Cartonnage (SOBEC)*, gespecialiseerd in het kartonneren en verpakken van goederen. De twee ondernemingen telden in 1937 samen gemiddeld tussen de 200 en 300 personeelsleden en beschikten over een moderne infrastructuur en een gediversifieerd klantenbestand. Tot de belangrijkste opdrachtgevers van de drukkerij behoorden de gemeentebesturen van Antwerpen en Brussel (toeristische brochures en

stratenplannen), de Red Star Line, Bell Telephone, Gevaert en grote namen uit de voedingssector zoals Rombauts, Solo, De Beukelaar, Liebig en Kwatta. De belangrijkste klant – ook tijdens de bezettingsjaren – was de *Compagnie Maritime Belge (CMB)*, de grootste Belgische rederij waarvoor Stockmans o.a. fotoboeken, affiches en prentkaarten drukte. Ook via zijn familiale banden bouwde Stockmans stevige netwerken op binnen het Antwerpse haven- en handelsmilieu, onder meer door het huwelijk van zijn twee dochters met twee industriële reuzen, de scheepsbouwer Beliard en de koekjesfabrikant De Beukelaer. Later zal hij zijn uitgebreide relaties binnen de Belgische en internationale bedrijfswereld aanwenden in zijn verzetsnetwerking.

Parallel met de grote economische vlucht bouwde Stockmans tijdens de jaren '30 een diplomatieke carrière uit. In 1932 werd hij aangesteld tot consul van de republiek San-Marino en op 9 november 1937 bevorderd tot consul-generaal ten persoonlijke titel. Het San-Marinese consulaat was gevestigd op het adres van zijn privé-woning in de Otto Veniusstraat.

In ideologisch opzicht kan Charles Stockmans gesitueerd worden in het katholieke rechts-nationalistische establishment. Hij behoorde tot het stichtend comité van het anti-communistische *Action et Civilisation*, samengesteld uit industriëlen, oudstrijders-officieren en directeurs van de belangrijkste Brusselse conservatieve kranten, opgericht in 1932 met als doel '*de cultus van en de eerbied voor de traditionele orde in ere te houden, de klassenstrijd en aanvallen op het privé-bezit, op het gezin en op de principes van de westerse beschaving te bestrijden*'. Bovendien was hij consul van San-Marino, een met nazi-Duitsland en het fascistische Italië bevriende mini-republiek, die sedert 1930 bestuurd werd door de *Partito Fascista Sammarinese*. Strikt genomen biedt de politiek-ideologische oriëntatie van Stockmans dus geen verklaring voor zijn participatie in het verzet. Aan de basis van zijn verzetsengagement liggen andere factoren. De belangrijkste daarvan lopen terug tot de eerste wereldoorlog.

Na de Duitse bezetting van Antwerpen in oktober 1914 liet Stockmans zijn drukkerij achter en vluchtte met zijn gezin naar het neutrale Nederland, waar hij in Den Haag in contact kwam met Belgische en Britse inlichtingendiensten. In opdracht van de inlichtingenofficier Richard Bol-

ton Tinsley van het Britse *War Office*, legde hij in december 1916 vanuit Bergen-op-Zoom de basis van het inlichtingennet *Alphonse*, dat in België het spoorwegverkeer observeerde.

Misschien waren de Duitsers, toen ze in mei 1940 Antwerpen opnieuw bezetten, op de hoogte van Stockmans verzetsactiviteiten in 1914-'18, want er vond een huiszoeking bij hem plaats. Ook de drukkerij viel in het vizier van de bezetter aangezien ze deels uit Britse aandelen (*BAT*) samengesteld was. Door de intrede in juli 1940 van *Kommisarischer Verwalte* August Koenemann in de bedrijfsleiding werd de drukkerij verplicht tot volledige inschakeling in de Duitse oorlogseconomie, hetgeen in 1941-1942 een supergroei van respectievelijk 40 % en 30 % winst opleverde. Ook de bedrijfsresultaten waren dus niet van die aard dat ze op een directe manier een afwijzende houding konden verklaren. Alles wijst er overigens op dat Charles Stockmans lange tijd uiterst voorzichtig bleef. Tot minstens aan de herfst van 1941 nam hij geen initiatief om actief aan verzet te doen. Hij had weliswaar al tegen het einde van 1940 aan enkele familieleden en vertrouwelingen te kennen gegeven om zijn diensten aan de geallieerden te willen hernemen, maar hij kon zijn intenties toen nog niet in concrete daden omzetten omdat hij nog geen verbinding had met een operationeel net. Het was overigens pas in de loop van 1941 dat er in België enige structuur in de organisatie van de inlichtingendiensten tot stand kwam. Wie op dat moment nog niet in contact stond met één van die enkelingen uit de Britse of Franse geheime diensten, kon ook vrijwel onmogelijk op het terrein iets ondernemen. De impuls kwam bijgevolg in de meeste gevallen van buitenaf, met andere woorden van de 'vraag-zijde'. Een eigen intentie volstond niet. Er dient een duidelijk onderscheid te worden gemaakt tussen verzetsintenties en daadwerkelijke verzetsdaden.

Het was uiteindelijk zo'n externe impuls, een 'vraag' van buitenaf, die voor een eerste opening in de richting van concreet verzetsengagement zou zorgen. Het gebeurde in juli 1941, toen Charles' zoon José (°Antwerpen, 1908) in Parijs in contact kwam met Georges Levasseur, een agent van het Franse spionagenet *Confrérie Notre-Dame (CND)*. José Stockmans, die na zijn studies aan de *Londen School of Printing and Kindred Trades* eveneens meester-drukker werd, kon in april 1941 door bemiddeling van zijn vader aangesteld worden als

afgevaardigd beheerder bij de befaamde Franse uitgeverij *Les Editions Stock* en bij *Imprimerie Gaston Maillet*. Drukkerij *Maillet*, waarvan de familie Stockmans aandelen bezat, was gevestigd in de Parijse voorstad Saint-Ouen en huisvestte op dat ogenblik de Duitse militaire cartografische dienst. Het is zeker niet zo dat José er door zijn vader om 'tactische' redenen werd geplaatst (dit plaatje zou mooi passen in een naoorlogs verzetsdiscours). Het is veel waarschijnlijker dat hij er om functionele redenen in contact kwam met een Franse inlichtingendienst (de CND), dat om evidente militair-strategische redenen in dit uitgevers- en drukkersmilieu trachtte te infiltreren. Het was vanuit die functionele logica dat hij in juli 1941 Levasseur ontmoette. José Stockmans was uiterst 'bruikbaar', inzetbaar voor de geallieerde zaak. In september 1941 kwam hij uiteindelijk in contact met de voormalige filmproducent Gilbert Renault (alias *Roulier*, alias *colonel Rémy*), de chef van het spionagenet die hem vroeg om in België een sector op poten te zetten. *Rémy* (°Vannes, 1904), net als Stockmans sr. van katholieke en recht-nationalistische signatuur, geldt als één van de allergrootsten uit de geschiedenis van de Franse inlichtingendiensten. Hij was één van de eersten die zich na de Franse wapenstilstand rond generaal de Gaulle in Londen en zijn beweging van de Vrije Franse Strijdkrachten had geschaard. In augustus 1940 richtte *Rémy* op vraag van de Gaulle in Frans bezet gebied een inlichtingennet op, dat in januari 1942 de naam *Confrérie Notre-Dame* (CND) kreeg. Op het moment dat José Stockmans voor het eerst in contact kwam met *Rémy*, was de centrale van de CND pas overgeplaatst van Nantes naar Parijs. Het net kon op dat ogenblik op Franse bodem al over een aanzienlijk aantal agenten en enkele radiozenders beschikken.

Maar nog leidde het contact met *Rémy* niet onmiddellijk tot verzetsactiviteit. Toen José Stockmans tijdens één van zijn maandelijkse bezoeken aan Antwerpen zijn vader over dit contact sprak, uitte deze laatste nog altijd zijn twijfels over de betrouwbaarheid. Charles Stockmans raadde zijn zoon aan extreem voorzichtig te handelen gezien zijn gebrek aan ervaring. Het was pas nadat Charles Stockmans in december 1941 *Rémy* voor de eerste maal in Parijs ontmoette en kort daarna op de BBC de afgesproken boodschap 'Auteuil, tout va bien' hoorde, dat het vertrouwen volledig was. Charles Stockmans aanvaardde in december

1941 het voorstel van *Rémy* om een Belgische antenne voor de CND op te richten. Het voorstel van *Rémy* klonk erg aantrekkelijk en stond in schril contrast met de beperkte mogelijkheden die toen in Antwerpen aanwezig waren, zeker wanneer we weten dat de CND de intentie had om op Belgisch grondgebied vier radiozenders te laten opereren. Vóór december 1941 had slechts één net in Antwerpen een radio operationeel kunnen stellen: het ging om het *SIS*-net *Williams* dat van februari tot april 1941 met de hulp van professionele radiotechnici boodschappen met Londen uitwisselde vanuit een appartementsgebouw in de Verbrande Entrepotstraat. Ook al kwam er van het opzet rond de installatie van de vier zenders uiteindelijk niets in huis, toch moet dit stimulerende vooruitzicht ongetwijfeld vader en zoon Stockmans mee over de streep getrokken hebben.

In de ontstaansfase van het inlichtingennet Stockmans was het dus duidelijk de expliciete vraag vanuit Parijs, de 'sollicitatie'-zijde met andere woorden, die tot het uiteindelijke verzetsengagement hebben geleid. De intentionele kant, het spontane eigen initiatief, bleek ondergeschikt. Vader Stockmans nam tot december 1941 zelf geen enkel initiatief, hoewel men hem op het eerste gezicht een 'geknipt' verzetsprofiel zou kunnen toeschrijven. Hij was een veteraan uit de inlichtingendiensten van de eerste wereldoorlog, Belgisch patriot, beschikte over een aanzienlijk netwerk binnen de Belgische industriële elite en genoot als consul van San-Marino van een diplomatieke onschendbaarheid. Reizen naar het buitenland verliep voor hem in principe vlotter dan voor industriëlen zonder diplomatieke koffer. Al deze elementen samen maakten hem ogenschijnlijk uitermate geconditioneerd voor het inlichtingenwerk. Zat hij als drukker ook niet in een ideale positie om zich te lanceren in de sluikpers, waarvan er in Antwerpen tegen eind 1941 toch al 19 titels circuleerden? In feite had hij alles om in 1940-1941 opnieuw een vooraanstaande plaats in het verzet in te nemen. In realiteit zien we echter dat dit uitgesproken profiel Charles Stockmans niet meteen bewoog tot spontane verzetsinitiatieven. Noch in de spionagebranche, noch in de clandestiene pers, zette hij z'n troeven vanuit een eigen gedrevenheid om in daadwerkelijke handelingen. Het was integendeel een factor van buitenaf, een herhaaldelijke vraag vanuit Parijs, die hem tot actie aanzette. Die vraag was uiteraard

ingegeven door functionele elementen. Vader en zoon Stockmans beantwoordden omwille van hun uitgebreide relaties in de Belgische bedrijfswereld en de Antwerpse haven in hoge mate aan Rémy's criteria van 'bruikbaarheid' of 'inzetbaarheid' in zijn inlichtingendienst. Voor Rémy was de kennismaking met Charles Stockmans op de Champs Elysées in december 1941 het begin van een samenwerking met *'un gros Belge au type parfait du bon bourgeois d'Anvers qui me fera parvenir quelques très bons couriers'*.

De inlichtingendienst Stockmans werd na het definitieve akkoord in december 1941 niet meer en niet minder dan de Belgische antenne van het grote Franse net *CND*, waarvan de verzamelde inlichtingenrapporten voor de Vrije Fransen in Londen bestemd waren. Eind december 1941 begon Charles Stockmans met het recruterende van zijn medewerkers. De meesten woonden in Antwerpen. De netwerking verliep overwegend langs familiale banden en zakenrelaties, twee uitgesproken vormen van primaire relaties. Primaire relaties zijn relaties die gesitueerd worden in de binnenste kenniskring. Ze bleken uitermate doelmatig in de uitbouw van verzetsnetwerken omdat ze garanties boden voor de noodzakelijke betrouwbaarheid. Ze vormden voor de betrokkenen de hoekstenen van hun oude traditionele sociale leefwereld die al voor de oorlog hun geldigheid hadden bewezen en waarop nu binnen de nieuwe context van de illegaliteit teruggevallen werd.

De eerste recruit van Charles Stockmans was de 44-jarige Marcel De Backer (°Ekeren, 1897), oudstrijder van 1914-'18 en als bureelchef van het departement publiciteit op de *Compagnie Maritime Belge* sedert jaren een bevoorrechte partner in de handelsrelaties van drukkerij Stockmans. Met De Backer had Stockmans dus ingezet op zekerheid. Hij had gekozen voor een Belgisch patriot en vertrouwenspersoon waarmee hij tijdens de jaren '30 heel nauw had samengewerkt in het kader van het publiciteitsdrukwerk dat de *CMB* bij hem bestelde. De Backer wierf op zijn beurt vier primaire relaties aan, allen bediendes op de *CMB*.

De tweede belangrijkste recruit van Stockmans was diens schoonzoon Alexis Thys (1893-1957), een Franstalige ingenieur-industrieel, verwant met de befaamde pionier van het Belgische koloniale ondernemerschap in Kongo generaal Albert Thys en met William Thys van de *Banque de Bruxelles*. Het loont de moeite om de houding van Alexis

Thys wat nader te bekijken aangezien hij de hele periode 1942-1944 zijn spionageactiviteiten heeft gecombineerd met een gewichtige (maar tot op zekere hoogte begrensde) economische en militaire collaboratie met de bezetter. Hoe zat de vork precies in de steel?

Sinds 1922 was Alexis Thys eigenaar en algemeen directeur van *Electro Navale & Industrielle (ENI)*, een Antwerps bedrijf dat gespecialiseerd was in het aanbrengen en herstellen van de elektrische uitrusting aan boord van schepen. Binnen haar branche behoorde ze in België tot de top, maar ook internationaal speelde ze een betekenisvolle rol. Dat laatste had alles te maken met de ontwikkelingen in de militaire scheepvaart tijdens de tweede helft van de jaren '30. Bij het uitbreken van de oorlog in september 1939 gebruikten de Duitsers een nieuw wapen, de magnetische mijn. Dit was een mijn die uitgerust was met een uiterst gevoelig elektrisch ontstekingsmechanisme dat in werking trad van zodra er zich in de nabijheid een schommeling voordeed in het magnetisch veld. Het naderen van een schip (met ijzeren romp) volstond om een dergelijke mijn tot ontploffing te brengen. De noodzaak ontstond dus om militaire en koopvaardischepen te voorzien van een beschermende uitrusting die demagnetiserend werkte. *ENI* was de grootste onder de drie Belgische bedrijven die tussen september 1939 en mei 1940 dergelijke anti-magnetische uitrustingen konden aanbrengen. Ze deed dit soort werken o.a. in opdracht van de Britse admiraliteit. In een omzendbrief aan enkele rederijen op 26 april 1940 schreef Thys dat zijn firma in staat was schepen te demagnetiseren op basis van *'des instructions précises de l'Amirauté britannique'*. Het monopolie van *ENI* had blijkbaar ook de aandacht getrokken van de Duitsers want op 18 mei 1940 kreeg commercieel directeur François Smits op de fabriek al het bezoek van een Duitse officier die kwam zoeken naar waardevolle informatie.

Toen Thys op 15 juli 1940 uit Frankrijk terugkeerde en zich opnieuw in Antwerpen installeerde, kon hij vaststellen dat zijn bedrijf door haar specialisatie al min of meer door de bezetter was opgeëist. Op advies van Charles Stockmans, die door Thys aangewezen was als de zakenbehartiger tijdens diens vlucht naar Frankrijk, had *ENI* al vanaf eind mei 1940 de deuren geopend voor een samenwerking met de bezetter. Duitse opdrachten mochten volgens Stockmans niet ge-

weigert worden omdat anders het risico bestond dat de leiding van de firma in Duitse handen zou vallen. Vanaf 17 juli 1940 nam Thys zonder verpinnen Duitse bestellingen aan. ENI begon met het aanbrengen van magnetische meetinstellingen op de dokken 214 en 245 en legde zich verder toe op het demagnetiseren van schepen. Een bijkomende activiteit bestond uit het aanbrengen van apparaten die schepen extreem magnetiseerden, hetgeen toeliet om mijnen van op afstand tot ontploffing te brengen. In feite kregen de ateliers hiermee stilaan het karakter van een militaire herstelplaats, want schepen die door de handen gingen van ENI konden door de bezetter ingezet worden als mijnenleggers of mijnenvegers.

Tussen juli 1940 en september 1944 voerde ENI overwegend werken uit voor de *Kriegsmarine*. Op de totale omzet van 46,5 miljoen fr. werden voor 32,6 miljoen fr. Duitse bestellingen aanvaard, dat is ruim 68%. Naast deze industriële activiteiten ontvlooidde ze eveneens een commerciële activiteit door de levering van tweedehandse motoren die in de ateliers van ENI werden hersteld. Dit gebeurde op commissie, waarbij ENI van de *Kriegsmarine* 9% kreeg.

Vanaf het voorjaar van 1941 nam de druk van de bezetter op de Antwerpse scheepsconstructeurs toe. De Federatie van Scheepsherstellende legde tijdens haar vergadering op 19 juni 1941 aan haar 16 leden de vraag voor of het mogelijk was om de werken voor de bezetter te beperken. Tien leden antwoordden van niet, zes meenden van wel. Thys behoorde tot die minderheid die voorstander was van een beperking van de activiteiten ten voordele van de bezetter, net als voorzitter De Bièvre van *Mercantile* en Willy Alexander van *The Engineering*. De aanleiding tot de vergadering was de ongerustheid over het toenemende militaire karakter van de Duitse orders. Een tegenstander van het voorstel was William van *Beliard-Crighton*. Hij weigerde af te remmen: *'C'est tout ou rien, et tout se fait pour la Kriegsmarine'*. Ook Thys, die weliswaar wou afremmen, wees eveneens op het gevaar van een collectieve weigering. Hij argumenteerde dat ronduit weigeren een *Verwaltung* zou impliceren, met als gevolg een productieverhoging waar het land (*'le pays'*) geen voordeel uit zou halen. De vergadering werd het uiteindelijk enkel eens over het principe dat er niet zelf zou gesolliciteerd worden naar opdrachten bij de bezetter. Ze eindigde met een gedragslijn die duidel-

ijk paste binnen de politiek van het minste kwaad: *'L'assemblée estime qu'un refus quelconque de travail amènerait dans nos usines l'installation d'un commissaire allemand, et tous sont convaincus que sous pareil régime, l'activité sera accrue par rapport à l'activité actuelle, et que dès lors le résultat atteint serait contraire à celui visé'*. Op de vergadering van 21 juni 1941 verklaarde De Bièvre dat *Mercantile* besloten had om te weigeren werken te laten uitvoeren aan schepen met een offensief militair karakter. De Duitse reactie bleef niet uit: in juli en augustus 1941 werden de drie grootste Antwerpse scheepsconstructiebedrijven (*Mercantile*, *Beliard-Crighton* en *The Engineering*) onder *Verwaltung* geplaatst.

Ook Thys kreeg het steeds moeilijker met de toenemende druk van de bezetter om in te gaan op Duitse opdrachten met een militair karakter. Op 8 oktober 1941 weigerde hij elektrische installaties aan te brengen aan boord van dertig zogenaamde *Fährprähme* (landingsvaartuigen) en werken uit te voeren aan het oude Hollandse pantserschip 'Hertog Hendrik' dat in Antwerpen als Duitse krijgsbuit aangemeerd lag. Het was Thys' eerste openlijke weigering. In zijn brief verwees hij naar artikel 115 van het Belgisch Strafwetboek dat voor dergelijke militaire werken de doodstraf voorzag. De *Kriegsmarine* antwoordde op 24 oktober 1941 dat ENI onmisbaar was en draaide de bestelling om in een opeising. Een weigering zou tot een boete en *Verwaltung* leiden. Thys slikte de opeising. Hij kon dan wel een *Verwaltung* vermijden, vrijheid van handelen kreeg hij niet. Tot driemaal toe drong de *Oberwerfstab* tevergeefs bij hem aan om een vrijwillige werkovereenkomst te tekenen. ENI antwoordde op 10 november 1941 dat dit haar onmogelijk was aangezien de firma door de brief van 24 oktober opgeëist was en verplicht werd voor de *Kriegsmarine* te werken. *'Het ware dus onlogisch'*, zo vervolgde Thys, *'een overeenkomst te tekenen, gezien ons de vrijheid niet wordt gelaten de opdrachten te weigeren of te bespreken'*. Harde sabotage werd op ENI ook al niet gepleegd. De experts die na de oorlog in opdracht van de Antwerpse Krijsauditeur de bedrijfsactiviteit van tijdens de bezetting moesten doorlichten (hij werd in 1948 vrijgesproken), schreven in hun rapport: *'Wij hebben wel kunnen bestatigen dat de werken doorgaans zeer veel tijd in beslag namen. Dit kan nochtans niet als een doorslaand bewijs van sabotage weerhouden worden, vermits de werkgeest der*

arbeiders op de scheepswerven in het algemeen op zeer laag peil stond. Bovendien deden zich normaal onder den oorlog allerhande bevoorradingsmoeilijkheden voor, waardoor de terugslag op de uitvoeringstermijnen onmogelijk terug samengesteld kan worden'. Het expertiseverslag vermeldde ook dat het scenario van een terugtrekking van Thys en de installatie van een Verwalter de bedrijvigheid van het bedrijf ten voordele van de bezetter nog zou hebben verhoogd. Thys was door op post te blijven erin geslaagd de omzet in te tomen tot 30 à 50% van haar mogelijkheden. Indien hij dit gewild had, kon hij gezien de oorlogsomstandigheden grof geld verdienen. Ook qua tewerkstelling noteerde ENI tijdens de bezetting 82% van de tewerkstellingsgraad van 1939 en werd het aantal werkuren per week en per arbeider niet verhoogd. Misschien wees de personeelsevolutie van ENI nog het best de 'rem' die tot op zekere hoogte op de haalbare productiviteit werd gezet. Binnen de sector van de Antwerpse scheepsherstellers was het aantal tewerkgestelde arbeiders gestegen van 3.500 voor mei 1940 naar 7.500 tijdens de bezetting. Indien ENI een vergelijkbare trend had aangehouden, dan had ze haar tewerkstelling en omzet gemakkelijk kunnen verdubbelen, hetgeen dus niet gebeurde. Het expertiseverslag concludeerde dat Thys weliswaar belangrijke militaire diensten had geleverd aan de bezetter, maar dat hij dit op een enigszins begrensde manier had gedaan. Thys had gehandeld als een patriot: hij bleef aan het roer, werkte mee tot op een voor de bezetter aanvaardbaar niveau, hield het merendeel van zijn arbeiders in Antwerpen aan het werk en verschaftte bovenal belangrijke inlichtingen aan de geallieerden. ENI evolueerde niet tot een '*champignon de guerre*', hoewel ze onmiskenbaar de potentialiteit ertoe bezat, maar kwam wel uit de oorlog met een technische infrastructuur '*de toute première valeur*'. Alexis Thys had met deze keuze de richting van vele ondernemers gevolgd. Door in te gaan op belangrijke orders van de *Kriegsmarine* slaagde hij er in erger te vermijden (het bedrijf van een *Verwaltung* vrijwaren) en kon hij de geallieerden belangrijke inlichtingen bezorgen over de Duitse militaire activiteiten in en rond de Belgische havens. Hoewel de combinatie van economische collaboratie met spionage als 'vervelend' werd ervaren door een patriot als Thys, hoefden beide houdingen elkaar niet uit te sluiten. Ze kunnen gezien worden als strategieën voor het behoud en de overleving van

het bedrijf waarin hij in het verleden zoveel had geïnvesteerd en waarvan hij ook de toekomst niet op de helling wenste te zetten. In zijn keuze om via een begrensde economische samenwerking met de bezetter het verdere bestaan van het bedrijf te verzekeren, stond hij allerminst alleen. Het betrof hier de essentie van de zogenaamde 'Galopin-doctrine', waarbij vele grote en middelgrote ondernemers in België er voor opteeden om met de bezetter samen te werken teneinde de industriële infrastructuur intact te houden; een les die men uit de eerste wereldoorlog geleerd had.

Niettemin liep Alexis Thys in 1942 met grote twijfels rond en zocht hij naar een raadgevende stem voor zijn handelen. Bij wie anders dan bij zijn 'chef' in Parijs kon hij daarvoor terecht? In april van dat jaar reisde hij samen met Charles Stockmans naar de Franse hoofdstad om aan Rémy persoonlijk advies te vragen omtrent zijn als lastig ervaren positie. Rémy drukte hem op het hart de samenwerking met de bezetter in geen geval op te blazen. Het te vermijden scenario van een *Verwaltung* - hetgeen zou neerkomen op een volledig door de bezetter gecontroleerde bedrijfsvoering - zag hij als een dubbel verlies voor de geallieerde zaak, omdat dit een nog hogere activiteit van de onderneming en een verlies van hoog gewaardeerde inlichtingen met zich zou meebrengen. Voor Thys moet de gezaghebbende raad van Rémy in de oren geklonken hebben als een bevestiging van het 'eigen gelijk', een externe steun voor zijn tot dan gevarieerde koers.

Voor het opstellen van de inlichtingenrapporten kreeg Thys de medewerking van zijn commercieel directeur François Smits (°Antwerpen, 1906) en van Jan Mintiens, Leonard Niessen en Constant Suyckerbuyck, drie elektriciens van het bedrijf. Thys en Smits waren uitermate functioneel voor het inlichtingenwerk omdat ze in Antwerpen erg dicht bij Duitse werkzaamheden met een strategisch-militair karakter stonden. Via de elektriciens konden ze eveneens informatie verkrijgen over schepen in andere havens, zoals Oostende, waar ENI opdrachten uitvoerde. De aanwezigheid van de bedrijfsleider, de commercieel directeur en drie elektriciens van ENI waren een schoolvoorbeeld van het belang van de functionaliteit in het verzet. Zij beantwoordden in sterke mate aan de behoefte van de inlichtingendiensten aan informatie over de Duitse scheepvaartbedrijvigheid. Net zoals bij het groepje medewerkers rond Marcel De Backer,

is er hier één rode recruteringslijn aan te wijzen: de werkvloer. Het bedrijf was het bindmiddel. Het bood de betrokkenen de grootste garanties voor veiligheid, vertrouwen en efficiëntie.

In januari 1942 viste Charles Stockmans in de provincie Luik nog twee oude bekenden op, die opnieuw kunnen gerekend worden tot zijn primaire kennissenkring. Het ging enerzijds om Jenny Tripels (°Maastricht, 1883), een vrijgezelle die tijdens de tweede wereldoorlog in Nederland in de inlichtingendiensten met hem samengewerkt had en anderzijds om zijn boezemvriend Nicolas Hannotte (°Verviers, 1897), de algemeen directeur van de *Usines du Superchocolat Jacques* in Verviers, met wie Stockmans sedert 1935 een zakelijk contract had afgesloten voor het drukken van de etiketten van de chocoladerepen.

Tussen januari en mei 1942 traden ook nog een viertal werknemers van de drukkerij toe tot het inlichtingennet. Een van hen was Charles Schöller (°Antwerpen, 1914), die werd ingeschakeld in het structureren en typen van de rapporten, een eerder administratieve functie die het dichtst aansloot bij zijn mogelijkheden en verwachtingen aangezien hij al jaren de privé-secretaris van Stockmans was. Charles Schöller was afkomstig uit een welstellende katholiek-Franstalige familie met Oostenrijkse roots. Zijn vader, Joseph Schöller, was de advocaat van de familie Stockmans en had voor de eerste wereldoorlog nog gewerkt op het kabinet van de katholieke minister van Openbare Werken Auguste Delbeke. Verder had hij nog een broer (André Schöller) die een koloniale carrière opbouwde en op het eind van de jaren '50 nog vice-gouverneur in Kongo zou worden.

Van een veel minder structurele aard was de medewerking van priester Edouard Salman (°Elsene, 1906), leraar Engels in het Sint-Jan-Berchmanscollege en aalmoezenier van de Antwerpse politie. Hij had de familie Stockmans leren kennen toen hij in het college les gaf aan José. Salman had al vroeg in de oorlog te kennen gegeven dat hij zich niet wenste neer te leggen bij de bezetting. Hij had in navolging van zijn als officier naar Engeland gevluchte broer in 1940 geprobeerd om vanuit Antwerpen een ontsnapingslijn op te zetten voor de talrijke jonge mensen die met hem via Engeland naar de VS wilden uitwijken. Hij mislukte echter en werd hiervoor in 1941 door het *Kriegsgericht* van de *Feldkommandantur* 520 gestraft. Salman wierf op zijn beurt nog drie

agenten uit het politiekorps aan.

Er blijven binnen het inlichtingennet nog twee leden waarvan de vooroorlogse band met Stockmans niet exact gekend is. Het gaat enerzijds om Philippe Aerden (°Antwerpen, 1897), piloot uit de eerste wereldoorlog en tussen 1930 en 1938 directeur van de privé-luchtvaartschool *Aera* in Knokke-Zoute. Hij ondernam op vraag van Stockmans enkele binnenlandse reizen om informatie te bezorgen over Belgische vliegvelden.

Anderzijds kreeg Stockmans ook erg specifieke inlichtingen van Lievin Maurice Ickx (°Leuven, 1892), expert-boekhouder en directeur van ALRO-films, een kleine filmverdelers in Brussel. Ickx zat in 1942 in een bijzondere situatie. Begin 1942 waren er tengevolge van de Duitse liquidatiepolitiek in de filmsector in heel België nog maar 20 verdelers overgebleven (tegenover 114 voor mei 1940). Tot wanneer Ickx op post kon blijven is niet bekend, maar het is zeker dat hij tijdens de eerste maanden van 1942 nog werd uitgenodigd op de ledenvergaderingen van de Belgische Syndicale Kamer van Filmverhuurders, een vooroorlogse beroepsorganisatie waarvan de *Propaganda-Abteilung* achter de schermen de touwtjes in handen hield in het kader van haar poging om de filmwereld tot een corporatie om te vormen. Over de wijze waarop de *Propaganda-Abteilung* in de filmsector de regels dicteerde, bracht Ickx dus aan Stockmans verslag uit.

Zowel Aerden als Ickx benaderden Stockmans niet op eigen initiatief. Hun betrokkenheid in het inlichtingennet volgde op een duidelijke vraag vanwege de leiding van het net CND om meer specialisten in het werk te betrekken. Charles Stockmans kreeg via zijn zoon in Parijs in april 1942 de uitdrukkelijke instructie om voortaan meer op gespecialiseerde medewerkers beroep te doen omdat er behoefte was aan zeer specifieke informatie, die prioritair was voor de geallieerde diensten in Londen. Die functionele inschakeling van Aerden in het net Stockmans werd zelfs door het latere Duitse onderzoek nauwkeurig ontrafeld: *'Comme, à la suite des instructions de Paris, il fallait chercher un spécialiste pour l'aviation, De Backer s'adressa au début d'avril au nommé Aerden, qui était particulièrement indiqué de par son activité antérieure d'aviateur. Aussi ce dernier prit-il contact avec le père Stockmans, auquel il passait directement ses rapports. Il fit plusieurs voyages afin de situer des champs d'aviation.'*

Aerden en Ickx konden elk vanuit hun achtergrond en beroepsactiviteit aan een welbepaalde behoefte van het verzet voldoen, respectievelijk door hun (vroegere) contacten met de luchtvaartbranche en de sector van de Duitse propaganda. Onder invloed van de uitdrukkelijke vraag vanuit Parijs en de functionaliteit van het verzet kon de groep rond Stockmans dus vanaf april 1942 nog enigszins numeriek aangroeien.

Tot zover een overzicht van de belangrijkste agenten van het net Stockmans. Uit de socio-professionele analyse komt duidelijk een homogene groep naar voor. Alle rechtstreekse medewerkers van Charles Stockmans zijn te situeren in de hogere, deels Franstalige bourgeoisie; sommigen zoals vader en zoon Stockmans, Thys, Smits en Hannotte in de industriële elite. Op een tweede niveau vinden we vertegenwoordigers van de middenklassen zoals de bedienden van de CMB, de geschoolde arbeiders van ENI en de door Salman aangebrachte politieagenten. Degenen van wie het ideologisch profiel kon achterhaald worden, bleken zonder uitzondering een katholieke achtergrond te hebben. De gemiddelde leeftijd van de 27 weerhouden agenten op het moment van toetreding bedroeg 44 jaar, waaronder zeven 50-plussers. Zowel de hoge leeftijd als het uitgesproken bourgeois-profiel zijn de resultante van een recrutering binnen een beperkte sfeer. De recrutering gebeurde bijna exclusief langs familiale en vooroorlogse zakenrelaties en door het terug opnemen van de spionage-ervaring van 1914-1918. Er is geen enkele agent onder Stockmans terug te vinden die voor de oorlog niet tot zijn privé- of commerciële sfeer had behoord. Slechts van Aerden en Ickx is er geen aantoonbare band. Het is duidelijk dat ze louter tot het net toetraden omdat ze konden voldoen aan een welomschreven behoefte.

De grote rode draad binnen het verzetsnetwerk bleef zeker de Antwerpse industrie, de wereld die voor Stockmans en Thys hun hele leven was geweest en waarbinnen ze het gemakkelijkst de voor inlichtingendiensten primordiale conditie, de vertrouwensband, aantroffen. Die industrie vormde tegelijkertijd ook één van de grootste aandachtspunten van Londen. De mogelijkheden die voor de leden van het net Stockmans uit hun zakenrelaties voortvloeiden, waren dus zowel doel als middel.

Stockmans beschikte over een aanzienlijke som

geld om de onkosten en de agenten te betalen. In januari 1942 kreeg hij 150.000 Franse frank, die hij onder andere besteedde aan de aankoop van fietsen, pedometers en verrekijkers. Verschillende agenten konden rekenen op een onkostenvergoeding van meerdere duizenden Belgische franken, een financiële inkomst waarvan sommigen tijdens hun proces aan hun Duitse ondervragers toegaven dat deze hen welgelegen kwam.

Over de aard, de hoeveelheid en de kwaliteit van de afgeleverde inlichtingenrapporten zijn we niet volledig ingelicht. Enkel via de (gekleurde) naoorlogse getuigenis van Rémy krijgen we een beeld: *'Net, précis, composé d'une cinquantaine de feuillets jaunes dactylographiés, bourrés de renseignements militaires aussi bien présentés que s'il se fût agi d'un rapport d'administrateur.'*

Nog volgens Rémy ontving hij via José Stockmans in Parijs in totaal twee rapporten van elk een vijftigtal bladzijden (andere bronnen hebben het over drie rapporten via deze lijn), gevolgd door een derde (of vierde) rapport dat de Franse agent Jean Pelletier in Antwerpen of Brussel ging afhalen. Alle inlichtingen die de CND uit Frankrijk en België verzamelde, werden gecentraliseerd in Parijs, van waaruit ze via een internationale koerierslijn naar Londen werden overgebracht. In zijn memoires heeft Rémy altijd benadrukt dat Londen de rapporten van zijn Belgische sector als erg waardevol ingeschat heeft, maar zolang de rapporten niet naar boven komen, mag men dit soort uitspraken niet blindelings volgen. Er zijn immers evenveel signalen van een tegengestelde beoordeling, waarvan één uit onverdachte hoek. Een eerste aanwijzing is de uitdrukkelijke vraag van Parijs aan de groep Stockmans in april 1942 om voortaan meer 'systematische' inlichtingen te geven, een bezorgdheid die voortkwam uit het feit dat de Belgische sector tot dan over relatief weinig echte specialisten beschikte. Het Duitse vonnis van augustus 1942 schreef: *'Les nouvelles rassemblées jusqu'alors étant peu systématiques et positives'*. De tweede aanwijzing keert letterlijk terug in het eindrapport van het onderzoek dat de Geheime Feldpolizei (GFP) in Antwerpen als voorbereiding op het proces had gevoerd: *'Afin d'apprécier en résumé l'activité et la personne, il doit être référé au rapport final de la Geheime Feldpolizei selon lequel l'ensemble du bureau de renseignements Stockmans qui n'était qu'en voie de formation, n'a pu faire qu'un travail peu systé-*

matique ou positif et cela faute de collaborateurs adéquats et de directives précises.'

In juni 1942 werd het inlichtingennet Stockmans ontmanteld. Dit was het gevolg van een verklikking door één van zijn agenten die zijn diensten had aangeboden aan de afdeling IIIF van de *Abwehrstelle*, de Duitse militaire contraspionagedienst, die in Antwerpen over een vrij grote afdeling beschikte. Het ging om A.C. (alias *Caesar*, zijn schuilnaam bij de *Abwehr*), een arbeider van de drukkerij, die kort na zijn toetreding tot het net Stockmans naar de *Abwehr* overliep was en er in maart 1942 zijn baas verklikte. Zijn motief bleek hoofdzakelijk door winstbejag te zijn ingegeven. Tussen het tijdstip van de verklikking en het begin van de aanhoudingen lag er dus nog een periode van drie maanden waarin de *Abwehrstelle* het onderzoek erg grondig voorbereidde. Ze begon met het minutieus verifiëren van de aantijging van *Caesar* door de installatie van een bespiegelpost in een appartement boven de winkel Norma in de Jezusstraat, van waaruit het komen en gaan in en uit Stockmans privé-woning in de Otto Veniusstraat kon nagegaan worden. Enkele dagen later werden nog twee dergelijke posten geïnstalleerd in de nabijgelegen Hoplandstraat, waarvan één boven de burelen van de *GFP*. De observatieposten stonden telefonisch met elkaar in verbinding en alle personen die de woning van Stockmans binnentraden, werden met behulp van een telelens gefotografeerd.

Na enkele weken bleken de inlichtingen van *Caesar* te kloppen, maar het hoofd van de Antwerpse *Abwehr*, Kurt Stubbe (alias *Stahmer*), besliste voorlopig nog niet in te grijpen, omdat hij beducht was voor mogelijke diplomatieke verwickelingen aangezien Stockmans nog steeds de consul-generaal was van een bevriende staat. Pas nadat hij overlegd had met zijn oversten in Brussel en met de *Abwehrstelle* Parijs, waar men op de hoogte bleek te zijn van de verbinding tussen de groep Stockmans en de *CND* in Parijs en waar intussen op 30 april 1942 José Stockmans al was gearresteerd, werd aan de *GFP* opdracht gegeven om in Antwerpen tot aanhoudingen over te gaan. Als eerste werd Charles Stockmans gearresteerd, op 5 juni 1942 op het moment dat hij in Brussel-Noord de trein wou nemen naar Parijs om er zijn zoon te bezoeken. Tijdens de huiszoeking bij hem in de Otto Veniusstraat werd bewijsmateriaal aangetroffen en geld en waardepapieren

meegenomen. Tijdens de daaropvolgende dagen arresteerde de *GFP* zijn voornaamste medewerkers, op het moment dat ze zich onwetend aan zijn woning aanmeldde. Nadat op 6 juni zeven leden en tussen 12 en 20 juni nog eens zes leden werden gearresteerd, was het inlichtingennet Stockmans bijna volledig onthoofd. Acht leden kregen in november 1942 de kogel en vier leden werden naar een concentratiekamp in Duitsland gedeporteerd. Slechts twee van hen, Schöller en J. Stockmans, overleefden de oorlog.

Toen ook de Franse agent Jean Pelletier op 10 juni 1942 in Frankrijk werd opgepakt, nadat hij tevergeefs had geprobeerd om de contacten met de Belgische sector te herstellen, was de band tussen het hoofdkwartier van de *CND* en de groep Stockmans definitief verbroken. Enkele overblijvende leden in Antwerpen hernamen na enkele maanden hun activiteiten in andere inlichtingennetten, zoals Thys en Smits van *ENI*, die overstapten naar Mill en Zig.

De tol was bijzonder hoog. Het netwerk had nog geen zes maanden de geallieerden kunnen dienen. Van de executie van de acht agenten op de d'Herbouvillekaai te Antwerpen op 20 en 21 november 1942 bleef de Antwerpse bevolking niet onwetend. Enkel de begraafplaats, een bos in Leopoldsburg, werd pas na de oorlog door de familie ontdekt, vermoedelijk om te vermijden dat de rustplaats nog tijdens de bezetting zou kunnen uitgroeien tot een martelaarsoord. Na de oorlog verdween de herinnering aan de activiteiten van het net en haar medewerkers uit het collectief geheugen. ■

Archiefbronnen

- Algemeen Rijksarchief, Archives Services patri-otiques (4/12): service Alphonse
- Archief Buitenlandse Zaken, Diplomatiek archief
- Auditoraat-generaal bij het militair gerecht, straf-dossiers A.C. en J.V. en onderzoeksdossier ENI
- Studiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij, Archief Staatsveiligheid: erkenningsdos-siers inlichtings- en actiediensten (AA1333)

Literatuur

- F. Balace, 'La droite Belge et l'aide à Franco', in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis/Revue Belge d'Histoire Contemporaine, 1987, nr. 3-4, 505-689.

- T. Benijts en G. De Vylder, *Drukwerk in Antwerpen. Drukkerij Stockmans 1875-2000*, Antwerpen, 2003.

- G. Devos en G. Elewaut, *CMB 100, een eeuw ma-ritiem ondernemerschap*, 1895-1995, Tielt, 1995.

- G. Piketty, 'Renault, Gilbert', in: F. Marcot (dir.), *Dictionnaire historique de résistance. Résistance intérieure et France Libre*, Paris, 2006, p. 512-513.

- Rémy, 'Adieu à un camerade', in: La Métropole, 29/4/1957.

- Rémy, *Mémoires d'un agent secret de la France Libre juin 1940-juin 1942*, Paris, 1946.

- Rémy, 'Une fraternité d'armes Franco-Belge dans la résistance', in: *Nation Belge*, 14/4/1947.

Foto: Jan Huysmans

René Hooyberghs

Hotel Langstraat, Borgerhout

Als mijn moeder dit vertelt, is ze negenentachtig. Het is zomer, we zitten aan de ronde tafel in haar serviceflat in de Hollandstraat. De deur naar haar terrasje staat open, in het parkje beneden horen we spelende kinderen van de sociale woningen. Op de tafel staan medicijnen: haar nieuwe pillen, oogdruppels. Ze heeft pas een netvliestransplantatie achter de rug, haar ogen moeten om de twee uur met twee soorten druppels bedruppeld worden, dat is nu haar tijdsmaat. We hebben over haar negentigste verjaardag gepraat, maar voor het eerst is haar visie op het verleden gericht: het heden is waardeloos, en de toekomst lijkt maar vaag, misschien al dreigend.

Ik breng mijn laptop mee, ik schrijf terwijl ze praat. Ik heb haar gevraagd over de familie te vertellen, over vroeger. Ze wil het aldoor over de familie van mijn vader hebben, die lijkt haar interessanter, maar ik wil meer weten over de hare, over de oorlog, hoe dat er in zijn alledaagsheid aan toeging, vooral over haar broer die bij 'ons' onderdook, hoe ging die kleine heldendaad in zijn werk, waarom lijkt dat voor hen zo triviaal, zo normaal, terwijl ik het altijd een fascinerende gebeurtenis vond.

Die gesprekken zijn voor ons beiden therapeutisch: we zitten niet zomaar wat aan tafel naar de volgende druppeltijd te wachten, of tot het voor mij tijd is om weg te gaan, we doen iets nuttigs, we werken. 'Morgen werken we voort,' zegt ze, als ik afscheid neem. Ze is gelukkig, haar dag heeft zin gehad.

Wat mij het meest treft, is de sereniteit waarmee ze haar verhaal vertelt. Ondanks haar vlijmscherpe geheugen lijkt ze zich alleen te herinneren wat ze wil. Ze heeft het bijna terloops over de bombardementen op Antwerpen aan het eind van de oorlog en ook tijdens haar verhaal over de vlucht naar Frankrijk zie ik niet de kilometerslange stroom van miserabele vluchtelingen voor me, zoals we die regelmatig in de nieuwsjournals op tv zien, of in documentaires over de oorlog. Bijna lijkt 'de vlucht' gewoon een spannend avontuur.

Wat ze zich het liefst lijkt te herinneren zijn anekdotes waar een grappige kant aanzit, ze is op zoek naar humor. Ze maakt ook een onderscheid tussen oorlog en bezetting. In haar relaas is het alsof er twee keer oorlog is geweest: de strijd bij het begin in 1940, dan volgde de bezetting, en opnieuw de strijd in 1944 bij de bevrijding. Het is alsof het leven tijdens de bezetting wel draaglijk was, door een soort orde, een soort routine die misschien bijna verdovend werkte.

Nu bedenk ik dat er een ander aspect aan haar verhaal zit. Toen de oorlog uitbrak, was ze negentien en pas (en waarschijnlijk voor het eerst) verliefd. Tot dan hadden haar afspraken met mijn vader in het geheim plaats, aan de halte van de tram naar Schoten, op haar terugweg van school. Die relatie kwam, wellicht door de oorlog, in een stroomversnelling terecht en al gauw kwam mijn vader in Schoten aan huis. Ze vertelde me wel dat ze tegen haar vader had moeten liegen over zijn loon. Dat was negenhonderd frank per maand en dat durfde ze thuis niet zeggen, ze zei dertienhonderd, bijna vijftig procent gelogen, en hij was welkom. Toen ze in augustus 1942 trouwden was ze pas éénnentwintig. Ze kwam uit een strenge, enggeestig katholieke omgeving en ineens was daar – ondanks de bezetting en alle regeltjes en ongemakken – de bevrijding, la vie bohème met een knappe man op een minuscule appartementje, twee kamertjes maar, één toilet op het gelijkvloers voor wie weet hoeveel bewoners in dat huis, zich alle dagen wassen aan een lavabo in de 'keuken' en zo gelukkig als maar kon zijn, een lieve avontuurlijke man, die werkte én smokkelde, die voor hen beiden aan de kost kwam. Kleren maakte ze zelf, ze had voor naaister geleerd. Een jaar later was ze zwanger, en dan de opluchting dat haar broer René, voor haar de lieveling uit dat gezin, veilig was, bij haar thuis in plaats van in dat verdomde Duitsland. Zo stel ik het me nu maar voor, als een soort eiland, een bubbel waar de oorlog weinig vat op had, alles ging hen relatief goed en ze trokken zich behoorlijk uit de slag. Over honger, miserie, schrik had ze het slechts heel terloops,

dat was normaal, het was nu eenmaal oorlog. Was deze periode de gelukkigste uit haar leven? Bijna lijkt het zo, nu ik aan die gesprekken terugdenk. Hieronder volgt, bijna woordelijk, wat ik gedurende een paar van die gesprekken opschreef, met hier en daar wat verduidelijkende commentaar. Ik was aanvankelijk van plan er een verhaal van te maken, maar laat haar liever zelf aan het woord.

De burgemeester van Schoten stond zijn inwoners in de Calesbergdreef het dorp uit te jagen, hij had bevel gegeven dat iedereen moest vluchten voor de oprukkende Duitsers, de oorlog kwam naar Schoten. Het was 1940, ik was negentien. Wij gingen ook op de vlucht, per fiets. We waren met zes: vader, moeder, mijn twee zussen, mijn broer en ik. Marcella, mijn jongste zus, was twaalf. We trokken naar Mater, bij Oudenaarde. Waarom Mater? Tijdens de mobilisatie had een broer van mijn vader twee boerenzonen uit Mater gehuisvest en die hadden ons uitgenodigd: 'Als je moet vluchten voor de Duitsers, kom maar naar ons, plaats genoeg.' Die broer van mijn vader, nonkel Gène, kwam daar met zijn gezin (zij waren ook met zes) inderdaad bij die familie terecht, voor ons was er geen plaats meer, maar die twee broers zorgden ervoor dat wij met ons zes in een klooster bij nonnetjes in Mater konden blijven.

Mijn moeder had vluchtzakken gemaakt uit lakens, zij had ervaring met vluchten, ze was al eens op de vlucht geweest tijdens de oorlog van 14-18. Ze was drieëntwintig toen die oorlog uitbrak, want ze was geboren in 1893. Toen waren ze naar Holland gevlucht, te voet, ik denk in de buurt van Haarlem, maar dat weet ik niet zeker. Ze zijn er lang kunnen blijven toen, want Holland was in die oorlog neutraal.

In die enorme vluchtzakken propte mijn moeder zoveel mogelijk kledij, ondergoed, huisraad en eten en dat ging allemaal op de fietsen.

Onze bestemming was Frankrijk, meer wisten we niet, in Frankrijk hadden we geen enkel doel, het was afwachten waar we terecht zouden komen. De eerste nacht geraakten we ergens over de Schelde, een plaats die Klein Turkije heette, misschien een wijk van een dorp. Daar stonden de inwoners perplex naar al die vluchtelingen te kijken, want er waren er veel, per fiets, per triporteur, per auto, per stootkar. Ook in Klein Turkije had-

den we met heel de bende een slaapplek aangeboden gekregen en dan fietsten we de volgende dag door naar Mater. Die van Klein Turkije bleven daar, waarom die niet gingen vluchten begrepen we niet en waarom wij gingen vluchten begrepen zij niet. Van dat klooster in Mater hebben we daarna nog brieven gekregen en ook nonkel Gène en zijn familie bleven na de oorlog bevriend met de twee boerenzonen die tijdens de mobilisatie bij hen hadden verbleven, hun kinderen gingen bij elkaar op vakantie. Met onze familie waren we met twaalf onderweg, alleen al uit Schoten en Merksem waren er duizenden.

We waren toen nog niet getrouwd en je vader was ook samen met zijn twee broers op de vlucht. Hij liet de broers alleen verder trekken, richting Frankrijk en zocht ons in Mater op, hij bleef er één nacht slapen, maar dan trok hij ook verder naar Frankrijk. Het duurde heel lang voor ik nog wat van hem hoorde, niemand wist toen natuurlijk iets over andere vluchtelingen, er was geen manier om contact met elkaar te zoeken.

In dat klooster in Mater woonden onder andere een Duitse en een Engelse non. Zolang de Engelse soldaten in de buurt waren, deed de Engelse non de deur open als er aangebeld werd, later kwamen de Duitsers, vanaf toen speelde de Duitse non voor portierster.

Uiteindelijk gaf België zich snel over en kon iedereen weer naar huis, verder dan Mater zijn we nooit geweest. De oorlog was gedaan, de bezetting begon. Ook je vader kwam weer naar Antwerpen en kon terug aan het werk in het ziekenhuis Sint Elisabeth. Hij werkte als hulpje in de apotheek toen, hij kreeg daar later huidziekten van en werd overgeplaatst naar de stokerij. Zijn broers bleven langer in Frankrijk, maar toen de Duitsers daar waren binnengedrongen, kwamen zij ook terug.

Thuis in Schoten werd de schade opgenomen: tijdens de oorlog hadden Franse soldaten veel huizen geplunderd, ook dat van ons. We mochten een lijst van de schade opmaken en naar het gemeentehuis brengen voor vergoeding door de Duitsers. Op die lijst stonden onder andere twee mandolines (later heb ik die lijst in de doos met oude foto's teruggevonden, het waren twee banjo's, geen mandolines. De lijst op zich is een wonder van efficiëntie en surrealistisch opportunisme).

Iedereen diende zo'n lijst voor schadevergoeding in, maar natuurlijk heeft niemand ooit een cent gezien. Rond 1941 begon Winterhulp,

daar konden de mensen aanschuiven voor eten of andere producten waaraan tekort was. Dat ging met bonnetjes per aantal personen. Het was aanschuiven voor soep. Wij waren met zes, dus voor zes personen zes scheppen soep. Winterhulp had zelf problemen om aan voedsel te komen, er werd alleen uitgedeeld als ze zelf wat hadden. Ze verdeelden bijvoorbeeld ook meubelen, voor na de bombardementen.

In augustus 1942 zijn we getrouwd. Er was vlees op het trouwfeest, dat was door je vader uit Mol naar Schoten gesmokkeld (mijn vader was afkomstig van Mol), het was gesluikslacht door Pierke Mast, een schoonbroer van je vader, een echte avonturier, later bleek hij ook weerstandster te zijn geweest, dat is een verhaal op zich. Hij was sluikslachter omdat al het vee door de Duitsers in beslag was genomen, hij ging gewoon 's nachts een koe stelen, wandelde er mee naar een bos en slachtte haar daar. Na het trouwfeest thuis in Schoten reden we met de tram naar ons nieuwe huis, een appartement in de Langstraat in Borgerhout, nummer 140, ik met de overschot van het stoofvlees en de boontjes in een potje op mijn schoot. Vrienden van moeder hadden van Winterhulp een keukenkast gekregen in Schoten, die ze eigenlijk niet nodig hadden, maar je nam alles aan wat je kon krijgen. Die kast is zo bij ons in Borgerhout terechtgekomen, op die manier hadden we een keukenkast van Winterhulp.

In augustus 1943 kwam je nonkel René bij ons inwonen. Hij was achttien geworden en zoals alle jongens van achttien door de Duitsers opgeëist om in Duitsland te gaan werken. Geen haar op zijn of ons hoofd dat er aan dacht dat bevel op te volgen. We dachten toen ook dat de oorlog niet lang meer zou duren en dat hij best zo lang hij nog zou duren bij ons kon blijven. Dat viel tegen, want het duurde nog heel lang. Bovendien waren er voor hem natuurlijk geen rantsoenzegels voorzien. Je vader en zijn broers smokkelden eten per fiets naar Borgerhout. Ooit smokkelden zij boter naar Antwerpen in uitgeholde bieten, want bieten waren geen smokkelwaar, dat was beestenvoer. Ze werden daarmee tegengehouden, maar de Duitsers vonden de boter niet. Ze stalen ook 's nachts aardappelen van de velden, maar vermits de aardappelvelden waren opgeëist door de Duitsers stalen ze eigenlijk van de Duitsers, dat was dus geen echte diefstal.

Ze smokkelden ook vanuit Lillo en Kieldrecht, ze kochten er raapzaadolie, boter en aardappelen voor eigen gebruik en voor de familie, iedereen deed dat.

(Toch moeten de broers ooit bij dat smokkelen gesnapt zijn, want minstens twee van de fietsen werden door de Duitsers in beslag genomen. Dat weet ik, omdat ik een brief van mijn grootvader aan vaderskant terugvond, met daarin goede raad over hoe ze die fietsen terug moesten proberen te recupereren na de oorlog: aan optimisme geen gebrek!)

Het onderduikplan voor nonkel René was ook door moeder uitgewerkt: hij moest eerst een officiële afscheidsbrief schrijven aan zijn ouders, die brief werd ergens in West Vlaanderen (Mater?) op de post gedaan door vrienden, zodat ze thuis een bewijs hadden dat hij was weggelopen en dat ze niet wisten waarheen. Vader is dat dan gaan aangeven bij de Duitsers of de gemeente, waardoor we die rantsoenzegels kwijtspeelden. Antwerpen werd in september 1944 bevrijd, maar nonkel René kon pas terug naar Schoten in oktober, want de bevrijding van Schoten duurde langer, de Amerikanen geraakten niet voorbij het Albertkanaal. Al die tijd zat hij in dat appartement in de Langstraat opgesloten. Hij mocht geen geluid maken als wij niet thuis waren, want beneden woonden nog mensen, Duitsgezinden bovendien. Het mocht ook niet opvallen dat er meer gegeten werd of dat er meer dingen verbruikt werden dan voor een normaal huisgezin van twee. Of drie, want in april 1944 werd jij geboren. We noemden je René om zo de mogelijkheid van verspreking zoveel mogelijk te beperken. Als je vader ging smokkelen, bleven wij alleen thuis, maar één keer ben ik met jou met de trein naar Mol geweest voor een paar dagen, om je daar te tonen, je was maar een paar weken of maanden oud. Dat zal niet veel indruk hebben gemaakt, want ze waren daar met vijftien kinderen thuis, maar we waren welkom. Het was warm, het was in de zomer. Eerst met de stoomtram naar Turnhout, daar overstappen op een kleine stoomtram naar Mol-Donk en van Mol-Donk dan een geweldig eind te voet naar Millegem, naar de ouders van je vader. We moesten dan wel voorbij de boerderij van nonkel Sus (een broer van mijn vader) en daar kregen we een boterham met een grote kom verse melk, en ik die geen melk lustte, dronk die kom in één keer leeg, zo lekker... Dan verder te voet naar Millegem. Dat was een verschrikkelijk-

ke reis. De ouders van je vader waren straatarm, maar ze hadden wel een radio. Je grootvader zei eens tegen de overbuurman daar, boer Mettes, dat hij ook een radio moest kopen. 'Ik heb niet eens eten voor mijn koe', zei boer Mettes, 'laat staan voor een radio.'

Tijdens de bezetting moest iedereen om tien uur 's avonds naar binnen, en ging de verduistering voor de ramen. Je bent geboren in het Erasmusziekenhuis en daar moesten iedere avond de grote ramen worden afgedekt, want het ziekenhuis lag dicht bij de spoorweg en dat was een gevaarlijke plaats. De instructies waren dat alle moeders tijdens een bombardement uit bed moesten komen, hun kind nemen en onder bed kruipen. Ik heb dat nooit gedaan. Terug thuis, in de Langstraat, zette ik je tijdens de bombardementen in een wasmand onder de gootsteen, want ik had gezien dat in de gebombardeerde huizen de gootstenen vaak intact waren gebleven.

Eigenlijk ging tijdens de bezetting alles zijn gewone gang, met werken, boodschappen doen, enzovoort. Wie bij een ander op bezoek ging, nam voor zichzelf boterhammen mee. Koffie was er niet, of was niet te betalen. Boter, bloem en suiker waren gerantsoeneerd per maand. Alle maanden moesten zegeltjes worden afgehaald bij de gemeente, van Borgerhout moest dat naar de Stadsfeestzaal op de Meir, met lang aanschuiven. Voor nonkel René waren er geen bonnetjes natuurlijk, we hadden er maar voor twee personen. Toch hadden we geen honger, door dat smokkel van je vader. We hadden zelfs suiker teveel, die we verkochten. Die suiker had je vader uit de apotheek van Sint Elisabeth, het was eigenlijk een soort concentraat van zoetstof. Met het geld van die suiker kochten we dan weer andere dingen op de zwarte markt, zoals de smokkelwaar die werd opgehaald in Lillo en Kieldrecht. Er waren in de winter ook bonnetjes voor steenkool, eierbollen van geperst gruis eigenlijk. Nadat je vader was overgeplaatst van de apotheek naar de stokerij bracht hij van daar in zijn boterhammendoos alle dagen één briket mee naar huis, om het rantsoen eierbollen mee aan te vullen. Eigenlijk hield het OCMW zo de boel draaiende, want iedereen pikte mee wat hij kon. Op 17 april 1944, de dag voor je geboren werd, ben ik nog naar de Feestzaal op de Meir getrokken om rantsoenbonnetjes te halen. Ik ging met de tram terug naar huis en iemand stond op om me te laten zitten.

In het huis in de Langstraat was maar één WC. Wij woonden daar op de tweede verdieping, met z'n vieren: ik, je vader, jij en nonkel René. De WC was beneden. Iedere huurder moest daar gebruik van maken, ook nonkel René die bij ons was ondergedoken, een jaar lang. Op een keer, Antwerpen was toen al bevrijd, maar Schoten nog niet, moest hij zo dringend naar het grote toilet dat hij niet kon wachten tot beneden het toilet vrij was, hij deed het dan maar op een dikke krant. Later kreeg hij dat pak niet door de WC, daar beneden. Hij was toch van plan naar het kanaal te fietsen, om te zien of de Duitsers nog niet uit Schoten weg waren, dat deed hij bijna dagelijks, want hij wou terug naar huis. Dus hij met dat pak onder zijn snelbinder op stap, hij zal het wel ergens in een bosje hebben weggesmeten, dat verhaal werd nog jarenlang bij ons in de familie op alle feesten verteld.

In de tijd tussen de bevrijding van Antwerpen en de bevrijding van Schoten, van mei tot oktober 1944, kon hij eindelijk wel weg uit dat appartement, want Antwerpen was vrij. Hij leerde toen in Antwerpen andere jonge mensen, ook onderduikers, kennen. Dat was voor hem een ongelooflijke tijd, na maanden eenzaam binnenzitten. Na de oorlog kwam één van de broers van je vader, nonkel Peer, die ook in Antwerpen woonde, aanbellen. Hij was helemaal in Belgisch militair uniform. Hij was heel die tijd bij de weerstand geweest, nooit had hij er met iemand over gesproken, zelfs niet met zijn eigen broers, met wie hij regelmatig op stap was. Trouwens, bijna niemand van de familie wist ook dat nonkel René bij ons ondergedoken was, alleen mijn ouders en mijn zussen omdat die soms al eens op bezoek kwamen, en één kozijn. Het was geen kwestie van niemand te vertrouwen, het was pure schrik dat iemand zich per ongeluk voorbij zou praten. Maar op een keer was een tante, tante Jeanne, voorbij ons huis in de Langstraat gekomen, ze had gezien dat het raam op de tweede verdieping openstond en had aangebeld. Niemand had opengedaan. Even later kwam ze terug voorbij en toen was het raam dicht. Ze belde weer aan en weer deed niemand de deur open. Toen was ze achterdochtig geworden, en ze is blijven vragen stellen tot we het haar uiteindelijk maar verteld hebben. Om maar te zeggen dat je zoiets zelfs tegen je naaste familie niet durfde te vertellen.

Wie ook wel wist waar nonkel René zat, was zijn baas, een goudsmid uit Schoten, Bosmans. Hij bezorgde, via de zusjes die op bezoek kwamen, werk aan nonkel René en een gasbrandertje om mee te lassen. Daarmee kon hij kleine herstellingen van juwelen en zo doen. Vaak kwamen die juwelen van Duitse bezetters, uit aangeslagen of gestolen goederen. Voor nonkel René was dat een zegen, dan wist hij weer een tijdje wat te doen, want hij verveelde zich dood op dat appartementje. Op een keer kwam er een merkwaardige herstelling binnen: een paar manchetknopen moest worden omgebouwd: er moest op elke knoop een hakenkruis gelast worden. Eerst wou Nonkel René dat niet doen, maar hij kon moeilijk anders, tegenover zijn baas. En het was eigenlijk wel fijn om te weten dat je de Duitsers zo bij de neus kon nemen, en als onderduiker onrechtstreeks toch door hen betaald worden.

Er was ook bijna niets te lezen in huis, dus vroeg nonkel René 's avonds aan je vader om te vertellen over zijn kindertijd in Millegem, dat waren wilde verhalen waar hij nooit genoeg van kreeg en die zeker hielpen tegen de stress, het was daar voor een jonge gast van achttien om zot te worden. Soms maakte hij ook schilderijtjes, twee hondenkoppen, die hier nog hangen. De oudste zoon van nonkel Gène, Frans, wist ook waar nonkel René zat. Hij kwam eens op bezoek, en bracht voor nonkel René een studentenpet mee. Met die pet als camouflage gingen ze samen op stap, met alle risico door de Duitsers te worden ondervraagd en opgepakt. Ze gingen ijs eten ergens in Borgerhout, zoiets deftigs hadden ze nog nooit gedaan, die dag moet werkelijk een feest voor hem zijn geweest. Het was ijs met krieken, en Frans wist niet waar hij in zo'n chique zaak met de pit moest blijven. Inslikken, zei nonkel René, en Frans heeft dat gedaan. Toen kregen ze teveel moed en ze zijn eens met drie vrienden naar de cinema geweest, naar de Roma. Daar speelden ze alleen maar Duitse films, maar er waren er goeie bij. Nonkel René had weer zijn studentenpet opgezet. Opeens werd de film onderbroken, het licht ging aan en Duitse soldaten kwamen met veel kabaal binnengestapt. Ze stierven bijna van de schrik, ze dachten dat het een razzia was, maar de soldaten kwamen alleen maar controleren of er gerookt werd. Nooit heeft hij toen nog een voet buiten gezet, tot de Amerikanen er waren.

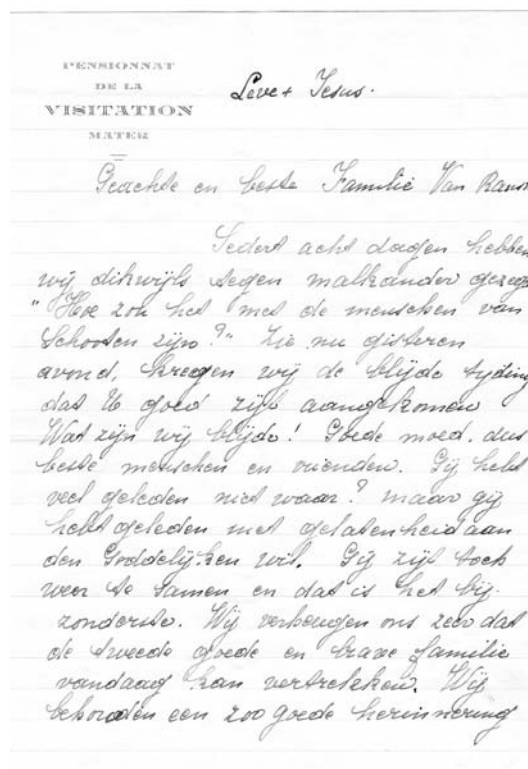
Schuin tegenover ons in de Langstraat woonde een echtpaar met drie dochters. Daar werd de man door de Duitsers met heel wat machtsvertoon buiten gehaald, waarschijnlijk was hij een verzetsman. Joden hebben we ook zien wegvoeren, met camions, ook die man werd met een camion weggebracht. Niemand kon daar iets tegen doen, je kon het alleen maar laten gebeuren. Niemand wist tijdens de oorlog wat er met die joden gebeurde, dat er kampen bestonden, laat staan gaskamers, zijn we pas na de oorlog te weten gekomen. Eigenlijk was, in het begin van de bezetting, niemand echt bang voor de Duitsers, omdat de oorlog zelf zonder slag of stoot was verlopen. De Duitsers waren in 't begin ook vriendelijk en hielpen de terugkerende vluchtelingen bijvoorbeeld als ze in de knoei zaten. Later werd het wel anders.

Zodra de Amerikanen in Antwerpen waren, werden onze benedenburen uit hun huis gehaald. Hun zoon zat aan het Oostfront, van hem hebben we nooit meer iets gehoord. Die mensen hadden ons nooit verraden, hoewel ze op het laatst wel wisten dat we daar een onderduiker hadden zitten, op de duur was het in dat huis niet meer te verbergen en naar gelang de Amerikanen oprukten, werden we ook vranker. De laatste dagen van de oorlog stelden ze zelfs voor dat nonkel René in het bed van hun zoon mocht slapen, hij had een heel jaar op de grond geslapen. Dat hebben we geweigerd, maar ze kwamen wel bij ons boven naar de Engelse radio luisteren toen. Dat hebben we ook tegen die Witten gezegd, maar toch hebben ze daar beneden de boel kort en klein geslagen. Je vader en nonkel René hebben geprobeerd dat tegen te houden, maar er was niets aan te doen. Ze werden naar de dierentuin gevoerd. Na een dag of drie waren ze weer terug en ze zijn daar blijven wonen. Zo werden er tientallen weggevoerd en geplunderd.

Kort daarna zijn we terug naar Schoten getrokken, uit schrik voor de vliegende bommen in Antwerpen. De verhuis van de Langstraat naar Schoten gebeurde te voet. Ik met de kinderwagen met allerlei huisraad erin en jij er bovenop, langs wat nu de Bisschoppenhoflaan is, maar toen nog een zandweg. De meubelen volgden daarna per stootkar, geduwd door je vader en één van zijn broers: de slaapkamer, de keukenkast van Winterhulp, vier stoelen, de tafel, het gasvuurtje, potten en pannen, alles. Ze zullen wel twee keer hebben moeten rijden.

Terug in Schoten gingen we in de Victor Adri-
aensensstraat wonen, maar, vertelde mijn moeder,
daar in de buurt vielen evenveel vliegende bom-
men als in Antwerpen, die Duitsers konden niet
mikken. Ik heb een klaarheldere, maar bijna on-
mogelijke herinnering uit die tijd: ik zit op de arm
van mijn vader, er komen honderden vliegtuigen
over met een enorm dof, dreunend lawaai, alle
buren staan ook buiten op straat te kijken want
het duurt minutenlang, ze vliegen ook erg traag.
Ik zie die vliegtuigen nog blinken in de zon, een
stralende blauwe lucht. Mijn vader zegt dat ik niet
bang moet zijn, dat die naar Duitsland vliegen om
voorgoed met de Duitsers af te rekenen.

Ik zou dan nauwelijks één jaar oud zijn ge-
weest, onmogelijk waarschijnlijk, zo'n herinnering,
maar ze lijkt me messcherp. Mijn moeder vertelde
ook nog dat het eerste woord dat ik kon zeggen
'boem' was. In 't Antwerps dialect betekent boem,
'bom'. Op een keer, er werd toen nog gevochten in
Schoten, zat ik ook op de arm van mijn vader, we
stonden naar de aftocht van de Duitse soldaten te
kijken. Een Duitse soldaat, nu zelf op de vlucht,
zei toen: 'Dat is er eentje voor de volgende oorlog'.
Maar dat heb ik niet zelf gehoord, dat hebben ze
me later wel honderd keer verteld. ■

Brief van zuster vanuit het klooster te Mater

V1-bom in Korte Klarenstraat, Antwerpen, 1944 – foto: Frans Claes

147 Van Banst. Laes Verbertate. 84 Schoten

961147 Voorloepig missen wij:

1.	2 banjes	300 f.
2	ongeveer een som van 300 fr.	300
3	een fototoestel Kodak	125
4	13 koffielefjels inoxydable (rand	40
5	4 tafelmessen met witte echt	20
6	een bril met bruin monture	25
7	manicure in bruin lederen rakje	65
8	eenige doaren ralm en willeinen	20
9	een schooeltasch (bruin leder)	40
10	een vultpen bruin gepikkeld (vermond)	40
11	2 sleuses	45
12	brodmes	10
13	schrijffpapier	10
14	2 fleschen reuk	20
15	zilveren porte - minare	65
16	kindersaacehe donker rood met zilveren paternoster naere	85
17	grote karak met slot	25
18	zilveren paternoster met natuurlijke porels (donker rood - bruin en geel)	

Lijst vermiste voorwerpen voor de gemeente Schoten na bombardement

Betty Antierens

Het paard, het dorp en hun oorlogen

‘Mevrouwjtje,’ zo stond ze bekend in het dorp. Die titel kwam niet van de pastoor, hij had het in zijn preken uitsluitend over mevrouw de gravin Edith en wat een heilig voorbeeld ze was voor het hele dorp.

Elke morgen zat ze in de vroegmis, in de hoge bank met de roodfluwelen kussens, van het kerkship gescheiden door de communiebank en twee treden dicht bij het altaar, alvast één voet in het paradijs. Tijdens de zondagse Hoogmis benam de hele familie de bank. Graaf Philip, gravin Edith en hun vijf, zes, zeven, acht, spruiten. Haast elk jaar toverde God er eentje bij. Dat deed hij bij mevrouwjtje niet anders dan bij de rest van het dorp, dat bijzonder vruchtbaar was.

Dat er over ‘mevrouwjtje’ gefluisterd werd en dat, toen ze er enkele jaren woonde, een enkele onversaagde haar ook werkelijk zo durfde aanspreken, lag aan Adèle, haar kamermeid.

‘Noem mij mevrouwjtje,’ had de gravin haar, bij haar aankomst in het dorp, gezegd. Adèle was verbaasd dat de nieuwe gravin Vlaams kon spreken. Graaf Philip sprak geen woord Vlaams. Als hij iemand iets mede te delen had, riep hij zijn rentmeester. Die bedonderde hem terwijl hij erbij stond, maar voor de enkeling die dat doorhad, beval de boerenwijsheid om in alle talen te zwijgen en zoveel mogelijk kruimels van de koek mee te pikken. ‘Maar mevrouwjtje,’ vertelde Adèle, ‘mevrouwjtje, dat is een heilige.’

Mevrouwjtje was dus anders, anders dan wat het dorp tot dan toe op het kasteel gekend had.

De oude graaf Georges, vader van graaf Philip, was senator, met een bureau en nobel herenhuis tegenover het koninklijk paleis in Brussel en een appartement en chique maîtresse op de avenue Montaigne in Parijs.

Graaf Georges verbleef amper twee maanden per jaar op zijn Barseels kasteel. In de zomer, dan nam hij er vakantie met zijn familie.

Van graaf Georges werd verteld dat hij ontzettend geleerd, uiterst streng en zéér slim was, om niet te zeggen sluw en gevaarlijk.

Hij sprak het dialect van het dorp, al had men hem nooit in gesprek gezien met iemand anders dan zijn jachtopziener of zijn rentmeester.

Twee wapenfeiten doen over graaf Georges nog de ronde.

Na de jaarlijkse oogstfeesten sleepte een dronken boer zich langs de kasteelmuur naar zijn hoevetje in het achterliggend geboorte.

Een dringende nood verplichtte hem zijn piemel uit zijn broek te wurmen en leeg te persen tegen de kasteelmuur.

Als uit het niets verscheen graaf Georges, geweer in aanslag.

‘Als gij nog één keer tegen mijn muur piest, ik schiet uw pik er af!’ En paf!, de kogel boorde zich met een knal, samen met de boog van de plasstraal, in de dikke muur.

Het andere wapenfeit is historisch. In 1914 vielen de Duitsers België binnen.

Zoeffff en ze zaten aan de IJzer.

Barseel werd bij het passeren mee ingenomen.

Al snel eiste het leger alle misbare boerenknechten en boerenzonen op om het vaderland te gaan verdedigen.

De mate van onmisbaarheid werd berekend naar het aantal hectare land dat de familie pachtte of in eigendom had.

Graaf Georges, naast senator ook burgemeester van het dorp dat hem volledig toebehoorde, haastte zich naar Barseel. Hij beval het marsbevel voor al dat boerengeweld in te trekken.

Belangrijke officieren reden de daarop volgende dagen af en aan door de kasteelpoort.

Na een week gepalaver werd het marsbevel voor alle opgeroepen jongens en mannen van het dorp Barseel, ingetrokken.

Graaf Georges had ieder van hen nodig op zijn landgoed, dat genoeg hectaren telde om alle boeren van legerdienst te vrijwaren.

Om de bevaarbaarheid van de Schelde, de bevoeiing van de polders en de bereikbaarheid en bevoorradig van Barseel en het achterliggende Waasland te vrijwaren, waren dringende werken noodzakelijk.

Tot het einde van de oorlog 1914 -1918 bleven al deze mannen in dienst van de graaf. Velen van hen ontsnapten hierdoor aan het vijandelijke geschut en de wurgende dampen van sluipmoorde naar Mosterdgas.

De vijver werd verbreed en uitgediept tot een schilderachtige serpentine, de Schelde kreeg twee nieuwe sluizen, haar dijken werden verstevigd, de polders kregen een irrigatiesysteem naar Amerikaans model en enkele wakkere moerasbewoners verwierven het recht om kweekvijvers voor vissen aan te leggen.

Na het einde van deze oorlog verbleef graaf Georges vaker, en graag, op zijn landgoed. Het was dan al duidelijk dat zijn oudste zoon en opvolger, graaf Philip, de talenten van zijn vader niet had geërfd. Hij studeerde niet, beefde als hij de trekker van een pistool moest overhalen, hing op zijn paard als een bloemzak. Er viel geen land mee te bezeilen.

Hij weigerde zelfs te huwen! Terwijl dat, in de ogen van zijn vader, de enige oplossing was.

Graaf Georges, die de kracht en discipline van zijn Oostenrijkse, en de moed, geslepenheid en durf van zijn Corsicaanse voorouders had geërfd, besloot de rest van zijn leven te wijden aan het beheer en de ontplooiing van zijn landgoed dat alle Scheldegemeenten tussen het huidige Burcht en Temse omvatte.

Zijn zoon, graaf Philip, kreeg het bevel een gezonde dame van edel huis te huwen die stevige, dappere, nakomelingen zou baren.

Met een beetje geluk en zo nodig een greintje hulp aan het lot, zou zoon Philip nooit het beheer van zijn erfgoed in handen krijgen. Graaf Georges zou zijn eerste kleinzoon vormen naar zijn eigen beeld en norm. Er waren in dat geslacht al meerdere erfsprongen gemaakt die strategische successen hadden gebleken.

Slaan de beste erfelijke eigenschappen, de krachten en de kwaliteiten van een sterke man niet vaker een generatie over, om dubbel sterk in de daarop volgende generatie op te flakkeren?

Helaas. Graaf Philip weigerde ook maar één van de hem voorgestelde dames te trouwen. Hij had

een vriendin in de Quartier Latin die hij zou huwen en wiens kinderen hij zou erkennen, zodra zijn vader het loodje zou leggen. Hij had het haar gevraagd en beloofd.

‘Voulez vous, le jour où je serai libre de vous épouser, devenir ma comtesse et me joindre dans mon château?’

‘Oui,’ had de schoonheid geantwoord.

In afwachting liet zijn jongemannentoelage hem de mogelijkheid de dame in kwestie een redelijke levensstandaard te bieden.

Ook grote liefde heeft zwakke momenten en graaf Philip moet ampele charmes bezeten hebben, tot lang na zijn dood stond hij bekend als de meest flamboyante rokkenpiloot van de Quartier Latin.

Uiteindelijk, toen hij dertig was en zijn vader de financiële kraan nog nauwelijks liet druppelen, aanvaardde Philip de matrimoniale stand met een iets jongere gravin van zeer respectabele landadel.

Ze was geen opvallende schoonheid, gravin Edith, maar niettemin een charmante verschijning, ze had een vastbesloten Habsburgse kin, een meer dan uitstekende opvoeding en ze hield van kinderen en van bloemen. Om dit talent te ontplooiën had haar vader haar stages bij Engelse tuinarchitecten toegestaan.

Bij de huwelijksvoorwaarden, die haar aanstaande schoonvader met haar vader besprak, werd de jonge dame ontboden en gevraagd of ze bepaalde wensen had. Ze richtte haar geloken blik op graaf Georges en vroeg of ze een bloementuin mocht aanleggen en onderhouden, zodat ze de salons en kamers van het kasteel kon opsmukken met verse boeketten. Vanzelfsprekend zou ze de aanwijzingen van de tuinier in acht nemen.

Graaf Georges stond op, boog zijn hoofd, nam de hand van zijn beminnelijke aanstaande schoondochter en bracht ze even naar zijn lippen.

‘Het zal me een genoegen zijn, lieve gravin, u het beheer van uw persoonlijke bloementuin toe te vertrouwen. Als u het me toestaat, bepalen we samen de meest geschikte plaats. Vanzelfsprekend krijgt u een eigen tuinman.’

Andere wensen, buiten haar familie en God dienen en gelukkig maken, koesterde de edele jongedame niet.

Graaf Philip was tweeëndertig, gravin Edith negenentwintig, toen het huwelijk werd bezegeld.

Een jaar later, de ijzige ochtend van 10 januari 1930, werd het eerste kind van graaf Philip en gravin Edith geboren, een sterke blonde jongen: graaf Jean Marie Joseph Ghislain Philip...

In de stemmige familiekapel, verlicht door duizend kaarsen, hield graaf Georges zijn kleinzoon boven de doopvont. Hij keek zo trots naar het kind dat je zou denken dat hij het zelf verwekt had.

De vader, graaf Philip, stond er wat onwezenlijk bij. Dacht hij aan zijn andere kinderen en aan de nu beslist voorgoed verloren Lisette uit de Quartier Latin? Een half jaar geleden had hij haar een huis geschonken in de Antwerpse wijk Zurenborg, een kinderloze grootnonkel had hem daar, totaal onverwachts, een volledig huizenblok nagelaten. Zijn notaris had de zaak stiekem geregeld. Eén huis voor de notarisbemiddeling, één huis voor mevrouw Lisette. Toch had ze staan krijsen dat, als hij die ander trouwde, haar slaapkamer voorgoed op slot zou gaan.

Uit zijn kindertijd behield graaf Jean één precieze herinnering aan zijn grootvader.

Op zijn vierde verjaardag zette de man hem voor zich op zijn hengst en verdwenen ze samen in de dampende polders.

Gravin Edith doorstond doodsangsten. In die kou en door die nevelen! Ze zond haar kamenierster, Adèle, de toren in om de omgeving af te speuren. Het meisje kwam haast huilend de trappen afgestormd. Paard en ruiters waren enkel zichtbaar als ze roekeloos over beken en hekken tussen landerijen sprongen. Dan verdwenen ze lange tijd in de dichtheid van een bos tot ze mijlen verder de Scheldedijk opvlogen en in wilde galop over de dijken raasden.

Pas aan het einde van de ochtend kwamen de onverlaten terug, glimmend van opwindning.

Vanaf toen keek graaf Georges persoonlijk toe op de opvoeding van graafje Jean. Hij gaf hem rijles en nam een beslagen onderwijzer in dienst.

Gravin Edith stond er op haar kinderen godsdienstondericht te geven.

Als vier jaar een geschikte leeftijd was om te leren rekenen en schrijven, was dat zeker niet te vroeg om te leren bidden.

De grote Georges en de kleine Jean hadden hier geen bezwaar tegen.

Het kasteel kreeg een klaslokaal.

Gravin Edith opende de lessen om 8.30 uur met

wonderlijke verhalen over woestijnen, mirakelen en een rode zee.

Een uur later was het de beurt aan de onderwijzer die de kleine graaf onderwees in de kunst en het genot van lezen en schrijven.

Toen graafje Jean in de familiekapel zijn eerste communie deed, was hij een gelukkig jongetje. Groot en sterk voor zijn leeftijd, verzot op zijn zusje Françoise, vriendelijk voor zijn twee jongere broertjes en lief voor zijn moeder. Een wakker, opgewekt, kind en een gretige leerling.

Ook graaf Georges was gelukkig. Voor zijn zesde verjaardag schonk hij zijn kleinzoon het gevoeligste en vinnigste paard dat je een jongen die van paarden droomt, kunt geven. Een Anglo-Arabisch tweejarige merrie in haar typische kleur, het zachte bruin dat men Alézane noemt.

Graaf Philip mompelde dat zulk beest veel te sterk, te groot, te kostbaar en te gevaarlijk was voor een kind van zes.

Graaf Georges beet zijn zoon toe dat hij een fat was die niets begreep van jongens en nog minder van paarden.

De kleine Jean hoorde geen woord van wat er rond hem gezegd en gefluisterd werd. Hij streelde de dikke zachte vacht van zijn paard en voelde hete tranen rollen. Hij veegde ze snel weg met zijn mouw. Daarbij overviel hem een onverklaarbare droefheid die fluisterde dat hij nooit in zijn leven nog zo gelukkig zou zijn als de dag waarop hij zes jaar werd en een veel te groot en veel te sterk en oneindig lief paard kreeg.

‘Ik zal jou nooit pijn doen,’ fluisterde het paard.

‘En ik,’ beloofde Jeanke, ‘ik zal altijd voor jou zorgen, ook als je een been breekt of heel oud wordt.’

Graaf Georges was zo gelukkig en tevreden, dat hij zichzelf, na twee jaar niet van de zijde van zijn kleinzoon te zijn geweken, een lange onspannend vakantie gunde. Hij liet zijn chauffeur alles in gereedheid brengen en vertrok naar Parijs. Zijn echtgenote, die niet van het platteland hield en in hun Brussels huis resideerde, zou hem enkele dagen later, net voor het begin van de mode-week, vervoegen. Er stonden dat seizoen nog enkele schitterende theaterpremières op het programma. Die genoegens hadden ze altijd graag gedeeld.

Vier dagen na zijn vertrek uit Barseel kwam het nieuws. Graaf Georges, amper zestig, was de voor-

bijde nacht overleden. Zijn echtgenote was 's morgens met haar kamermeid toegekomen in de gare du Nord. Verbaasd dat noch haar man, noch zijn chauffeur, hen stond op te wachten, nam ze een taxi naar de avenue Montaigne. Daar vond ze de graaf dood op zijn bed, zijn lichaam koud. Een bijgeroepen arts kon alleen het overlijden vaststellen en de akte invullen: dood door hartstilstand, tussen 0 en 3 uur in de afgelopen nacht.

Meteen na de statige begrafenis van graaf Georges, ontsloeg Graaf Philip de huisonderwijzer en stuurde zijn zoon op kostschool.

Die regel gold meteen voor al zijn kinderen. Vanaf hun vijfde verjaardag; de jongens naar Melle, de meisjes naar Brugge.

Zijn vrouw droogde haar wanhoop op haar priëdieu. Elke morgen bad ze uren om troost voor haar kinderen, elke middag schreef ze een van hen een brief die vol stond over Jezus en afzien en flink zijn en veel bidden en goed leren.

Om de drie maanden kwamen de kinderen voor een korte vakantie naar huis. Ook de twee maanden zomervakantie vlogen voorbij.

De stalknecht verzorgde het paard van de jonge graaf zoals het hoorde, toch stond het dier vaak lusteloos zijn voedsel te vermalen en liet zich nauwelijks berijden.

In de zomervakantie, wanneer graaf Jean 's nachts naar buiten sloop en zich tussen de benen van zijn grote liefde nestelde, fleurden paard en jongen op.

Dit zal niet lang meer duren, Vanneke, fluisterde Jean zijn paard in het oor, dit kan niet lang meer duren, de paters zeggen het zelf. Er gaat in de wereld iets gebeuren waarna de wereld helemaal anders zal zijn. Als de wereld verandert, moet ik niet meer naar de kostschool. Dan zijn wij elke dag samen.

En inderdaad, enkele dagen voor Jean tien zou worden, toen de kerstvakantie voorbij was en de chauffeur de drie oudste jongens en de drie oudste meisjes naar hun kostscholen zou voeren, besliste gravin Edith, tegen de wil van haar echtgenoot in, dat haar kinderen niet terug naar het internaat zouden gaan.

De oorlogsdreiging was reëel, de jongens konden de lessen volgen op de plaatselijke broederschool, de meisjes op de nonnenschool.

Als de onderwijsnorm niet hoog genoeg lag, zou

ze zelf bijles geven, vanaf hun twaalfde konden de jongens naar het Onze Lieve Vrouwe College in Antwerpen en de meisjes naar de Dames Chrétiennes, de nieuwe tram reed tot Linkeroever, tot vlak voor de voetgangerstunnel. Jean was groot en wijs genoeg om onderweg op de kleintjes te letten.

Graaf Philip was helemaal niet akkoord met deze beslissing, helemaal niet.

Maar Edith hield voet bij stuk. Ze was het zat om alleen met haar kamermeid en bedienden dat grote kasteel te bewonen. Alleen, want graaf Philip vertrok elke trimester, de dag dat zijn kinderen in het internaat verdwenen, naar de Kreeftenstraat in Antwerpen. Daar woonde nog altijd madame Lisette, met wie de liefdesbanden weer waren aangehaald.

Gravin Edith werd er ziek van, elk jaar zieker. Je hoorde haar luid en wanhopig bidden en smeken op haar priëdieu. Alstublieft God, alstublieft, als u mij niet toestaat mijn kinderen gelukkig te maken, schenk me dan geen kinderen meer.

Adèle, haar trouwe kamermeid, die weliswaar tien jaar jonger was, maar meer wereldse wijsheid bezat dan haar mevrouwtje, kon dat ziekelijk geklaag en gesmeek niet meer aanhoren.

Ze schraapte al haar moed bijeen en vertelde de gravin dat ze, met het oog op de oorlog, haar kinderen beter kon thuishouden. Dat je, als het noodzakelijk is voor de veiligheid van je kinderen, je echtgenoot geen gehoorzaamheid verplicht bent, en dat je, als je ziek bent, aan de dokter dispensatie van gemeenschap kunt vragen.

'Denk je dat ik zo ziek ben,' weifelde mevrouwtje.

'Met uw permissie, mevrouwtje, u bent erg vermagerd en bleek en 's morgens staat u te trillen op uw benen, laat de dokter u toch raad geven.'

'De pastoor is mijn herder, Adèle, de pastoor krijgt zijn adviezen rechtstreeks van God.'

Adèle waagde nog een repliek: 'Waar ik niet naast kan kijken, mevrouwtje, is dat u staat te rillen van koorts en zwakte en dat uw haar al een jaar bij plukken uitvalt. De dokter is de specialist van het lichaam. Als de kinderen mazelen hebben, mevrouwtje, stuurt u mij toch ook om de dokter.'

'Misschien heb je gelijk, Adèle, misschien heb je gelijk,' opperde mevrouwtje, 'een gesprek met de dokter is geen zonde.'

Lang hoefden ze in Barseel niet te wachten op de oorlog.

Hij kwam de tiende mei 1940 door de lucht en langs de radio.

Graaf Philip, die na diens dood graaf Georges had opgevolgd als burgemeester van Barseel, was door de Schelde afgescheiden van zijn kasteel en familie en zelfs telefonisch niet bereikbaar voor beslissingen en commentaar.

Enkele dagen later, vroeg in de morgen, kwam een officier met een staatsdocument auto's, vrachtwagens, paarden en fietsen opeisen voor het leger. Toen Adèle hem door de poort zag stappen, verborg ze nog snel twee fietsen in de voorraadkeuken, zonder dat mevrouwje het wist.

Indien ze het had geweten, had die naïeve ziel persoonlijk de fietsen uit de keuken gehaald om ze ook nog mee te geven. Adèle schudde haar hoofd, haar mevrouwje was braaf, maar een beetje te braaf, want veel te goed is half zot en dat had niemand die brave ziel aan het verstand gebracht.

Graafje Jean was anders, hij had de officier aangevallen die zijn paard begon te keuren. Het paard had gesteigerd, gebriest en wild met de hoeven geslagen. Daarop was de officier met lege handen vertrokken, maar enkele uren later stond hij er met versterking en met een paardenwagen. Een ruwe soldaat ving het jongetje op voor hij zijn streken kon herhalen, vier anderen leidden de paarden, de hengst van graaf Georges, twee werkpaarden van de boerderij en Vanity, de merrie van het jonge graafje, de stallen uit, recht de paardenwagen in. De officier overhandigde de stalknecht een bewijs van meeneming.

De stalknecht vroeg waar de dieren naartoe werden gebracht.

'Naar een verzamelplaats,' zei de officier, 'daar worden ze gekeurd en wordt bepaald waar we ze kunnen inzetten.'

Jean stampte, kermde en krijste van woede en verdriet.

'Als mijn grootvader nog had geleefd,' huilde hij, 'als mijn grootvader nog had geleefd, dan hadden jullie dit nooit gedurfd.'

De knecht, de boer, de rentmeester en de kokkin die op de binnenkoer stonden, keken elkaar veelbetekend aan en ieder van hen begreep dat graaf Jeanke, zoals ze hem noemden, dat graaf Jeanke een pienter bazeke was.

Soldaten en vluchtelingen trokken door het dorp, richting Franse grens. Mevrouwje dacht niet aan vluchten, als ze al wou vluchten, was het in de

andere richting, naar de Kempen, naar het huis van haar vader, maar vluchten doe je niet als je man graaf en burgemeester is, en jij bent gravin. Je blijft in je dorp en je helpt en verzorgt waar daar nood aan is.

Dat had ze in 1914 zo gedaan, samen met haar moeder en haar zusters, dat zou ze in deze oorlog ook doen.

De karavanen keerden al snel ontmoedigd terug. Geen hond die daar om blafte.

De Duitsers namen het bewind over. Ze stelden een nieuwe burgemeester aan. Eén die Vlaams sprak. Eén die hen 'bevrijders' noemde, in plaats van 'bezetters'.

Ordnung moest zijn en Ordnung kwam.

In de tweede week van de bezetting werd een Compagnie Gidsen ingekwartierd op het kasteel van Barseel. De soldaten werden geïnstalleerd in tenten, stallingen en bijgebouwen, de acht officieren bezetten twee vleugels van het kasteel. Hierbij richtten ze zich niet zozeer op luxe als op strategie, zicht op alle toegangswegen was de eerste regel. De familie trok zich terug in de middenvleugel. Ruim genoeg, want na het overlijden van graaf Georges was het personeel gehalveerd. De onderhandelingen met de officieren verliepen hoffelijk. Misschien omdat ze tegenover dames en kinderen stonden?

Om praktische redenen werd besloten dat het diner voor officieren en familie bereid zou worden door de kokkin van het kasteel. Het werd alle dagen om 19.00 uur opgediend in de Empire eetkamer. De desserts hadden er ingebouwde chauffe-plats en de bediening gebeurde snel en efficiënt langs een verborgen trap tussen cuisine en salle à manger.

De koks die bij de compagnie hoorden, installeerden zich in het huis van de rentmeester en kookten voor de soldaten.

Regels regeerden en de kinderen moesten terug naar school. Graaf Jean werd ingeschreven op het Jezuïetencollege, de jongere graafjes en gravinetjes op de dorpsschool.

Veel arme en achtergebleven vrouwen kwamen hun nood klagen bij 'mevrouwje.'

Gravin Edith ontving hen persoonlijk en hielp waar ze kon, vooral met voedsel; groenten en vruchten uit moestuin en boomgaard. Ook gaf ze alle kleding weg die voorhanden was. De oorlogswinters waren dubbel koud en hout en kolen

bleven schaars. Zo gebeurde het dat een volksvrouw die nooit het dorp had verlaten, de markt overstak in een elegante kersenrode mantel van de weduwe van graaf Georges. Na het overlijden van haar man had ze zich in Parijs gevestigd, niets wees er op dat ze tijdens de oorlog Barseel zou aandoen, bovendien vernieuwde ze elk jaar haar garderobe en zou geen van haar frullen missen. Geld bezat mevrouw niet. Haar echtgenoot beheerde alles, haar echtgenoot bleef met toegeknepen billen in Antwerpen.

Als mens in nood leerde ze samenleven met de bezetter.

De hoop dat deze oorlog snel voorbij zou trekken was snel geblust. Maanden regen zich aaneen tot jaren en de oorlog zat muurvast.

Een van de jongere officieren, Helmut, was belangstelling gaan tonen voor de geschiedenis van het kasteel en zijn bewoners. Hij sprak een mondje Frans en had al enkele keren een toelichting gevraagd bij de stamboom die in de rookzaal hing en die hij zorgvuldig nagetekend had. Die toelichtingen vroeg hij niet rechtstreeks aan de gravin, maar aan haar oudste zoon, die je altijd bij de stallen kon vinden.

Gravin Edith had Jean gewaarschuwd dat hij niet te veel met de Duitsers mocht praten. Hij had geantwoord dat hij naar de stallen ging om met de paarden te praten, niet met de Duitsers. Dat hij alleen maar beleefd tegen hen was, zoals zijn moeder hem zelf bevolen had.

De jongen had een moeilijke leeftijd. Hij miste een vader. Als Edith daarover begon te denken, over hoe ze hier gevangen zat, zonder geld en zonder man en met de zorg voor zeven kinderen, leek het of haar benen onder haar wegdreven. Dan prevelde ze snel een schietgebed; *Jezus, Maria, Jozef, ontferm u over ons en verlos ons van de Duitsers*. Ze concentreerde zich op iets anders, op het menu voor de volgende dag, of op haar snoeiwerk in het verwaarloosde park, en voelde haar krachten langzaam terugvloeien. Zo verhoorden ze daarboven haar gebed!

Op een avond, tijdens het diner, zat Helmut te kijken naar het portret van een jonge gravin Edith, een romantisch schilderij in een vergulde ovalen kader.

‘Wat een mooi portret,’ merkte hij op, ‘heel gevoelig, heel zacht en herkenbaar, maar, wat ik niet

begrijp, en waarschijnlijk mevrouw, kunt u alleen me hierbij helpen. De donkere vlekken die door de verf dringen, komen die van een onderliggend werk, is dit een overschilderd doek?’

De gravin keek in haar bord en zweeg, wat men van haar niet gewend was.

Ze zat altijd beleefd en voornaam de tafel voor, nam zelden het initiatief, maar als men haar iets vroeg of haar betrok in een gesprek, antwoordde ze hoffelijk en voegde af en toe iets toe aan het onderwerp. Zeker wanneer het over planten, bloemen en tuinarchitectuur ging. Over politiek werd aan tafel niet gerept, dat bespraken de officieren in hun kwartieren, de zijvleugels die de gravin al drie jaar niet meer had mogen of kunnen betreden, waar de overgordijnen altijd half gesloten bleven. Wat zou ze daar vinden als de troepen zich eenmaal zouden terugtrekken? Ze rilde bij de gedachte.

‘Ik hoop dat ik u niet ontsteld heb,’ zei de officier, ‘het is een heel mooi portret, een rustpunt in de chaos.’

Edith richtte haar hoofd weer op, ‘het was mijn eerste portret als jong meisje,’ zei ze, ‘het is in 1916 door een ongeluk beschadigd en nadien zo goed mogelijk gerestaureerd. Alle vlekken konden helaas niet verwijderd worden.’

Het was erger geweest, toen. Voor haar en haar familie was het erger geweest. De vernedering. Haar vader die zijn kantoor had moeten afstaan. Die geprotesteerd had en een slag in zijn gezicht had gekregen. Haar moeder die was beginnen huilen. Kermen. Luid. Het was veel erger geweest. Ze hadden zich in hun eigen huis schuil moeten houden voor de opgedrongen gasten.

Misschien zou het hier, in Barseel, ook erger zijn als haar man er de hele tijd bij zou zijn. Hij zou lopen jammeren en vloeken. Hij zou de Duitsers uitschelden en op de zenuwen werken. De hele dag zou hij iedereen voor de voeten lopen en hysterische toevallen krijgen.

Zoals het nu was, alleen kinderen en vrouwen, leek dit kasteel een soort weeshuis. Een verstild weeshuis. De kinderen liepen binnen altijd op hun tenen. Adèle, de kokkin en zichzelf spraken meestal fluisterend.

De kokkin bracht het dessert en de koffie. Niemand aan tafel had nog een woord gezegd. Dit mocht niet meer gebeuren. *Jezus, Maria, Jozef,*

geef mij sterkte om een goede gastvrouw te zijn en bescherm mijn gezin.

Die nacht ging Helmut het portret van de jonge gravin onderzoeken met een stralenlamp.

Over de hals en de boezem van het meisje was een tekst gekribbeld die gemakkelijk te reconstrueren was. 'Du bist nicht schön' had er gestaan.

1916 had ze gezegd. Hij begreep. Ook toen was het oorlog, eigende de bezetter zich huizen en kastelen toe. Het ging er niet altijd zo hoffelijk aan toe als in zijn compagnie.

Wie had het portret beschadigd? Een soldaat? Misschien een officier. Een man die verliefd was op het jonge meisje. Iemand die als vijand, als indringer, geen enkele kans had. Een man die gedoogd werd omdat het niet anders kon. Afgewezen? Zijn frustratie om die klotenoorlog uitgeschreeuwd op het portret? Of dronken? Gewoon dronken. Ongedisciplineerd. Zelfs tegenover dames. Dat paste niet. Een man kon je neerslaan, een man had een mening. Een man kon je vijand zijn.

Maar een dame? Nee, dat paste niet, zelfs niet in een oorlog.

Maar niets in deze oorlog paste. Niets. Dit was waanzin. Pure politieke waanzin. Het had al lang gedaan moeten zijn. Wat deden ze hier feitelijk? Waarop zaten ze te wachten? Al haast vier jaar. Vier lange jaren zonder bevelen. Waarnemen, rapporteren en exerceren.

Vergeeten. Het beleid was hen, ondanks dagelijkse radiorapporten, gewoon vergeten.

Het had erger gekund. De Führer had hen naar Rusland kunnen sturen. Dat zou hij nog kunnen. Al verkleinde de kans.

'Waarnemen,' bleven de orders 'waarnemen, rapporteren, exerceren.'

In het kasteel mocht het er beschaafd aan toe gaan, in de bijgebouwen liep het soms uit de hand. Nog altijd honderd soldaten. Ze waren aangekomen met vierhonderd, dan waren de bataljons verspreid, Burcht, Linkeroever, Temse. Ze liepen wacht op de dijken, ze controleerden de toegangswegen naar Antwerpen. Er was gemopper over achterstallige soldij. Ruzies om liefjes.

De dagindeling bleef hetzelfde als in het begin, maar de discipline moest met hardheid gehandhaafd worden, daar waren de vier bataljonscommandanten het gloeiend over eens.

Helmut besloot een oogje op het oudste graafje te houden. Hij lummelde voortdurend rond de stallen. Dat stoorde hem niet. Hij hielp daadwerkelijk bij het verzorgen van de paarden. Wat hem verontrustte was dat de jongen zo groot was voor zijn leeftijd.

Nee, bij de soldaten was hij veilig. Ze mochten hem wel. Ze leerden hem Duits. Het verschilde niet veel van Vlaams. De jongen zijn Vlaams had altijd al meer als Duits geklonken. 'Ich bin Jan,' zo had hij de soldaten aangesproken. Om bij de stallen te komen, dat was duidelijk. Evengoed maakte het hem sympathiek. Achter de gebouwen lieten ze hem soms draven. Hij was goed voor de paarden, hij praatte met hen terwijl hij ze verzorgde. Een geboren ruiter. Zonder verpinken had hij het dier aangewezen dat hem het meest lag, een Ierse jager, uitstekend springer, snel en elegant. Niet echt een legerpaard, te eigenwijs, te klein. De officieren van De Gidsen beschikten in principe over volle Arabieren, maar met het transport uit Duitsland was veel mis gelopen. De soldaten beschikten normaal ook over tanks. Die zouden achter gestuurd worden. Ze hadden ze nooit gekregen. De eerste twee jaar waren alle tanks ingezet langs de kusten, nadien moesten ze rechtsomkeer maken, schnell, schnell, nach Roeschland. Per bataljon hadden ze uiteindelijk vier jeeps gekregen. Nee, het ging niet goed met het leger. Met Roeschland was het de verkeerde richting uitgegaan.

Helmut besloot op onderzoek te gaan. Hij bezocht de bataljonscommandant van Linker Oever nog voor de wekelijkse briefing. De nacht erop sliep hij niet. Tegen de morgen nam hij een besluit.

Hij zou de gravin waarschuwen.

Hij bewonderde haar, ze hield het midden tussen zijn moeder en zijn zuster. Ook al was ze totaal anders, soms leek het of ze door haar met hem praatten. Hij kreeg zelden nog brieven van thuis. Dat betekende niet dat zijn moeder en zuster hem vergeten waren... of dat ze er niet meer waren... dat mocht hij niet denken. Het lag aan de omstandigheden.

Toen hij gravin Edith kruiste in de hall, hij kende haar gewoontes, verzocht hij om een dringend gesprek. Ze schrok.

Hij moest haar meteen geruststellen, wist hij. Ze moest begrijpen wat hij bedoelde zonder dat hij het met veel woorden hoefde uit te spreken.

‘Zijn er problemen met de keuken,’ vroeg ze, in dat rare Vlaams van haar, traag en met die rollende r’s.

‘Nee, dit is ernstig.’

Ze stonden in de hall, zijn collega’s konden elk moment voorbij komen, dan zou hij iets luchtigs moeten bedenken, dan was zijn kans verkeken.

‘Toon mij de kapel,’ zei hij.

‘Wilt u bidden,’ en haar wenkbrauwen gingen blij omhoog.

‘Graag.’

Ze ging hem voor, opende de deur, wou zich terugtrekken.

‘Nee,’ zei hij snel, ‘Nee, uw zoon mag niet meer naar school.’

Er kwam meteen een kalmte over haar, een ernst. Ze sloot de deur achter zich.

‘Mijn zoon mag niet meer naar school?’ Ongelovig.

‘Heeft hij iets mis gedaan?’

‘Neen, neen, hij heeft niets mis gedaan, hij is te groot.’

‘Te groot?’

‘Hij loopt gevaar. Ze zoeken soldaten. Aan de tunnel, als hij van, van, die Schüle komt. Ze vragen niets. Ze kiezen, beloven en nemen mee.’

‘En u weet dat!’ Verontwaardigd.

‘Sssst.’

‘En u zegt me dat?’ Nu fluisterde ze.

‘Ja.’

‘Ik zal voor u bidden,’ zei ze.

‘Mevrouw, hebt u mij begrepen?’

‘Ja,’ zei ze, ik heb u begrepen. Ik zal voor u bidden. Dat u snel uw familie terug vindt.’

Ze knielde.

Helmut trok de deur van de kapel zachtjes toe.

Jeanke was nu niet meer uit de stallen weg te slaan.

Als de soldaten vroegen of hij niet naar school moest, antwoordde hij vrolijk, ‘ik heb een heel erge ziekte. Ik ga misschien vlug sterven.’

In april 1945 kwam het bevel. Terugtrekken met alle middelen, alle materiaal dat achterblijft vernietigen.

Het bataljon vertrok in de nacht, werkelijk muisstil. Toch had Jean het gehoord. Op minder dan een minuut was hij beneden. Ze vertrokken niet door de grote poort, maar langs het kleine bruggetje over de vijver, recht de polders in.

De soldaten droegen hun materiaal op hun rug. Achteraan liepen de vier overgebleven officieren. In 1940 waren het er acht geweest. Bij de splitsing van de bataljons was de helft vertrokken. Snel marcheerden ze door de luwte van de moerassen. De paarden liepen mee, naast de officieren.

Jean haalde ze in, gleed voorbij de officieren tot hij naast ‘zijn’ paard liep. Hunter. Dat was niet de werkelijke naam, maar als het zijn paard was geweest, had hij het Hunter genoemd. Stil liep hij er naast. Ernstig.

Aan de Schelde lagen bootjes, kolenbootjes waarmee de boeren kolen gingen laden in Boom. Alles verliep heel snel. De eerste mannen sprongen in de bootjes, acht per boot, tien boten. Het moment was heel precies gekozen, bij het keren van de tij. De stroom zou de bootjes niet meeslepen, zou hen alleen een zetje geven, naar de steiger van Hemiksem toe.

Heel snel roeiden zes soldaten de aan elkaar geknoopte bootjes terug. Alle soldaten zouden nu over gaan, besepte Jean. En de officieren? De paarden? De paarden konden niet in die kleine bootjes. Zouden ze zwemmen? Nee, niet op de Schelde, dat zouden ze niet halen.

Schnell, schnell, fluisterden de officieren.

Jeanke stond verbaasd, verdwaasd, onderaan de dijk, zag hoe de soldaten de eerste teruggeroeide bootjes vulden.

De officieren met de paarden stonden nog boven. Ze zouden...

Helmut riep hem, een dringend fluisteren. ‘Jean. Jean. Komm!’ Helmut was de officier waar hij een beetje bang voor was. Die man merkte alles. Hij klom snel de dijk op.

‘Hier,’ zei Helmut, gaf hem de teugels van het paard, van het paard Hunter.

‘Schnell, schnell, terugrijden, niet omkijken. Hou het paard op stal tot de vrede komt.’

‘Helmut!’

‘Jean. Verdwij. Red je paard.’

Jean begreep. Hij sprong in het zadel, ‘danke, oh danke!’, drukte zijn knieën in de flanken, plooiden zich in de hals, jongen en paard gestrekt in galop. Hij had amper de dijk achter zich, dook de diepe polder in om ongezien te blijven, toen hij de schoten hoorde.

Jean wou kermen, Jean wou huilen, maar hij juichte, ‘Hunter, ik heb je gered! Ik heb je verdiend. Nu ben je mijn paard!’

De volgende morgen deed het nieuws de ronde.

De Duitsers waren vertrokken, de paarden lagen neergeschoten aan de Schelde.

Tegen de avond lagen er alleen nog karkassen.

Jeanke wachtte. Hij wachtte op de vrede, samen met zijn paard. Overdag stond het verborgen in de stal. 's Nachts wandelde hij ermee door het park. Wandelen, geen draf, geen galop. Even de benen strekken en de stal terug in, wachten op de vrede. De vrede kwam, heel vroeg in de morgen.

Hij stond Hunter te kammen, toen hij het gejuich hoorde.

Zou hij naar buiten gaan? Zou hij Hunter zadelen?

Eerst keek hij door de staldeur.

Hun vroegere rentmeester stapte door de poort. Hij was niet alleen, er liepen twee grote kerels naast hem. Mannen die hij in het dorp nog nooit gezien had. Iedereen juichte hen toe.

Zou hij terug in zijn huis komen wonen, de rentmeester?

Dan moest hij dat eerst aan zijn moeder vragen. Als zijn vader er niet was, was zij de baas. Zij had de man nooit erg gemogen. Jeanke dacht niet dat hij terug zou mogen komen.

Maar de rentmeester liep niet naar het kasteel. Hij kruiste de binnenkoer en kwam naar de stallen. De twee mannen liepen achter hem.

Ze kwamen recht op hem af.

'Daar,' zei de rentmeester, 'daar verbergt hij zich al drie weken.'

De mannen trokken de poort open en grabbelden hem vast.

'Hunter!'

Hij zag de rentmeester naar zijn paard stappen. Hij zag hoe hij de teugels omvatte en er de stal mee uitliep. 'Aangeslagen,' grijnsde hij, 'moffenvriendje!' Hij voelde, en hij hoorde, hoe de man die hem in een greep hield zijn arm omhoog trok, tegen zijn rug omhoog, tot in zijn nek, hij voelde en hij hoorde de droge krak. Toen werd alles zwart voor zijn ogen.

Jean kwam terug bij bewustzijn in het bed van zijn moeder. Zijn arm zat gevangen in een hete plaaster, van zijn pols tot ver over zijn elleboog. Pijn!

Dan zag hij zijn moeder. Ze zat te wenen naast zijn bed.

Toen wist hij het opnieuw. De vrede was gekomen. ■

Antwerpen, 1944 – bevrijding van de Schelde

Jan Lampo

Hubert Lampo: schrijven in oorlogstijd

In 1934 gaat mijn vader naar de Stedelijke Jongensnormaalschool in het modernistische gebouw aan de Pestalozzistraat. Een ‘voorbereidend jaar’ gaat vooraf aan de eigenlijke opleiding die vier jaar duurt.

Nederlands krijgt hij van zijn latere schoonvader, de schrijver Frans Smits (1891-1968). Rob Van Roosbroeck (1898-1988) geeft geschiedenis. Hij treedt in 1940 toe tot de Algemeene SS-Vlaanderen en wordt twee jaar later Schepen van onderwijs. De bezetter bombardeert hem ook tot professor aan de Rijksuniversiteit te Gent. Na de Bevrijding veroordeelt de rechtbank Van Roosbroeck ter dood, maar hij ontkomt naar Nederland. Lampo Sr. houdt vol dat de man, zijn politieke bokkensprongen ten spijt, een uitstekend leraar is en voorgoed zijn belangstelling voor geschiedenis wekt.

Mijn vader is actief lid van de “normalistenkring” Jong Leven. Hij ontfermt zich over het tijdschriftje, laat van elk nummer honderd exemplaren stencilen en brengt ze aan de man. Voorts organiseert hij mee ‘letterkundige avonden’ in het zaaltje boven café De Rooden Hoed bij de kathedraal waar Jong Leven iedere dinsdagavond vergadert.

In de zomer van 1935 beleeft mijn vader in De Panne zijn eerste liefde. Herinneringen daaraan verwerkt hij decennia later in de roman *Hermione Betrapt* (1962).

Ofschoon zij in werkelijkheid met haar ouders niet bij mijn tante logeerde, behoort ook het Franse jongemeisje dat voor Désirée Chantraine model stond, volledig tot de ietwat fin-de-siècle-achtige atmosfeer van de zomer van eertijds. De naam Désirée Chantraine heb ik zelf bedacht; in werkelijkheid heette zij inderdaad Denise Masurel als haar rijpe dubbelgangster naderhand. Men schreef 1935. Wij waren beiden ongeveer vijftien, zodat er in werkelijkheid voor ons, argeloze kinderen uit een argelozer tijd dan deze, natuurlijk geen sprake is geweest van de tot de uiterste consequenties beleefde prille verhouding uit Hermione betrapt.

Het was de schuchtere, nauwelijks bevroede idylle

van twee erg brave kinderen, ofschoon ik het zelf niettemin als knaap naderhand als een tragische, onvervulde doch zowaar onsterfelijke liefde heb gevoeld.(Joachim Stiller en ik, p. 180.)

Frans Smits, docent Nederlands aan de Normaal-school en aan de Hogere Zeevaartschool, geniet in literaire kringen bekendheid als auteur van de verhalenbundel *Het Huis der Smart* (1920) over een soldatenhospitaal in de Eerste Wereldoorlog en de Antwerpse ‘zedensroman’ *Onder het Oog van Mercurius* (1938). Smits is de achterneef van, jawel, Willem Elsschot: zijn grootvader is de broer van Elsschots moeder. Hij speelt tenslotte een voorname rol in de Antwerpse afdeling van het Willemsfonds.

Smits, zijn dochter Mia en haar stiefmoeder wonen aan de Sint-Vincentiusstraat. Hun fraaie huis staat half verborgen in een steegje links naast het ziekenhuis dat zijn naam aan de straat geeft. De voorgevel is roze geverfd. Stiefmama Smits is Franstalig en onderneemt vergeefse pogingen om haar vertalingen van het werk van Elsschot gepubliceerd te krijgen.

Lampo Sr. ontmoet Mia (in de Rooden Hoed? wanneer?). Lange tijd heb ik geen idee hoe ze eruitziet. Pas enkele weken na de dood van mijn vader houd ik een foto van haar in mijn hand. Later blijkt ook Francine er te hebben. Zelfs een hele mooie uit 1938. Daarop staat Vava tussen Tante Irène en Mia. De wind zet Vava’s witte haar rechtop. De foto is genomen in Heide, een dorp ten noorden van Antwerpen. Er wonen vrienden van mijn grootouders; blijkbaar huren de Lampo’s ook daar af en toe een vakantiehuisje. In de jaren 1930 gaan veel stedelingen er met vakantie. Lode Zielens heeft er een buiten, De Gele Roos, en ook de Smit’sen.

Ik weet weinig over de eerste vrouw van mijn vader. Dat ze onderwijzeres wordt, nooit hertrouwt en in 1984 overlijdt. Voor zover ik weet, zijn er anno 2010 geen familieleden van haar in leven. Voorts bestaat ze alleen als het meisje Thérèse in *De Ruiter op de wolken* (1947) en als Mary in *Een geur van sandelhout* (1976).

Hij was niet veel meer dan een kind, een ietwat beschroomde en eenzelvige lyceumjongen, toen de wereld doorheen zijn verliefdheid een nieuw aangezicht verwierf. Als hij terugdacht aan die tijd, herinnerde hij zich steeds weer die eerste lentemorgens op school toen hij wegdroomde van de algebraïsche functies [...] of de schwache Biegung, terwijl er achter de stoffige ruiten op het blauwgroen veld van de hemel trage wolkenletchers voorbijzeilden en ginds in een tuin een perzik-boompje bloeide. (De ruiter op de wolken, 1ste druk, Manteau, 1947, p. 49).

De Ruiters is geen onverdund autobiografische roman en nog minder een afrekening zoals *Gangreen 3 Het Zevende Zegel* van Jef Geeraerts. Mamy leeft nog wanneer Lampo Sr. verkering heeft met Mia - en ook wanneer het boek geschreven wordt. Voorzichtigheid is dus geboden.

Wat mij confronteert met het feit dat ik het ben die dit verhaal schrijf. Lampo Sr. is in deze tekst mijn personage. Ik beslis - al is het maar door de keuze van citaten - dingen te zeggen die hij verzwegen heeft. Dat moet dan maar.

[...] zijn hele bestaan had hij van de eerste dag af op de toonaard van haar tegenwoordigheid afgestemd. [...] Geen vreugde wilde hij nog genieten, waarbij zij niet betrokken was: de toekomst, zijn studie, zelfs de verhouding tot zijn vader, zijn oudere broer en de gedachte aan zijn vroeg gestorven moeder verwierf gestalte in de droomsfeer van hun verhouding, waarvan de broosheid hem echter met angst vervulde, zonder dat hij, de dichtelijke adolescent van weleer, deze angst onder woorden kon brengen. En ofschoon hij geestelijk rijper was dan zij, of het zich althans inbeelde, had hij zich steeds de mindere gevoeld tegenover haar matte ontoegankelijkheid, waarop zijn spontaneïteit afstuitte als de wind op een dichtgevroren rivier. Het deed hem pijn, een pijn die hij, trouw aan zijn leeftijd, koesterde als een schoon bezit, dat zij blind bleef voor de ontdekking van het beloofde land, doch zich anderzijds leende en hem zelfs stilzwijgend aanzette tot handtastelijkheden, die hem achteraf met misprijzen doorschrijnden [...]. Toch had hij zich kranig weten te houden [...] want terughoudendheid of vrees scheen zij in dergelijke momenten niet meer te kennen, of het voor haar geen onbekende wereld was, waarheen zij het verleidelijke pad hadden ingeslagen. (De ruiter op de wolken, pp. 24-25).

In juni 1939 behaalt Lampo Sr. zijn onderwijzersdiploma. Hij vraagt uitstel van legerdienst aan om in september voort te studeren aan de Middelbare Normaalschool. Daar behaalt men na twee jaar het diploma van 'geaggregeerd leraar in het lager secundair onderwijs' (regent). Mijn vader volgt de 'letterkundige' afdeling die hem moet toelaten Frans, geschiedenis en Latijn te onderwijzen.

Lampo Sr. heeft nooit gezegd wanneer en hoe hij met schrijven begint. Hij vertelt mij: 'Ik wist als kind al dat ik schrijver zou worden. Ik was daar zeker van.' Het is hem in ieder geval ernst. In het eerste nummer van de vierde en laatste jaargang (1940) van het tijdschrift *Vormen* verschijnt het verhaal *Middeleeuwsche Kerstlegende*. Paul de Vree (1900-1982), in het laatste jaar van de Normaalschool mijn vaders leraar geschiedenis, is hoofdredacteur. Volgens neerlandicus Jan Stuyck legt *Vormen* de nadruk op 'de persoonlijkheid van de schrijver die vanuit zijn perspectief de grote thema's aansneet.' (J. Stuyck, 'Een sirene tijdens de bezetting. Over Hubert Lampo's intreden in de Vlaamse literatuur', in *Zacht Lawijd*, jg. 1 [2002], nr. 2, pp. 2-23).

Wat achteraf precies speelt tussen mijn vader en Paul De Vree weet ik niet, maar veel sympathie voor zijn oud-leraar heeft hij niet. De Vree, gecompromitteerd door zijn medewerking aan pro-Duitse publicaties, kan na de Bevrijding niet in het stedelijk onderwijs blijven. Belangrijker is misschien dat hij zich ca. 1950 ontpopt tot modernist en experimenteel, zodat hij zich literair tot een ander 'kamp' rekent dan zijn oud-leerling.

Wat er ook van zij, in het voorjaar van 1940 maakt Lampo Sr. kennis met een ander jongerentijdschrift, *Sirene*. Hij stuurt het verhaal *De Lente en den Achtienjarige* in dat verschijnt op p. 14 van het aprilnummer - enkele weken voor de oorlog uitbreekt. Het slot komt in het daaropvolgende nummer.

In nr. 7 van de 1ste jaargang van *Galmen uit het Normalistenleven* - redacteurs zijn o.a. Piet Kimzeke en Oscar Lahaye - staat de recensie *Beschouwingen over den ernstigen avond* door Jaak Jorssen. Tot de artiesten behoort de sopraan Raymonde Serverius die carrière maakt als opera- en oratoriumzangeres. David Delforge begeleidt haar aan de piano. Het verslag eindigt met het zinnetje: 'En tenslotte zong Hub. Lampo een viertal liederen.' Ik heb mijn vader nooit horen zingen. Maar in april 1940 deinst hij er niet voor terug publiekelijk te laten horen wat hij zoals van Tatane heeft geleerd.

Nog een anekdotische constatering: op het achterplat van *Galmen* prijkt een fraaie advertentie voor 'Uw Apotheker / Maryssael / Vrijheidstraat 19 / Antwerpen'. Allicht geeft de brave man, onwetend, zijn naam aan Thérèse uit *De ruiter op de wolken*. Of stel ik mij dat voor?

Oorlog

Op 10 mei 1940 vallen de Duitsers België, Nederland en Frankrijk binnen. Zo komt een einde aan een jaar 'drôle de guerre'. Hoewel het Belgisch leger zich, alle relativiteit in acht genomen, kranig verzet, blijkt snel dat het niet lang stand kan houden. De regering roept alle weerbare mannen, onder wie Lampo Sr., op.

Wanneer enkele dagen na de Duitse inval de regering het beruchte bevel uitvaardigt dat de niet gemobiliseerde mannelijke bevolking tussen de achttien en de vijfendertig zich naar uitsluitend in de verbeelding van door paniek aangegrepen ministers bestaande rekruteringscentra in West-Vlaanderen hoort te begeven, begint ook voor mij, samen met een groepje schoolmakers, de gruwelijke voorjaarsexodus, eerst naar Roeselare, daarna stuurloos door Artesië in de richting van de Somme. (Joachim Stiller en ik, p. 63)

Het groepje bestaat uit o.a. mijn vaders ex-klasgenoten Karel De Cat (1920-2005), Oscar Lahaye en Jaak Jorssen en Jet Jorssen (1919-1990), diens oudere zus. Jet is de vriendin van Karel de Cat; ze voelt zich bovendien verantwoordelijk voor haar broer. De jongeren - met hoevelen ze precies zijn, weet ik niet - rijden per fiets van Antwerpen naar Roeselare. Daar blijkt de chaos compleet. Duizenden anderen hebben eveneens gehoor gegeven aan het bevel van de regering. Zelfs na uren aanschuiven geraken mijn vader en zijn vrienden niet bij de tafel waar men zich moet aanmelden. Om vijf uur 's namiddags gaat het 'loket'... dicht.

De groep overnacht in een boerderij aan de rand van het dorp Kortemark, waar Jaak en Jet Jorssen voordien enkele keren met vakantie zijn geweest. De volgende dag herhaalt zich hetzelfde scenario. De jongens besluiten door te rijden naar Frankrijk. Mijn vader lanceert de idee om Jet naar De Panne te brengen, waar ze kan logeren bij tante Pélagie. Van daar gaat het dan naar het zuiden, richting Somme. (Karel de Cat, *Pratend met Hubert Lampo*

over Jet in *Jaarboek van het Jet Jorssen Genootschap*, 2002, blz. 35-37).

De latere discretie van Lampo Sr. over de identiteit van zijn reisgenoten heeft te maken met het feit dat Lahaye, De Cat en de Jorssen's in de collaboratie verzeilen. Hij wil niet met hun gedachtegoed geassocieerd worden, maar voelt er ook niks voor lieden voor wie hij ondanks alles sympathie heeft liever niet publiekelijk doodverft als 'zwarten'.

Jet Jorssen speelt een prominente rol in de nazistische jeugdbeweging. In 1951 debuteert ze met de roman *Vermist*. Later volgen andere boeken, gekenmerkt door 'ongebreidelde verteldrift' en bijzonder vergoelijkende standpunten over de collaboratie. Tussen 1974 en '78 publiceert ze de trilogie *Och, Siemeniskinderen!* over een Antwerpse familie in de periode 1870-1973. Het geheel kent in de stad en omstreken een groot succes en is nog altijd antiquarisch te vinden.

Na de terugkeer van Lampo Sr. in Antwerpen herneemt het leven min of meer zijn gewone gang. 'Zelf ben ik nog net op tijd voor het overgangsexamen naar het laatste jaar van de middelbare kweekschool,' schrijft hij.

Ik ben er, als praktisch iedereen, van overtuigd dat voor de nazi's de oorlog zo goed als gewonnen is. Doch tevens geef ik mij er ten volle rekenschap van dat ik voortaan tot de mensen zal behoren voor wie verder het leven nog slechts als vegetatief verschijnsel mogelijk zal blijken. Onbewust tracht de knaap die ik ben zich in het denkbeeld vast te nestelen dat het misschien niet nodig is een zekere zin aan het leven toe te kennen en dat mogelijk de hoogste wijsheid erin bestaat zich te laten leven. In september 1940 blijkt die innerlijke crisis voorbij. De Britten houden stand. Wij doen ons best ons aan de gedachte van een jarenlange bezetting te wenen, doch inmiddels niet door defeatisme afgetakeld te worden. (Joachim Stiller en ik, p. 64).

Nog in de zomer van 1940 dringt de redactie van *Sirene* er bij mijn vader op aan verder aan het tijdschrift mee te werken. Dat gebeurt tijdens een bijeenkomst in het Hotel des Sports bij het Centraal Station. Lampo Sr. maakt er kennis met Piet Van Aken. Van Aken heeft reeds korte verhalen gepubliceerd en in 1938 in eigen beheer het verhaal *Twee van 't Gehucht*.

'Van Aken is dan regelmatig bij mij thuis gekomen. Die moest maar op de tram stappen, de zo-

genaamde boerentram, die eigenlijk van Mechelen kwam over Terhagen via Boom en via de zuidkant de stad kwam binnengereden. En ik woonde op het Kiel, ten zuiden van de stad, waar ik hem afhaalde,' vertelt mijn vader in een interview aan Jan Stuyck (Jan Stuyck, 'Een sirene tijdens de bezetting' in ZL, jg. 1 [2002], nr. 2, pp. 2-23) .

Ik keek geweldig op naar Piet van Aken, van wie ik in het oude Vormen-nummer de poëtische novelle De soldenier las en herlas. Bovendien werd ik er nogal door geïmponeerd dat hij vroeger reeds voor eigen rekening het Walschapiaanse verhaal Twee van het gehucht had laten verschijnen. De ganse oorlog hebben wij, ook toen hij als werkweigeraar ondergedoken, zat, uitvoerig met elkaar gecorrespondeerd. Als kind uit de arbeidende klasse [...] bezat hij als twintigjarige een rijpheid die mij [...] soms het gevoel gaf naast hem een verwend vaderszontje te zijn. [...] Van het ogenblik af dat ik één tekst van hem gelezen had, was hij voor mij het prototype van het waarachtige schrijverstalent, vóór al het overige door de poëtische beheersing van het woord bepaald. (Joachim Stiller en ik, p. 67)

Tussen de Bevrijding en het eind van de jaren 1960 publiceert Piet Van Aken (1920-1984) sociaal geëngageerde romans en verhalen die zich afspelen in de Rupelstreek. Aan dat kleine gebied - vier of vijf steenbakkersdorpen op de noordelijke oever van de Rupel - verleent zijn werk een bijna mythische dimensie. Tot zijn bekendste behoren de novelle *Klinkaart* (1954) en de romans *Het begeren* (1952), *De jager, niet de prooi* (1966) en *De Verraders* (1962).

Het literaire klimaat op het eind van de jaren 1960 demoraliseert de schrijver; hij zwijgt dertien jaar. Pas in 1980 maakt hij zijn comeback. De volgende jaren publiceert hij nog enkele romans, waarvan vooral *De blinde spiegel* (1981) ophef maakt - het boek hangt een ontluisterend beeld op van het reilen en zeilen aan de top van de socialistische partij.

'Ik zal mij de bezettingsjaren steeds als een soort van intellectuele rijpings- en kluizenaarstijd blijven herinneren,' schrijft Lampo Sr. bijna dertig jaar na de oorlog, 'waarin ik ontzaglijk veel heb gelezen.'

Wat de buitenlandse letteren betreft - de Duitse instanties konden niet alles bij toverslag uit winkels en bibliotheken doen verdwijnen - zijn het de Engelsen Aldous Huxley en Charles Morgan, de

Fransen Marcel Proust, Georges Duhamel, Roger Martin du Gard, Valéry Larbaud, Julien Green, François Mauriac en vooral Jules Romains met zijn vele, eenzame maanden vullende Hommes de bonne Volonté geweest, zij en een aantal andere antipoden van wat zich de Duitsers voornamen ons als 'volkstümliche Literatur' op te dringen. (Joachim Stiller en ik, p. 65)

De dominante aanwezigheid van Franse boeken in mijn vaders boekenkast, is te danken aan persoonlijke voorkeur. Frans is natuurlijk ook een van zijn hoofdvakken op school. Op de achtergrond, 'cultuurhistorisch', speelt mee dat Vlaanderen de facto tweetalig is. Het bestuur mag dan vernederlandst zijn, een groot deel van het openbaar leven vindt nog altijd plaats in het Frans. Pas vanaf de jaren 1960 komt daar verandering in.

Sirene profiteert van de stopzetting van het concurrerende tijdschrift *Gewas*, dat wordt uitgegeven door studenten aan de Rijksnormaalschool te Lier. Jonge auteurs als Johan Daisne, Kamiel Top (1923-1945), Luc Van Brabant (1909-1977) en Remy C. Van de Kerkhove (1921-1958) worden medewerker. Onder impuls van de jonge Boomse schrijver Tony Heidekens kent het blad een toenemend succes: het verschijnt om de twee weken op bijna 800 exemplaren en groeit stilaan uit tot een volwaardig literair tijdschrift. Maar renderen doet het niet...

Van Lampo Sr. verschijnt tussen november 1940 en januari 1941 het verhaal *Het Stille Water*. In oktober van dat laatste jaar volgt een deel uit het tweede hoofdstuk van de nooit voltooide roman *Het lied zonder einde*. Jan Stuyck schrijft:

De inleidende tekst bij het romanfragment getiteld Regen over de haven vermeldt dat het boek gaat over 'Walter Van Vliet, een jong kunstenaar', die zijn familie heeft verlaten "teneinde dit bourgeoismilieu te ontvluchten en zijn roeping van schilder te volgen. Ergens in de havenbuurt huurde hij een ateliertje, doch het werk wil niet meer vlotten. De herinnering aan zijn moeder en zijn gewezen verloofde heeft hem terug naar huis gedreven, maar op het laatste oogenblik beseft hij, dat dit het einde van zijn droom betekenen zou, en weder vlucht hij heen.' (Jan Stuyck, 'Een sirene tijdens de bezetting', in ZL, jg. 1 [2002], nr. 2, pp. 2-23.).

Mijn vader probeert aan de financiële nood van

Sirene te verhelpen door het blad te slijten aan de leden van de Antwerpse Jeugdkring van het Willemfonds, waarvan hij in het schooljaar 1940-1941 secretaris is. Die Jeugdkring bestaat sinds 1931 en rekruteert zijn leden onder vrijzinnige jongeren die aan de plaatselijke kweekscholen en athenea studeren. Tijdens de bezetting groeit de Jeugdkring uit tot een ontmoetingsplaats voor niet-Duitsgezinden. Sommige leden staan in contact met het Verzet. De Jeugdkring organiseert culturele en ontspannende manifestaties, van fietstochten en bals tot lezingen en een verhalenwedstrijd.

In het ledenblaadje verschijnt de volgende tekst:

'Sirene'. De redactie van dit gunstig gekende tijdschrift voor jongeren was zoo vriendelijk de W.F.-jeugdkringen een bladzijde af te staan. Gezien de kulturele betrachting van dit blad met ons streven voor de eigen kultuur te vereenzelvigen is, zijn wij geestdriftig op het voorstel ingegaan. Wij zullen het om de veertien dagen onze leden aanbieden. De leden van J.K.W.F. Antwerpen laten hun inzendingen aan ons secretariaat geworden, wij zorgen voor de inzending der kopij. Het BESTUUR.

Desondanks houdt *Sirene* eind 1941 op met verschijnen.

Mijn vader begint op zijn zeven- of achttiende met filmen, waarschijnlijk onder impuls van broer Tix. Enkele dagen na de dood van Lampo Sr. in juli 2006, krijg ik in het Letterenhuis telefoon van een oud-klasgenoot van de Normaalschool, Piet Kimzeke. De gewezen schooldirecteur vertelt dat Lampo Sr. en hij 'in den oorlog' samen een film hebben gedraaid.

Als leerlingen van de Stedelijke Normaalschool spelen Kimzeke en zijn toekomstige vrouw toneel. Na een opvoering van het 'abel spel' *Gloriant* in de Arenbergsschouwburg in september 1940, besluiten mijn vader en zijn vriend om samen het middeleeuwse *Beatrijs*-verhaal te verfilmen. Ze doen dat tijdens de zomervakantie van 1941 (vermoed ik), in de stadsschool aan de Verschansingstraat op het Zuid, waar moeder Kimzeke conciërge is. Mijn vader schrijft het scenario en speelt cameraman.

Piet Kimzeke komt op bezoek in het Letterenhuis. Hij heeft fotootjes bij waarop hij en zijn vrouw in middeleeuws kostuum staan te gesticuleren, terwijl mijn vader filmt. Er is ook een kiekje met in de hoek en een flinke speldenkop groot het gezicht van Mia Smits. Ik krijg ook het scenario: steekkaarten,

waarop is getypt wat in elke scène gebeurt. Geen dialogen, want het gaat natuurlijk om een stille prent.

'Hebt ge die film nog?', vraagt Piet Kimzeke hoopvol. Ik moet antwoorden dat ik het niet weet. Ik heb het monument nooit gezien. De films van mijn vader liggen op de zolder in Grobbendonk. Het zijn er tientallen – ik moet dat allemaal nog uitzoeken.

Van 1941 tot 1944 staat Lampo Sr. voor de klas in het stedelijk onderwijs. Niet in een middelbare, maar in een lagere school.

[Het] was [...] een curieus grapje van het gemeentebestuur mijner moederstad, het door een eigen instituut toegekend bekwaamheidsgetuigschrift tot het lesgeven op een meer gevorderd vlak slechts aanzienlijk later door een hiermede overeenstemmende opdracht te honoreren. (Joachim Stiller en ik, p. 61)

Nadat Piet Kimzeke mij komt opzoeken, ontvang ik een brief van Roger Grignard, en broer van de bekende Antwerpse folkzanger Ferre. Grignard schrijft zijn herinneringen neer aan de tijd die hij als leerling van de 6de klas doorbrengt bij mijn vader.

Hij was mijn onderwijzer tijdens mijn laatste schooljaar in de stedelijke lagere school, de gezellige en memorabele 'blekke school' in de Kielse De Bosschaertstraat. Dat schooljaar situeert zich in de uitzichtloze donkere oorlogsjaren 1942-1943. Gelukkig dat 'meneer Lampo' voor zijn leerlingen, die hij zo zeer liefhad, gedurende een jaar zorgde voor wat licht in de duisternis. Hij heeft onder andere zijn twee maanden zomervakantie opgeofferd om met ons tijdens de weekdagen naar het Nachtegalenpark te trekken om er ons te vergasten op sport en spel, alsook kennis van de natuur. Deze kennis zette hij voort tijdens het schooljaar door een aquarium en een terrarium in de klas te plaatsen. Hij leerde ons ook zingen. Nooit zal ik vergeten hoe hij uit volle borst en met ware overtuiging Mijn Moederspraak voorzong., terwijl hij zich begeleidde op een ouderwets wankel harmonium dat niet goed meer wist of het juiste of valse noten voortbracht. Bovendien leerde hij ons behoorlijk Nederlands spreken en schrijven, nadat we gedurende enige schooljaren werden onderwezen in een soort

beschaafd Antwerps door enkele van zijn minder begaafde collega's. Nog steeds tracht ik zijn raad op te volgen om zo weinig mogelijk dezelfde naam - en bijvoeglijke naamwoorden, evenals werkwoorden te herhalen, maar ze te vervangen door synoniemen of desnoods door omschrijvingen.

Ondanks het talent voor het onderwijzerschap dat hij volgens zijn oud-leerling aan de dag legt, zal Lampo Sr. het onderwijs verlaten zo gauw hij kan. De tegenstrijdige gevoelens die het onderwijzersvak hem inboezemt, deelt hij met Herman Morée, de mannelijke hoofdpersoon van *Hélène Defraye*, die eveneens in de oorlog voor de klas staat in een volksschooltje.

In de aanwezigheid der kleinste schooljochies zelfs, voelt hij zich vaak als de mindere tegenover hun gezouten bespraaktheid, de aalgladde lenigheid, waarmee ze zich de wisselende aspecten van het leven te nutte maken, hun gemis aan verantwoordelijkheidsbesef en hun brutaal kinderlijk cynisme, waarop reeds een groot deel van het jeugdig idealisme strandde, waarmee hij een jaar geleden zijn taak aanvatte.

- Een onderwijzer moet het temperament en het geduld van een missionaris hebben, beweerde destijds zijn leeraar in de pedagogie. Slechts nu heeft hij deze woorden [...] naar waarde leren schatten en vraagt hij zich vaak af, of hij dit onontbeerlijke temperament wel het zijne mag heeten. [...]

Eénmaal de school binnen, bekruipt Herman de gewaarwording, dat men hem opeens kortwiekt en hem aan zijn eigen wezen ontruikt. Hij beschouwt dit gevoel als ten deele verbonden met den ammoniakalen geur der water-closets, in wier omgeving het grootste deel der schoolbevolking haar geliefkoosde speelplaats vindt. Voortdurend stroomden de knapen toe, de grooten met de gelatenheid van een tegen hun zin volbrachten plicht, de kleinsten met de van kou versteven vingers in den mond, huiverig in hun tot op de draad versleten jasjes. Enkelen komen hem een hand geven. Het zijn groezelige bengels van omstreeks tien jaar, met eeuwig vuile neuzen, ongewasschen, ongekamd en met sporen van ondervoeding op het gelaat. [...] Op een paar stugge uitzonderingen na, hebben allen zich gedurende dit jaar van dagelijksch samenzijn op een bijna onwaarschijnlijke manier aan hem gehecht, met de ruige openhartigheid en de ontroerende aanhankelijkheid, die men slechts bij kinderen uit

deze achterbuurten aantreft. Hij herinnert zich de achterdochtige blikken van vijf en veertig paar oogen, toen hij voor de eerste maal het veel te donkere klaslokaal betrad en het malaisegevoel, dat hem bij den reuk hunner armoe beving. Thans vraagt hij zich af, of ze niet uit instinct in hem den vertegenwoordiger van een andere wereld vermoeden en verwondert zich nog steeds over de openhartige gemeenzaamheid, waarmee ze na korten tijd tot hem kwamen. [...] Hij duidt het zichzelf ten kwade, dat hij vaak met hun hartelijkheid geen blijf weet en soms bekruipt hem het vage schuldgevoel, zich tegenover deze

schoffies, waardoor hij zich tegelijkertijd aangetrokken en afgestooten voelt, aan een misbruik van vertrouwen schuldig te maken, wanneer hij hun confidenties aanhoort:

- Mijn moeder heeft dezen nacht bij een zwart manneke geslapen, ik heb het zelf gezien door het sleutelgat! kwam er een hem met trots vertellen, den derden dag na zijn aanstelling. (Hélène Defraye, 1ste druk, p.)

Deze passage illustreert, meer dan Lampo Sr. zelf vermoedt, de afstand tussen een jongeman met een kleinburgerlijke achtergrond en de arbeiderskinderen die men aan zijn zorgen toevertrouwt. Zijn opleiding heeft die afstand ongetwijfeld groter gemaakt. De docenten aan de Antwerpse kweekscholen zien het onderwijzerschap als een missie, maar trainen hun leerlingen tegelijk om een soort notabelen te worden. Mijn moeder die ongeveer tegelijk met mijn vader aan de Meisjesnormaalschool studeert, leert daar o.m. hoe je met huispersoneel (!) moet omgaan. Naar zij vertelt, is het in de jaren 1930 gewoon dat een onderwijzer en een onderwijzeres die getrouwd zijn er een inwonende hulp op nahouden.

Na schooltijd werkt mijn vader volop aan de novelle *Don Juan en de laatste Nimf*. Hij legt een vroege versie voor aan zijn vrienden Piet Van Aken en Frans De Bruyn.

De hardnekkigheid waarmee ik de stilistisch door De Pillecijn en Van Schendel beïnvloede tekst polijste, bijvilde en herhaaldelijk weer opnam, hield verband met het geloof in de perfectibiliteit van alles wat de mens en zijn werk behoort, één van de al dan niet grondig geformuleerde basisprincipes [...] van de opvoedkundige inzichten waaraan mijn

generatie in haar jeugd is onderworpen geweest. Van jongsaf waren in de lessen over de literatuur [...] verhalen over schrijvers die er dagen, ja soms weken over deden vooraleer zij het enig juiste, volledig aan hun bedoeling beantwoordend bijvoeglijk naamwoord vonden, schering en inslag voor ons geweest. (Joachim Stiller en ik, p. 68)

Pas in het najaar van 1941 begint Lampo Sr. aan zijn eerste roman, *Hélène Defraye*. Tussendoor schrijft hij het essay *De Jeugd als Inspiratiebron*. De studie behandelt jongeren als personage in de Vlaamse literatuur. Tot de auteurs die aan bod komen, behoren Paul Lebeau, Marcel Matthijs, Maurice Roelants, René Berghen, Paul de Vree, Raymond Brulez, Johan Daisne, Maurice Gilliams en Albert Van Hoogenbemt. Vandaag is een aantal van hen vergeten, maar in de jaren 1940 zijn het gerespecteerde schrijvers.

Mijn grootouders hebben een goeie betrekking, twee inkomens - werkende vrouwen vormen nog een uitzondering - , wonen in hun eigen huis en gaan ieder jaar met vakantie aan zee. Maar de normaalschoolleraar en letterkundige Frans Smits voelt zichzelf sociaal boven hen verheven. Zo interpreteer ik zijn verzet en dat van zijn vrouw tegen een huwelijk van Mia en mijn vader. In 1942, vertelt mijn nicht Francine, komt daar een eind aan.

De *Militärverwaltung* decreteert de verplichte tewerkstelling van mannen tussen 18 en 50 en ongehuwde vrouwen tussen 21 en 35 jaar in Duitsland (Herwig Jacquemyns, *België in de Tweede Wereldoorlog*, deel 2, *Een bezet land*, Kapellen, DNB/Pelckmans, s.d. [1991], pp. 97-102). Lampo Sr. ontsnapt in 1943 dankzij een kunstmatige pneumothorax, uitgevoerd door een bereidwillige arts. Zo lijkt het alsof hij aan tuberculose lijdt. Een en ander staat beschreven in *De eerste sneeuw van het jaar* (1985). Hoofdpersoon Hans Verstraten ondergaat de behandeling om precies dezelfde reden.

Mia komt weg door met mijn vader te trouwen. Het huwelijksfeest vindt plaats bij de Smits'en, in de tuin achter hun huis aan de Sint-Vincentsstraat. Francine vertelt mij dat 'meke' Smits (zoals de Lampo's haar noemen) aan de verbijsterde Vava en Mamy zegt: "Vous venez de nous donner votre fils. S'il ne satisfait pas, je vous le rends!". Mijn nicht voegt eraan toe dat van het gebeuren een film wordt gemaakt, waarbij alle gasten voor de camera paraderen. Die rolprent is verdwenen in de nacht der tijden.

Lampo Sr. gaat inwonen bij zijn schoonfamilie.

Debuut

In oktober 1942 stuurt de schrijver *Don Juan* en *De Jeugd als inspiratiebron* naar de Brusselse uitgeverij Manteau. Schoonvader Smits stelt hem tijdens de opening van de Boekenbeurs voor aan uitgeefster Angèle Manteau *herself*.

Inmiddels velt de dichter Raymond Herremans (1896-1971), die bij Manteau optreedt als lector, een positief oordeel over *De jeugd als inspiratiebron*. Angèle Manteau zal het essay opnemen in de geplande *Basis*-reeks. Maar eerst wil ze creatief werk van haar nieuwe auteur brengen. Herremans zet zijn lectorenpetje weer op en schrijft een uitgebreid verslag over *Don Juan*. Op basis van zijn raadgevingen herwerkt Lampo Sr. vanaf november de tekst. Eind februari 1943 tekent hij een contract. In mei ligt het boek in de winkel. Enkele maanden later verschijnt ook *De jeugd als inspiratiebron*.

Meer nog dan *Don Juan* wekt dit boekje de wroeging van de Duitsgezinde kritiek op. Men verwijt Lampo Sr. zijn ongeloof, interesse voor het erotische, individualisme, gebrek aan volksverbondenheid, humanisme, 'decadentie' en zijn oriëntatie op de Franse en de Engelse literatuur. (Jan Lampo, 'Nee, Lampo wijst ons niet naar het Oosten' in *Jaarboek van het Hubert Lampo Genootschap*, I, 2007, pp. 29-41).

De schrijver begint intussen aan een opstel - het groeit uit tot een boek - over zijn grote literaire jeugdliefde: de roman *Le grand Meaulnes* (1913) van de Franse schrijver Alain-Fournier (1886-1914). Hij heeft het op zijn achttiende voor het eerst gelezen en is nog steeds onder de indruk.

Op achttienjarige leeftijd maakte van het eerste ogenblik af de lectuur ervan een even verwarrende als vervoerende indruk op mij. Niet alleen bleek de kennismaking met François Seurel, Augustin Meaulnes, Yvonne de Galais en de anderen die in het verhaal optreden, voor mij een tot dusver nooit door om het even welke lectuur opgeleverde verrukking, doch deze ging bovendien gepaard met het gevoel op onverklaarbare wijze een mij ontstellend vertrouwde wereld te betreden. Wanneer ik in het najaar van 1943 De roman van een roman op stapel zette, was het er mij hoofdzakelijk om te doen [...] de geheimzinnige wortels bloot te leggen waardoor ik mij zo innig met Le grand Meaulnes

verbonden voelde. [...] Toen het verscheen, leverde het boek mij een geestdriftige brief op van de Amsterdamse historicus prof. J. Presser, die het met zijn studenten van naderbij bekeken had, zulks met het oog op de manier waarop men de beschikbare bronnen bij het ontleden van een letterkundig werk gebruikt. (Joachim Stiller en ik, p. 83)

De roman van een roman groeit uit tot een turf van 277 gedrukte pagina's. Daarmee is het een van de langste essays in het Nederlands over één roman. Het werkstuk is voorzien van voetnoten en een bibliografie die aantonen dat Lampo Sr. niet over een nacht ijs gaat.

Toch komt *De roman van een roman* niet uit bij Manteau waar mijn vader het manuscript in 1948 aanbiedt. De uitgeefster vreest dat een oplage van 1.000 exemplaren te veel kost (K. Absillis, *Vechten tegen de bierkaai. Over het uitgevershuis van Angèle Manteau* (1932-1970), Antwerpen, Meulenhoff-Manteau, 2009, p. 154). Daarom verschijnt het essay drie jaar later bij de Antwerpse uitgeverij Ontwikkeling, er komt zelfs een tweede druk. Gezien de voortdurende populariteit van *Le grand Meaulnes* - anno 2010 liggen er in de academische boekhandel van Acco in Antwerpen stapels op de studenten te wachten - misschien toch een vergissing van de grote Angèle.

Lampo Sr. schrijft zijn hele loopbaan essays. Ik vermoed dat de invloed van de Normaalschool een rol speelt, zeker in het begin. De opvatting dat het belangrijk is kennis te verzamelen en vervolgens door te geven. 'Volksverheffing' zit diep ingebakken in het hele Vlaamse culturele discours, ook ter linkerzijde. Mijn vader is zeker vertrouwd met het uitgebreide corpus non fictieteksten van August Vermeylen.

Maar essayistiek is in zijn geval ook een kwestie van temperament - van een grote nieuwsgierigheid naar de wortels van de eigen bezigheid, met name de literatuur. Als jong schrijver is hij geen voorstander van een 'isme'; en zijn vraagstelling betreft geen vormproblemen. Toch koestert hij belangstelling voor de 'oorsprong' en het fungeren van het fenomeen literatuur - twee decennia voor dat (onder meer) aan de orde wordt gesteld door auteurs van 'ander proza' die het modernisme zijn toegedaan.

Op 2 augustus 1943 ontvangt mijn vader een brief van de hoogleraar en auteur August Vermeylen (1872-1945) die hem gelukwens met *Don Juan*. Weldra volgt een gelijkaardige missive van de schrijver Victor Toussaint van Boelaere (1875-

1947). In zijn antwoord aan die laatste zegt Lampo Sr. dat Van Aken en hij aan de oprichting van een jongerentijdschrift denken, maar ook dat hij met schoonpapa Smits en Albert Van Hoogenbemt (1900-1964) van gedachten wisselt over een vrijzinnig tijdschrift met oudere en jongere auteurs in de redactie.

Toussaint brengt Lampo Sr. daarom op de hoogte van de plannen die men in Brussel smeedt voor een gezaghebbend pluralistisch cultureel tijdschrift dat na de bezetting moet verschijnen. Initiatiefnemer Vermeylen voert gesprekken met Toussaint zelf en met de dichters Raymond Herremans, Karel Jonckheere en Richard Minne.

Angèle Manteau is bereid het tijdschrift uit te geven. Zij lanceert de idee om mijn vader redactiesecretaris te maken. De naam van de publicatie staat nog niet vast. Na verloop van tijd kiest men voor Diogenes, maar uiteindelijk wordt het Nieuw Vlaams Tijdschrift. (Over de beginjaren van het NVT: Bert Van Raemdonck, *Allemaal zeep aan onze zolen. Kroniek van het Nieuw Vlaams Tijdschrift (1946-1950)*, Antwerpen, Letterenhuis, 2006).

's Avonds werkt mijn vader in de Sint-Vincentsstraat onverdroten voort aan *Hélène Defraye*, een roman over de liefde van een jonge vrouwelijke arts voor de onderwijzer Herman Morée en misschien ook voor diens vader, van wie zij de assistente is aan de universiteit. Het boek speelt zich deels af tijdens de eerste dagen van de Tweede Wereldoorlog.

De hoofdpersoon is de eerste ontwikkelde vrouw in de Vlaamse literatuur. Michel Van Helleputte schrijft dat het 'geen geringe verdienste van Lampo' is 'een menselijk en intellectueel volkomen geëmancipeerde Vlaamse vrouw uit te vinden in een tijd toen de meest elementaire burgerlijke vrijheden niet meer bestonden in ons land. In menig opzicht loopt de figuur [...] op haar tijd vooruit.' (M. Vanhelleputte, *Het feminisme van de vroege Hubert Lampo* in *Jaarboek van het Hubert Lampo Genootschap*, I, pp. 42-52).

Twee beslissende factoren hebben hun stempel op het ontstaan van Hélène Defraye gedrukt. De eerste is de toen reeds welbewuste inspanning om mij van de kalligrafie uit Don Juan ven de laatste nimf los te maken. [...] Na de dichterlijke evasie [...] volgde de aanzienlijk moeilijker opgave van de ontmoeting met bewoners der eigentijdse werkelijkheid en hun afrekening met een aantal

problemen, die door de aanrukkende gebeurtenissen gerelativeerd doch ook gesensibiliseerd worden. [...] Op het ogenblik [...] dat ik in 1942 met de lieve Hélène scheep ging, bestond er reeds lang geen onderscheid meer tussen “vaag” en “minder vaag” humanitarisme. Oorlog en bezetting gingen met rasse schreden naar een paroxystisch stadium toe. [...] Hierop was het schrijven van Hélène Defraye voor mij een onontbeerlijke reactie [...].

Op het ogenblik van haar geboorte [...] leefde ik zelf in de [...] waan dat het meisje uit de kweekschool-tijd, met wie ik een korte tijd getrouwd zou zijn, tot het einde mijner dagen het embargo op elke verdere amoureuze belevenis had gelegd. [...] Zij [Hélène Defraye] was geen weergave van de werkelijkheid, doch de belichaming in de droom van haar die men in de werkelijkheid niet bezit, een personage dus, dat zich als een fotografisch negatief tot mijn ware, alledaagse realiteit verhield. (Joachim Stiller en ik, pp. 76-77).

Voor haar boek over Willem Elsschot uit 2004 interviewt journaliste Martine Cuyt van de krant *Gazet van Antwerpen* mijn vader over zijn ervaringen met de schrijver van *Villa des Roses* en *Lijmen & Het been*. Daarbij komt de biografie door Frans Smits onvermijdelijk aan bod.

Lampo is [in 2003 - JL] de enige nog levende getuige van het totstandkomen van de tweede versie van de hagiografie (in 1952, tien jaar na de eerste). Veel vertrouwde zijn schoonvader hem echter niet toe. ‘De Smitsen waren gesloten figuren. Ik denk dat Smits zich gebaseerd heeft op de autobiografische brief die Elsschot destijds had geschreven aan het Gemeentearchief in Den Haag. Verder zag ik hem in de weer met stapels knipsels die De Ridders oudste zoon Walter hem had bezorgd.’ (Martine Cuyt, Willem Elsschot. Man van Woorden, Antwerpen, Meulenhoff/Manteau, s.d. [2004], pp. 134-135).

Dat Lampo Sr. volop bezig is met het tijdschrift-project, blijkt uit de volgende anekdote:

Op een ochtend in 1943 loopt de gebiografeerde ijskoud binnen. ‘Elsschot had Het Dwaallicht bij zich,’ reconstrueert Lampo. ‘Ik heb de novelle onmiddellijk gelezen en de schrijver gevraagd of ik het mocht hebben voor het Nieuw Vlaams Tijdschrift. Het mocht.’ (Martine Cuyt, Willem Elsschot, p. 134)

Het gaat slecht met het huwelijk van mijn vader. De neerslag daarvan is terug te vinden in *De ruiter op de wolken* (1949). Protagonist Nik Corenlandt denkt dat zijn verloofde Thérèse voor hun ontmoeting met iemand anders naar bed is geweest. Twintig jaar later verbaast niemand zich nog over zoiets. Maar Lampo Sr. begint aan de roman in 1946 en de feiten - indien ze reëel zijn - spelen in de jaren 1930.

Wanneer ik het boek herlees, krijg ik trouwens de indruk dat Corenlandt gebukt gaat onder een intenser, meer omvattend vermoeden dan retroactieve jaloezie. Er is bijv. dit gesprek tussen hem en de actrice Sonja Toussaint:

‘Spelen haar ouders een rol in jullie verhouding tot elkander?’ vroeg Sonja [...].

‘Inderdaad. Ik placht er nooit genoeg rekening mee te houden: slechts thans heb ik het ingezien. Het gezin Maryssael is een ware fascistische staat in miniatuur [...] waar haar moeder als een almachtig dictatortje de plak zwaait, begaafd met een diabolische scherpzinnigheid als het belang van de clan bedreigd wordt [...]. Haar echtgenoot en haar dochter dansen zoals zij pijn. [...] Zij gaat prat op haar slecht karakter en zoekt dit alles niet te verbergen, terwijl hij als echtgenoot, die onder de pantoffel ligt als geen, in de ogen van de buitenwereld steeds graag de flatterende rol van de man uit één stuk speelt. Toch mag ik van hem geen kwaad vertellen. Hij draagt zijn lot met bewonderenswaardige verduldigheid [...] en ik hoop voor hem, dat hij van tijd tot tijd een katje in het donker knijpt. Of reageert hij zijn onbevredigde erotiek geestelijk af op zijn dochter? Ten slotte interesseert het me niet meer...’ (De ruiter op de wolken, 1ste druk, Brussel, Manteau, s.d. [1947], pp. 164-165).

Of zet mijn intuïtie mij op het verkeerde been? Zoek ik tussen de regels naar de bevestiging van de familiale overlevering die Francine meedeelt? ‘Die vader en zijn dochter, daar was iets verkeerd mee.’

Op 24 december 1943 schrijft Lampo Sr. aan Toussaint: ‘Begin december onderging mijn vrouw [...] een zware heelkundige bewerking [...]’ (AMVC-Letterenhuis, L 199/B1). Hij verwerkt die ervaring en haar horrorachtige nasleep in *De ruiter op de wolken*:

Toen Nik enkele dagen geleden het weekend te Brussel doorbracht, moest zij voor één of

nader hem voorgewend wisjewasje naar de dokter. Veel belang had hij er niet aan gehecht [...]. Ditmaal echter was het doktersonderzoek weinig bemoeïgend gebleken. Ofschoon er bij de Maryssael's in zijn tegenwoordigheid geen woord was over gerept geworden [...] vernam hij tenslotte van Thérèse zelf, dat ze eerstdaags vrij dringend geopereerd moest worden van aanwoekeringen op de eiertakken. Telkenmale hij zich echter bezorgd [...] betoonde, werd hem door haar moeder, die meer dan ooit als een [...] kobold door het huis dwaalde, voor de voeten geworpen; dat hij haar dochter niet de indruk geven moest, dat ze naar het schavot gevoerd werd en zij zich wel om alles bekommeren zou. (De ruiter op de wolken, pp. 176-177).

Nik mag van zijn toekomstige schoonmoeder niet in het ziekenhuis op de uitslag van de operatie wachten.

Hij stond op en verliet het hospitaal. Meer dan een uur zat hij daarna met Thérèses vader op enig nieuws te wachten. De telefoon was defect en ze moesten geduld oefenen tot haar moeder zou thuiskomen. [...] Zoals steeds, oefende [...] haar binnentreden een verkillende [...] invloed op hem uit. Niettemin bracht ze hun het goede nieuws, dat de operatie voortreffelijk geslaagd was en Thérèse [...] over een drielal weken geheel hersteld zou zijn. [...] Uit haar grote handtas [...] haalde ze een rood-doordrenkte krant te voorschijn, die ze op tafel openspreidde en hij rook de weeë geur van bloed, die zich met die van papier en drukinkt mengde. 'Ik heb ze meegebracht,' glunderde ze triomfantelijk, 'ik heb ze van het wagentje weggegrist, toen een verpleegster er mee uit de operatiezaal kwam...' Op de krant lagen de twee gelatineuze cisten, samen ongeveer zo groot als een kinderhoofd, purperroze en grillig dooraderd, als één of ander orgaan in de uitstalling van een slager. De gewezen soldaat bemerkte dit alles slechts in een glimp. [...] Zonder zelfs een woord ter verontschuldiging te uiten greep hij zijn jas en smakte de deur achter zich dicht [...]. (De ruiter op de wolken, pp. 181-183).

Wanneer Angèle Manteau het manuscript van *De ruiter op de wolken* ter beoordeling opstuurt aan Willem Elsschot, lid van de jury van de Leo J. Krynprijs, schrijft die laatste op 1 december 1946 aan Lampo Sr.:

Waarde Jonge Vriend,

[...] Ik veroorloof mij u den raad te geven deze pagina [p. 74 van het handschrift] te herzien en er enkele uitdrukkingen uit te schrappen, onder andere: aapachtig, groot hoofd en foetus. De waarzegster kan eventueel blijven, alhoewel ik persoonlijk van mening ben dat heel de beschrijving van de fysiek van uw schoonmoeder in deze niet ter zake dienend is. Was zulks wél het geval dan zou deze brief niet geschreven zijn.

Ik begrijp best dat u, als gedesillusionneerde jongeling, ongebreideld uiting geeft aan uw haat en walging. Maar het is slechts verantwoord wanneer de door u gekozen vorm een steen bijbrengt aan het groote litteraire gebouw dat wij allen samen optrekken. [...]

Uw desillusie is aan het meisje zelf te wijten. Een andere, in hare plaats, zou wijdsbeens over vader en moeder heengestapt zijn, zooals miljoenen dat doen, in alle standen van de maatschappij. [...]

Op een avond - de datum is niet te achterhalen - ontzeggen de ouders Smits mijn vader de toegang tot het huis. Lampo Sr. is er niet goed van. De teleurstelling en de vernedering klinken decennia later nog door in *Een geur van Sandelhout* (1976). Er volgt een echtscheidingsprocedure, in die tijd geen simpele zaak. Ze sleept een hele poos aan.

Bommenwinter

Op 4 september 1944 rijden in een wolk van uitlaatgassen de eerste Engelse tanks Antwerpen binnen. Ze komen vanuit het zuiden over de Boomsesteenweg. Lampo Sr. bevindt zich onder de Kienelaars die ze begroeten. Mijn moeder vertelt decennia later dat hij het gebeuren filmt. Ondanks de uitzinnige menigte die de pantsers begeleidt, vinden in de komende uren her en der hevige gevechten plaats. Maar de Duitsers delven het onderspit. Het Verzet zorgt ervoor dat de haven ongeschonden in Engelse handen valt. Lang duurt het feest niet. De voedselvoorziening blijft gebrekkig en er is nauwelijks brandstof. De Britten laten na om meteen door de stoten. Het duurt tot oktober eer de Duitsers de gemeenten ten noorden van de stad ontruimen. Het Albertkanaal in Merksem vormt de voorlopige grens tussen bevrijd en bezet gebied. De Duitsers beseffen het enorme belang van de haven voor de geallieerde bevoorrading en be-

stoken de stad vanaf 13 oktober met raketten. De eerste, een V2, verwoest de huizen op de hoek van de Schildersstraat en de Karel Rogierstraat op het Zuid, naast het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten.

De zwartste dag van de hele 'bommenwinter' is 16 december - het begin ook van het Duitse Ardenennenoffensief dat tot doel heeft Antwerpen te heroveren. Enkele minuten voor half vier 's namiddags valt een V2 op de bioscoop Rex aan de De Keyserlei, bij het Centraal Station. Twaalfhonderd mensen zitten te kijken naar de film *The Plainsman* over Buffalo Bill met in de hoofdrollen Gary Cooper en Jean Arthur. Er vallen 271 doden en 43 gewonden. Tien mensen worden opgegeven als vermist. De gebeurtenis leeft tot vandaag in het collectieve bewustzijn van de Antwerpenaars.

Ze doet vergeten dat drie kwartier eerder een raket is ingeslagen aan de Minderbroedersstraat, op het (lege) gebouw van de katholieke normaalschool. Daarbij lopen de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten aan de Mutsaertstraat en het Museum van de Vlaamsche Letterkunde aan de Minderbroedersruï averij op.

Ook op 16 december begint de vrijwillige evacuatie van schoolkinderen uit Antwerpen. Ze duurt tot in maart. Het stadsbestuur beslist dat kinderen die blijven om beurt een halve dag naar school mogen gaan. Bovendien geeft men alleen les op het gelijkvloers, zodat de leerlingen snel naar de kelder kunnen vluchten (Koen Palinckx, *Antwerpen onder de V-bommen 1944-1945*, Antwerpen, Pandora, s.d. [2004], p. 88). Ik weet niet in hoeverre dat de arbeidsvoorwaarden van Lampo Sr. beïnvloedt.

In het begin van de maand spoort mijn vader naar Brussel om August Vermeylen te ontmoeten. Die wil dringend van gedachten wisselen over zijn tijdschrift. Lampo Sr. maakt kennis met Vermeylen in het Paleis der Natie - de voornaamste heer is nl. ook gecoöpteerd senator voor de Belgische Socialistische Partij. Maar daar blijven ze niet: Vermeylen zet koers naar zijn stamcafé, de Britannic aan de Leuvensestraat, waar later ettelijke redactievergaderingen plaatsvinden.

De oude en de jonge man wisselen uitgebreid van gedachten. Lampo Sr. schrijft daarover later een tekst die verschijnt in het literaire tijdschrift *De Faun* en die hij in 1972 herneemt in een artikel over de beginnendagen van het *Nieuw Vlaams Tijdschrift*.

Omstreeks deze tijd leert Lampo Sr. mijn moeder (beter) kennen. Zij heet Joséphine ('Josette') Di-

rickx. Haar broer, Lucien ('Lus'), amper een jaar tevoren bevrijd uit een concentratiekamp, is in 1945 verantwoordelijk voor de 'propaganda' van de Jeugdkring van het Willemsfonds die nog altijd heel actief is. Volgens Francine belooft mijn moeder haar broer 50 frank om haar aan mijn vader voor te stellen. Francine moet dat uit goede bron hebben. Maar meer weet ze ook niet. De betrokkenen bewaren, zeker tegenover hun kinderen, het diepste stilzwijgen.

Ik bezit maar een 'document' dat misschien iets zegt over het begin van hun relatie: een exemplaar van de verhalenbundel *Lees en Vergeet* van Lode Zielens (Antwerpen, Het Kompas, s.d. []). Op het voorste schutblad staat in potlood, in het handschrift van mijn moeder, 'Herinnering aan 1 Januari 1945'. Ik vind het boekje na de dood van Lampo Sr. in zijn boekenkast in Grobbendonk. De aantekening kan natuurlijk ook iets anders betekenen.

Mijn moeder is geboren op 5 december 1921. Zij is een briljante leerling aan de Meisjesnormaalschool, maar voelt niets voor het onderwijs. Via de vader van een meisje aan wie ze bijles geeft, kan ze aan de slag als typiste bij de verzekeringsmaatschappij Securitas aan het Kipdorp. Ze werkt er tot 1946 of '47.

Mijn vader krijgt een baantje in het Museum voor de Vlaamsche Letterkunde. Daar biedt men niet voor het eerst onderdak aan een schrijver van rode signatuur. Eerder gebeurt dat al met Lode Zielens, op instigatie van Toussaint. *Volksgezant*, waar Zielens werkt, houdt na de Duitse inval op te verschijnen. Maar hij is niet gelukkig in het museum en gaat weg in 1942. Zodra de bezetter het land uit is, keert hij terug naar de krant. Kort daarop komt Zielens om het leven bij de inslag van een vliegende bom.

Zelf worden de Lampo's ook van nabij met de verschrikking geconfronteerd. Op 21 maart valt een vliegende bom op het huizenblok tussen de Zandvlietstraat en de Beerschotstraat. Er vallen 14 doden en 13 gewonden. Op het moment van de inslag is niemand thuis, maar de woning van mijn grootouders ligt in puin. Vava en Mamy krijgen voorlopig onderdak in een leegstaand villaatje aan de Leopoldlaan 73/1 in Heide-Kalmthout, eigendom van de bevriende familie Willekens.

Volgens de familieoverlevering is de V-bom de voorlaatste die in Antwerpen neerkomt. Dat is niet juist, maar wel bijna. Op het grondgebied van de

stad zelf vallen er nog... twee. De andere 14 belanden in verder afgelegen voorsteden. (Koen Pal-inckx, *Antwerpen onder de V-bommen 1944-1945*, Antwerpen, Pandora, s.d. [2004], pp. 133-134). Vreemd genoeg is ook deze dramatische gebeurtenis een van de dingen waarover Lampo Sr. nooit schrijft. In een gelegenheidstekst vertelt hij wel over het Museum:

Wegens het onafgebroken bombardement [...] woonde ik zelf in de Kempen en pendelde elke dag naar Antwerpen, waar ik, dank zij een duwtje van Ger Schmook, op Zielens' leeggekomen plaats was terechtgekomen in het Museum voor Letterkunde [...]. Het museum zelf was zwaar door de oorlog geteisterd. Ik leerde er Els Vos, de dochter van de minister van Onderwijs, Herman Vos, kennen; wij werden dadelijk vrienden voor het leven. [...] Zij zal [...] nog wel eens hebben gedacht aan de onverantwoordelijk roekeloze manier waarop wij, toen stilaan de maartse lentedagen van 1945 zich aankondigden, daar op het dak van het museum onze schrale boterhammetjes opaten en rustig naar de overvliegende V-1's zaten te kijken, al lang niet meer geïntimideerd door hun naargeestig gebrom. Administratief heb ik in het museum niet veel uitgericht. Mijn belangrijkste prestatie was het wat amateuristisch maar achteraf wel meegevallen restaureren van een ragfijne pentekening van Albrecht Rodenbach, Gudrun aan het strand, die door een glasscherf tijdens de bominslag op de nabije Vrije Normaalschool averij had opgelopen. Wel heb ik mij daar zoveel mogelijk met de voorbereidingen tot het verschijnen van Vermeylens tijdschrift onledig gehouden. (in NVT, 1972, pp.)

Tijdschrift(en)

Op 10 januari 1945 is August Vermeylen onverwacht gestorven. Zoon Piet Vermeylen - de latere minister van onderwijs - vraagt de schrijver Herman Teirlinck (1879-1967) om door te gaan met het tijdschrift. Teirlinck gooit het roer om en geeft het project een uitgesproken literair en vrijzinnig karakter. De aanwezigheid van een katholiek - de romancier en dichter Maurice Roelants (1895-1966) - in de redactie verandert daar niets aan.

Op 19 maart vindt in Brussel een verkennende vergadering plaats met Herremans, Roelants, Lampo Sr. en Jonckheere. Men beslist definitief dat Teirlinck directeur zal worden en mijn vader redactiesecretaris.

Manteau geeft het tijdschrift uiteindelijk niet uit. Ze weet dat de regering van plan is elk van de drie politieke zuilen geld toe te stoppen voor een literair tijdschrift en voelt bovendien weinig voor het beperkte, literaire concept van Teirlinck. Het weekblad *Zon-dagspost* (1944-1946) dat ze sinds kort op de markt brengt, kost haar tenslotte handenvol geld.

Gerard Walschap brengt de ploeg van Teirlinck gelukkig in contact met de Samenwerkende Maatschappij Ontwikkeling in Antwerpen. Dat bedrijf geeft sinds 1923 de socialistische krant *Volks-gazet* uit. Afgevaardigd beheerder is Adolf Molter, gewezen verzetsman en later senator voor de Belgische Socialistische Partij (BSP).

Op 20 april 1945 verschijnt in Gent het 8ste nummer van *De Faun. Critisch Bulletin. Letteren Kunst Geestesleven*. Daarin prijkt het gedicht *De Zelfin-keer van Don Juan*, een gedicht van Lampo Sr. Voorts verschijnen o.m. artikels van de romanist Guy Voets en van Ben Lindekens. Met Voets en Lindekens - de eerste is redacteur van het blad - blijft mijn vader levenslang bevriend. Precies een maand later, op 20 mei, verschijnt nr. 10; Lampo Sr. prijkt dan ook als redacteur in het colofon. Piet Van Aken treedt na verloop van tijd eveneens tot de redactie toe.

De Faun is ontstaan uit de 'Faungroep', een aantal jongeren, vooral studenten aan de Gentse universiteit, die elkaar tijdens de oorlog ontmoeten in het huis van de dichter en historicus Paul Rogghé (1904-1974) aan de Kasteelkaai. Zij wisselen van gedachten over literatuur en kunst, bezoeken ateliers enz. Dat is hun vorm van verzet tegen de grauwhed van de bezetting. De Faungroep, schrijft Rogghé zelf, is een 'vrij studieseminarie [...]' waar geregeld tweemaal, soms driemaal in de week allerlei onderwerpen werden aangesneden [...]. Er was vlam en vriendschap in het huis aan de Quai des Brumes en voor alles jeugdige atmosfeer.

Tot 'Faunen' behoren o.a. de romanist, dichter en prozaschrijver Paul Van Keymeulen, de romancier Pliet Van Lishout (1920-1982), André Duflou, schrijver Johan Daisne (1912-1978), Annie Lannoo en Dora Mahy. In de oorlog geeft de uitgeverij Snoeck-Ducaju een Faunreeks uit waarin publicaties van groepsleden verschijnen. Na de Bevrijding stoppen de bijeenkomsten en roept men een tijdschrift in het leven. Verscheidene leden van de groep werken mee.

Mijn vader publiceert niet veel in *De Faun*, maar

blijft het tijdschrift wel trouw tot het in 1947 wordt opgeheven. *De Ruiter op de wolken* die hij op dat ogenblik schrijft, is eerst opgedragen aan 'wijlen V.F. Toussaint van Boelaere'. Vanaf 1961, wanneer de herwerkte versie verschijnt, luidt het: 'Aan de vrienden van 'De Faun', het schone avontuur uit onze jeugd!'

Nik Corenlandt is kind aan huis bij de vioolbouwer Marcus, in wiens huis een groep jongeren bijeenkomt, geïnspireerd op de Faungroep.

Komt Lampo Sr. al tijdens de oorlog met de Faunen in contact of baseert hij zich enkel op de latere redactievergaderingen? In de nalatenschap van Pliet Van Lishout in het AMVC-Letterenhuis zit in ieder geval een foto van de Cyriel Buysseherdenking in het stadhuis van Gent in 1941. Daarop staan, samen met andere letterkundigen, mijn vader, Van Lishout en Rogghé.

En de nevenpersonages die de Karveel - zo noemen ze Marcus' huis - bevolken, zijn naar het leven getekend. Eén van hen heet Adalbert - een duidelijke verwijzing naar de Gentse archeoloog Adalbert Van de Walle die de eerste opgravingen van de site Ename leidt (expliciet vermeld in de roman) en in de jaren 1950 in Antwerpen onderzoek verricht in de omgeving van het Steen. Misschien laat onderzoek van de papieren van Paul Rogghé in de Gentse universiteitsbibliotheek ooit toe de anderen even ondubbelzinnig te identificeren.

Wie vertrouwd is met het werk van Lampo Sr. herkent in de groep jongeren de oerversie van de gezelschappen van gelijkgezinden die opduiken in latere boeken zoals *Wijlen Sarah Silbermann*, *De Elfenkoningin* en *De geheime Academie*.

Lampo Sr. moet zijn legerdienst vervullen. Teirlinck en Toussaint beloven hun invloed aan te wenden om die zo kort mogelijk te maken. Op 4 mei 1945 meldt mijn vader zich in de kazerne. Nauwelijks een week later meldt hij Toussaint dat hij is ingedeeld bij de 'administratieve compagnie der intendance' in Brussel. Binnenkort mag hij misschien terug naar Antwerpen. In juli hoopt hij de vergunning 'hors ménage' te krijgen zodat hij bij Mamy en Vava in Heide kan overnachten en zich met het tijdschrift bezighouden.

Op 21 september vindt eindelijk de stichtingsvergadering plaats. De redactie kiest voor de titel *Nieuw Vlaams Tijdschrift (NVT)*.

Omstreeks deze tijd stelt Lampo Sr. zijn kandi-

daat voor de cursus literatuurgeschiedenis aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Antwerpen. Directeur Isidoor Opsomer is daar wel voor te vinden. Ook Julien Kuypers, directeur-generaal bij het ministerie van onderwijs, belooft steun. Als mijn vader de cursus krijgt, is hij leraar aan een rijksschool en kan hij vroeger uit het leger weg. Ik vermoed dat hij het vak in kwestie na zijn legerdienst inderdaad een poos doceert.

In een brief van 3 december 1945 vertelt Lampo Sr. aan Teirlinck over de novelle *Regen* waaraan hij werkt. Omdat zijn echtscheiding nog niet werd uitgesproken, is hij in de ogen van het leger getrouwd; getrouwde soldaten mogen eerder afzwaaien. Maar ook de hulp van Toussaint draagt ertoe bij dat hij de 14de van dezelfde maand naar huis mag.

Op 1 januari 1946 meldt mijn vader Teirlinck dat hij zich definitief bezighoudt met het redactiesecretariaat. Uit een missive van 22 januari aan Adolf Molter blijkt dat hij met zijn ouders is verhuisd naar de Cederlaan in Wilrijk. Mamy en Vava huren daar de benedenverdieping van het nr. 26.

Van bij het begin moet Lampo Sr. bemiddelen tussen de veeleisende Teirlinck en de eigenzinnige Molter. Uit de correspondentie met beide potentaten blijkt dat hij zich snel ontpopt tot een ware diplomaat. Dat moet ook, want hij heeft een grote verantwoordelijkheid, maar niet de autoriteit om zelf belangrijke knopen door te hakken. Dat zorgt voor veel vertraging. Na een boel problemen komt het eerste nummer van het *NVT* dan toch in april van de pers. ■

*Café (thans restaurant) De Rooden Hoed waar
Jong Leven wekelijks vergaderde*

*Hubert Lampo tijdens een vakantie
aan de Belgische kust in 1937*

*Geboortehuis van Hubert Lampo
in de Beerschotstraat,
Kiel/Antwerpen*

*Vava met Irène (links) en Mia Smits (rechts)
in Heide in 1938*

Landelijkheid of landerigheid ?

Waanbeelden over de losbandige stad in de aanloop naar en tijdens WO II (1920-1945)

In 1935 verscheen bij uitgeverij NV De Oogst in Antwerpen de utopische roman *Teilopa* van Cosmus Flam. Een dweperig en vermanend pamflet tegen het modernisme en de verlokkingen van de wufte grootstad 'in der man Gott, Geist, Seele, Natur radikal ausgeschaltet hat, wo Liebe zum Sexus entwürdigt ist und die Diktatur der Technik herrscht'. Onderwerping aan het onvatbare, maar enig betrouwbare plan van het opperwezen is de weg die de moderne mens moet volgen. Genade gaat voor op de veelgeprezen vooruitgang, god staat boven de mensen. 'Ihr solltet an die Buße glauben, aber ihr glaubt an das Glück der neuen Zeit'.

Niets is wat het lijkt. *Teilopa* – een samentrekking van *Templum Illustre Europae* – verzinkt in het niet bij wat het Hogere Plan vermag. Ondanks de sneltreinen die tegen 150 kilometer per uur van Londen naar Singapore snellen. Ondanks de zelfvernietiging van het geestelijk arme vooruitgangdenken, 'vooral als de gerevolteerde dwangarbeiders de kolenlaag, waarop de stad gebouwd is, in brand gestoken hebben' (Boekengids, 1935). *Teilopa* was niet de oorspronkelijke titel, Cosmus Flam niet meer dan een pseudoniem. De auteur was Dr. Josef Pietsch uit Breslau (Wrocław), de roman heette *Athanasius kommt in die Großstadt oder die Tiergrube* en was oorspronkelijk in 1930 verschenen. Overigens was ook De Oogst, een uitgeverijtje van vooral schoolboeken, dat door enkele Antwerpse katholieke leraars was opgezet, een kort leven beschoren. Het ging snel op in uitgeverij Pelckmans.

De oorspronkelijke titel is veel minder abstract en des te programmatischer: niet de utopie staat centraal, maar de vermaning. Athanasius Wiltch is een pelgrim die het goede woord verspreidt, en richtinggevend is voor de 'renouveau catholique' waarop Pietsch terugvalt.

Want in het Breslau van de jaren dertig kreeg het werk al snel profetische waarde. 'Men beliegt u. (...) Men bedriegt u met komedie' – en dat zijn de verkiezingen. (De oppermensch is nog niet het toppunt

der wijsheid ! (...)) Wij moeten van oppermenschen godmensen worden, en dat alleen is het alpha en omega van de heele menselijke wijsheid'. Het is geen toeval dat de diepgelovige Pietsch zijn profeet Athanasius heeft genoemd. Naar de Athanasius de Grote, bisschop van Alexandrië in de vierde eeuw, die in zijn geloofsstrijd met het arianisme twintig jaar in ballingschap doorbracht. En vooral bekend staat als 'de vader van de orthodoxie', die de drievuldigheid én het goddelijk moederschap van Maria in de leer vastlegde. Onthechting, goddelijke natuurwet, onvoorwaardelijk geloof – dat zijn de leidraden voor de asceet die eenieder moet zijn. En daarmee model staat voor de ideeënstrijd zoals die in Vlaanderen verliep en die ook vandaag nog doorloopt in Europa. Bij de 1600ste verjaardag van Athanasius' dood wijdde Rudolf Graber, de bisschop van Regensburg, een studie aan de betekenis van de kerkvader, de leidsman in de 'strijd tegen de zelfvernietiging van de kerk'. Zijn titel laat evenmin aan duidelijkheid te wensen over: *Athanasius und die Kirche unserer Zeit (im Kampf mit dem Modernismus)*. Om dat laatste gaat het. Modernisme wordt steevast geïdentificeerd met stadsdenken en stedelijk-technische omgeving. Niet de maakbaarheid van de wereld moet het doel zijn, wel de ontvankelijkheid voor het onvatbare. Niet de organiseerbaarheid van de menselijke activiteiten, wel de onderdanigheid aan een hoger ideaal. Niet het (volks)nationalisme, wel de zieleadel, het zedelijk profiel, de elitaire Geest. Het verklaart waarom Cosmus Flam met warmte omarmd wordt door het orgaan van het Algemeen Verbond van Katholieke Schrijvers, *Boekengids* (dat overigens zijn tienjarig bestaan vierde in 1933, en herhaalde: 'Wij kennen onzen plicht, en we zullen trachten hem trouw te zijn', waar een niet minder revelerend utopisch traktaat als dat van Edward Bellamy, *Equality* (1897) – het vervolg op *Looking Backward* 2000-1887 (1888) – dat in 1934 Bij Cohen in Amsterdam vertaald werd als *Gelijkheid voor Allen*, genadeloos als 'Verboden Lektuur' werd bestempeld (en dus een

I meekreeg van de Boekenkeuring). De predikheer Van Gestel deed het maatschappijkritische boekje af als 'utopisch-onwaarschijnlijk', al 'zijn er altijd mensen die zich aan dergelijke dromen vastklampen', met name aan 'de volkomen gelijkheid van bezit'. Meteen zijn de krachtlijnen uitgetekend voor de woelige politieke jaren en de ideeënstrijd die zich aftekenen in het Interbellum en hun paroxisme kennen in de oorlogsjaren. De doem voor het modernisme is het onstelbaar heimwee naar een eenvoudig, geregeld, fatalistisch bestaan. Een wezenlijk plattelandsdictaat zal de internationale geestdrift helemaal ondergraven.

Natuurlijk is de verwijzing naar Cosmus Flam allesbehalve gratuït. Op het einde van de oorlog werd de vredesijveraar Pietsch alsnog opgevorderd door de Wehrmacht om het Silezische bolwerk Breslau tot het einde te verdedigen tegen de oprukkende Sovjettroepen. Het beleg van Breslau zou veertien weken duren, 170.000 burgerslachtoffers eisen, 7.000 manschappen van het Rode Leger en 6.000 Duitse soldaten. Pietsch is in 'Nacht und Nebel' tijdens die gevechten verdwenen, allicht gesneuveld, terwijl de stad om hem heen voor 70 % in puin werd geschoten. Breslau was op 6 mei 1945 de laatste stad van nazi-Duitsland om te kapituleren (en daarna in alle opzichten verkracht en *ausradiert* te worden), vier dagen na de val van Berlijn.

Het was een lot dat belangrijke Antwerpse stadsauteurs eerder was toegefallen. De meest opvallenden waren ongetwijfeld de Turnhoutenaar Kamiel Van Baelen (1915-1945) en Victor J. Brunclair (1899-1944). Voor Van Baelen kwam de bevrijding van het concentratiekamp in Dachau net te laat. Hij stierf er in april 1945, weggevoerd als medewerker van de verzetsgroep BND; zijn laatste roman *Gebroken Melodie* werd postuum uitgegeven in 1946. Van Baelen werd aangezien als een adept van de Nieuwe Zakelijkheid. Hij kwam tot het verzet langs het katholiek idealisme om, want hij was in de jaren dertig nog begonnen aan een priesteropleiding in Mechelen – uiteraard is hieraan ook zijn pseudoniem Pro Pius te danken dat hij gebruikte om *Brammetje knapt het op* uit 1937 te publiceren. Helemaal in de stijl van zijn tijd combineerde zijn roman *Een Mensch op den Weg* (1939) het allegorische karakter met het Ahas-verusmotief en een fragmentarische filmflitsentechniek. Het herinnert stilistisch erg aan de voor Nederland vrij unieke roman *Stad* (1932) van de

Rotterdammer Bernard (Ben) Stroman. Stroman had zijn inspiratie opgedaan als zaakvoerder in Lübeck en Göppingen, waar hij in een blikfabriek ging werken. Ook Van Baelen zit op de lijn van het romantisch essentialisme, dat (aangeboren) gegevenheden vooronderstelt, en niet alles toewijst aan omstandigheden en sociale determinering. Victor J. Brunclair is meer dan Van Baelen het product van de metropool, die zich als grootstad zag. Wellicht was dat effectief het geval in de jaren van Groote Oorlog, maar dat zag verdrinken in Maurits Peeters' *De Verdelging van Antwerpen* (1933). Brunclair had al in zijn roman *De Monnik in het Westen* de grenzen van het humanistisch expressionisme afgetast en afgesloten. Hij had daarin afgerekend met de revolutie, de mystiek en de zelfzucht. Maar bij Brunclair zat het veel dieper. Hij debuteerde net als Gaston Burssens in het vrijdenkende tijdschrift *De Goedendag*, was verzeild geraakt in de kringen van de pacifistische *Clarté*-groep en had in 1936 het tijdschrift *Getuigenis* opgericht. Fataal werd hem *Het Heilige Handvest* (1937), waarin hij zich tegen alle ontsporingen van gedachtencontrole keerde, evengoed tegen de *Proletkult* van de stalinistische Sovjet-Unie als tegen de opgelegde volksverbondenheid van het nationaal-socialistisch adagium. Hij maakt daarin een zeer irrationale gedachtensprong, en zet zich af tegen het beroep dat uiterst rechts in naam deed 'op bewust en stelselmatig rationalisme', en niet op het aanvoelen, op de intuïtie. 'De Geest', schrijft Brunclair, 'is er geïnfeodeerd aan een staatsstelsel dat enkel betracht de puinen van een op rationalisme en Herrenmoral gevestigde cultuur te bolwerken'. Dat hij meewerkte aan het communistische blad *Ulenpiegel* deed in schijn niet ter zake. Het geheime pact Von Ribbentrop-Molotov over de verdeling van Midden-Europa en het Balticum gaf tijdelijk, vanaf 8 juni 1940, vrije ademruimte aan het 'Volksdagblad voor Vlaanderen', uitgegeven door een oud-lid van de Frontpartij, Frans Van Haver. Alleen had Brunclair op 4 juni al een vlijmscherpe kritiek geschreven op de 'Heeren van Londen', de Belgische regering waarvan hij aannam dat ze al naar Londen was gevlucht. Van Cauwelaert en Pierlot moesten het ontgelden:

Hebt gij uw woord dan ook aan vreemden verpand

't Volk heeft gewogen ! Te licht bevonden !

Gij zijt Heeren zonder Land.

Zoals gebruikelijk schopte Brunclair wild om zich heen, niemand met gezagsverantwoordelijkheid ontsnapte aan zijn bijtende schamperheid. Berlijn niet, de 'plutokratische Engelschen' niet, de verfoeide Belgische regering niet. Brunclair, werd in december 1942 valselijk aangeklaagd voor doodsb bedreigingen door Hendrik Diels, de orkestmeester van de Vlaamse Opera (waar Brunclair zelf secretaris was). Hij zat vast in Antwerpen en Hoei. De Gestapo ging graven in zijn verleden en liet hem als 'volksvijandig' vanuit het kamp in Vught deporteren naar het concentratiekamp van Sachsenhausen. Hij stierf uiteindelijk aan uitputting, ondervoeding en dysenterie in Lagelund. Brunclair was inderdaad intellectueel onhandelbaar. Hij ging zijn eigen weg, want als 'democratische nationalist' had hij nog een rubriek gehad in de krant van het VNV, *De Schelde* (het latere *Volk en Staat*, niet te verwarren met de gelijknamige uitgeverijen die onder meer werk publiceerden van Steven Debroey, de anti-belgicist Jan Brans, Wies Moens, Frans Daels, Geert Pynenburg alias Geert Grub, en Bert Peleman), 'Door Mijn Luidspreker'. De dubbelzinnige uitvallen van *Ulenpiegel* naar alle kapitalistische mogendheden paste allicht in de tactiek van de communistische partij om door te blijven gaan tijdens de bezetting. Brunclair was als hoofdredacteur de 'nuttige idioot' in de ogen van Moskou en voor de man achter de schermen, Jef Van Extergem, de gedroomde bliksemafleider voor structureel verzet.

Dat was minder het geval voor de jong gestorven Kamiel Top, een West-Vlaming (1923-1945) die op beschuldiging van spionage door de Duitsers naar Flossenburg werd afgevoerd. Net als van Cosmus Flam is zijn lijk nooit teruggevonden. Het maakt een van zijn weinige gedichten (uit 1943) des te wranger, waar hij schrijft:

*Ik heb daarjuist den Dood ontmoet, professor;
Hij hield mij op, daardoor kom ik te laat*

Maar toch past Top in het rijtje van gedreven wereldverbeteraars en experimentelen. Top was een groot jazzliefhebber en dat stelde vooral de gedragen retoriek en het overspannen poujadisme van de bezetter ook vormelijk in vraag. Een tendens waarbij Brunclair moeiteloos aansloot.

Dat was helemaal niet in overeenstemming met de officiële politiek van de Vereniging van Vlaamse Letterkundigen, voorgezeten door Maurits Roelants, die aanstuurde op 'een schone en grote

eenheid'. Protest kwam er onmiddellijk van Lode Zielens en Frans De Wilde, maar ook van Julien Kuypers en Raymond Herreman. De rechtskundige Herman Van Snick, gegroeid uit het Liberaal Vlaams Studentenverbond, koos onvoorwaardelijk voor het geëngageerde humanisme, en bezong zijn Stad, Antwerpen, in gedichten als 'En toch ...':

*Maar toen ik kwam in kleine huizen
Heb ik, Mijn Stad, goddank, gevoeld,
Dat zij, die met den vijand huilen,*

*Weer eenmaal worden weggespoeld
Want dat in 't hart der kleine luiden
Nog steeds een drang naar vrijheid woelt*

Het was een dappere repliek aan het ideologisch gedreun van collaboratiedichters als Ferdinand Vercnocke ('Aan Adolf Hitler'), Bert Peleman, Blanka Gyselen ('Het Vlaamsche Legioen'), René Verbeeck ('Jan Acke'), of Lode Quastens in *De Vlag* (1944):

*Duitschland, ik heb u lief, Land van mijn hunker,
Land van mijn honger en mijn felle kracht
Europa's moedernest, Europa's bunker,
Duitschland, o bolwerk van Germanje's macht*

Natuurlijk was België beter af dan Nederland, dat met zijn Kultuurkamer een drieste censuur moest ondergaan. De 'Kunstenaarsgilde' was bij ons heel wat gematigder, veelal door de weifelende en tweeslachtige houding van leden als Filip De Pillécyn, Albe, Paul de Vree, Gerard Walschap of Willem Putman. Dat had natuurlijk hoofdzakelijk te maken met de omslag die de katholieke kerk had gemaakt. Zij was niet langer het speerpunt in de anti-bolsjevistische campagnes (hoewel), maar toonde zich eerder bekommerd om het concordaat met de Heilige Stoel en de vervolging van gelovigen in Duitsland en Italië.

Er speelden eigenlijk drie elementen mee, en die zal ik aftoetsen aan enkele vooraanstaanden uit het politieke randgebeuren, de Oostfrontkruistocht, en de verwarrende ontwikkelingen in en visies over de betrekkingen tussen maatschappij en cultuur. Het gaat om de angst voor verandering, en de heilsboodschap van de gesloten, landelijke corporaties. Het gaat om onbegrepen idealisme,

aangewakkerd door hiërarchisch misbruik. En het gaat om onbestendigheid in het duiden van politieke bondgenootschappen, meer in het bijzonder van de rol die de Komintern zichzelf toeschreef.

De eerste tendens behelst behoudsgezindheid als houvast in onberekenbare tijden. Geheel in de traditie van de sociale aanklachten uit het negentiende-eeuwse Engeland (Dickens), groeide tijdens het Interbellum een opvallende romanvorm, die gemakkelijks halve als de 'Groszstadroman' wordt omschreven (en waarvan *Teilopa* een waardemeter is). Gewoonlijk valt men voor deze stedelijke (anti-)visies terug op drie typevoorbeelden: *Manhattan Transfer* van John dos Passos (1925); *Berlin Alexanderplatz* van Alfred Döblin (1929); en twee standaardwerken van Franz Herwig, *Sankt Sebastian von Wedding* (1921) en *Die Eingengten* (1926).

Hoewel Dos Passos toch een zekere faam genoot (hij schreef ook *The big Money* in 1936 over de bedenkelijke aspecten van de Sovjetpraxis), was het Engels minder ingeburgerd dan vandaag. Zijn stadsepos over het corrupte New York kon wel een Herman Besselaar bekoren, de vriend van Ben Stroman (die de voorkeur gaf aan Kafka; beide jongeren kampten daarna om de eer van het beste stadsverhaal, gewijd aan het *Hauptbahnhof*), maar maakte vooralsnog weinig indruk in Vlaanderen. Döblin kreeg minder ondersteuning van de gevestigde opiniemakers, ook al omdat hij zich in 1924 had opgeworpen als de gangmaker van een weinig verheffende toekomstroman, *Berge, Meere und Giganten* (1924), dat al de grote Oeraloorlog in het vooruitzicht stelt en in boeken 3 tot 5 de ondergang van de stads cultuur bespeelt: 'In *Marduk, Täuscher und Das Auslaufen der Städte* kommt es zu einem grausamen Kampf von staatlichen Machtgruppen, die den Triumph des menschlichen Geistes über die barbarische Natur auskosten. Schließlich verkümmern die Städte und neu gegründete Natur- und Siedlergruppen stemmen sich dem eigenen Verfall entgegen', schrijft Manfred Orlick.

Het is vooral Herwig die de volle steun krijgt van het katholieke establishment. De legende van Sint Sebastiaan was al in 1921 geschreven, maar de boodschap werd zo actueel geacht dat *Boekengids* er omstandige aandacht aan besteedt als in 1932, kort na de dood van de schrijver, een Nederlandse vertaling verschijnt: *De Heilige Proletariër*. Herwig werpt het probleem op van de moderne, aan-den-

tijd-geadapteerden apostolaatsvorm en M. Van Hoeck vat samen: 'De priester-monnik (...) gaat leven onder de heffe van het verwaarloosde en god-vergetene volk'. Het zal hem slecht bekomen, want de dompelaars aan de zelfkant van de samenleving gooien zich op hem en lynchen hem tot de dood erop volgt. Maar dat lag al besloten in de martelaarsopdracht die Sebastiaan was toegekend. Hij dwaalt rond in de armenwijken en bekijkt de uitstalramen: 'Zijn blikken hingen als polypenarmen om een brood, een vrucht, nauwelijks kon hij zich losrukken. Hij zag deze blik duizendvoudig in de ogen van anderen weerspiegeld'. De kritiek op dit boek was dan ook unaniem: Herwig schreef 'dén geestelijken roman van het proletariaat (...) lichtend neergezet' over 'de zedelijke betekenis van het leven, ook van den armen-arbeidsslaaf' (*Enkhuizer Courant*). En zo trachtte de Kerk, langs de Katholieke Aktie van paus Pius XI, opgestart in 1905 en met vernieuwd elan gelanceerd in 1922 met de encycliek *Ubi Arcano Dei Consilio* en het sociaal contract van Leo XIII (*Rerum Novarum*) de arbeiders terug te winnen die ze dreigde te verliezen aan het goddeloze communisme. Geloofsverbreiding door lekenapostolaat en strijd tegen de zedenverwilderings waren de hoekstenen. Armoedebestrijding en angst om afglijding naar autoritaire structuren stonden nog lang niet op het voorplan. De topos van de lijdende Sebastiaan zou trouwens opnieuw opgepikt worden door de toneelbewerking van Jacques Benoit en Anton Sweers (1931), door Simon Vestdijk in 1937 en later door Felix Timmermans in 1947.

Nog meer lof kreeg Herwig van Van Hoeck voor zijn 'ophefmakende Wereldstad-Roman', *Ingemetselden* (1932). Betekenisvol is een lange voetnoot, die terloops het nihilistische gedachtengoed van, pakweg, Erich Kästners *Fabian* (1931), moet ontzenuwen. Kästner houdt de mens zelf verantwoordelijk voor al wat er fout loopt en zijn beschrijving loopt uit op 'Niets heeft zin'. Van Hoeck heeft de fnuikende invloed van de stad op de samenleving (waar veel minder mobiliteit was dan vandaag) trachten in te passen in zijn kristelijke premissen:

'Ook voor den buiten wordt het probleem – alhoewel nog niet in die scherpte, doch even beslissend – gesteld. Nu afstanden niet meer bestaan (de wereld is één groot dorp geworden, zei Kard. Faulhaber) slaat de stad op en buiten neer met haar cultuur, doch ook met haar laagsten zelfkant. Deze voorop-

zetting zal door vele mensen van den buiten – ook door priesters – niet worden aanvaard. Een nuchtere kijk echter op den feitelijken toestand legt de ‘grootstads-wonde’ van den buiten bloot. (...) Hoe gereedelijk de grootstad haar giftstempel drukt op buitenmensen, hoe deze – langs om meer – open staan voor den verderfelijken invloed der stad, dat is de tragedie van zeer vele stadsparrochies waarvan het overgrootste aantal inwoners, buitenmensen zijn. Onze volkrijke Ste Walburgis parochie, Antwerpen (meer dan 13.000 zielen) is, in groote meerderheid, bewoond door mensen die van den buiten kwamen en waarvan er 75 % niet pratikeeren’.

Toch is Van Hoeck niet blind voor de vormelijke transformatie waarmee de romanvorm de aangekaarte verloedering begeleidt, en die een erfenis is van de explosieve ‘roaring twenties’, van futurisme en dadaïsme, van nieuwe media en de ‘stream of consciousness’. Er is geen ‘normaalvoortlopende lijn’, maar ‘het is ’n film waarvan de groei en gebonden eenheid hem enkel ligt in het voortdurend-obsedeerend stellen en weer stellen van één en hetzelfde probleem: *de ondergang van het individu in den draaikolk van een wereld die leeft van verzoeking en twijfel aan levenskracht*’. De grootstad is een Loreley, de inwoners de ‘ingemetselde’ in de strafcel van het leven.

Maar net door die negativistische voorstelling van de stadskanker, krijgt het boerenleven, krijgt het platteland het aureool van natuurlijkheid, van een Arcadia dat evenmin kan beantwoorden aan de snelle ontwikkelingen van techniek en militarisering. Eeuwen her was de stad nog een symbool van beschaving en kollektieve prestatie, zoals de zestiende-eeuwse sterrenkundige Christiaan Huygens nog schreef in ‘Stedenstemmen’. De onchristelijke idee was gagroeid dat een stad teerde op het ommeland. Alleen door inwijking konden steden in leven blijven. De sterfte lag hoog, het geboortecijfer laag, de verlokkingen van drank, overspel en misdaad tartten alle verbeelding. Dat was de reden waarom de Kerk ongewild aansluiting vond bij de natuurverheerlijking die autoritaire leerstelsels als het nazisme hadden ontleend aan de meerderwaardigheidsgedachten (Ariërs, de Fiduscultus, sport als militaire oefening). De kritiek moest uit een andere hoek komen – en die was gestalte gegeven door Ferdinand Bordewijk, die vlakschaving en conformisme, opgelegde discipline en staats-

controle liet ontbinden in *Blokken. De Mislukking van een Heilsstaat* (1931). De dambordpatronen in het stadsstratenplan die Bordewijk beschrijft, veruitwendigen de kanalisering, de ‘formattering’ van het zelfstandige denken. Het beeld liep vooruit op de heraanleg van Berlijn en de dromen van Germania, met lange, brede lanen, indrukwekkende maar stijloze gebouwen, en anoniem toezicht. Mogelijk greep Bordewijk ook de eerste planmatige ingrepen op de landschapsinrichting aan om Nederland aan te klagen. In 1931 (bijna een halve eeuw na de Belgische ‘Volkshuisvestingswet’ uit 1889) keurde de Tweede Kamer er de Woningwet goed, die een wettelijk kader schiep voor streekplanning en meteen de aloude stadplatteland tegenstelling doorbrak. Alleen sloeg Bordewijks kritiek natuurlijk op elke organisatie die absoluutheidsaanspraken had. De Kerk inbegrepen.

In elk geval was ook het ‘sociaal-katholicisme’ rijp voor een afglijding naar rechts. Herwig was ten slotte mede de erfgenaam van de Franse beweging die zich al sinds midden de negentiende eeuw verzette tegen de ‘laïcisering’, de scheiding tussen kerk en staat. Het wekt dan ook geen verbazing dat *Boekengids* stelselmatig die auteurs naar voren haalde, die de natuurleer bestreden (het darwinisme in de eerste plaats), een krampachtige zedelijkheid hoog achtten (tgen het neo-Malthusianisme), de onfeilbaarheid van de paus boven alles verheven achtten (tegen de vrijmoedige en kritische godgeleerdheid). Auteurs als Gertrud von le Fort, Franz Werfel, Sigrid Undset en vooral bekeerlingen als Owen Dudley of Hugh Benson of Jörgensen of Chesterton worden geregeld op een verhoogje gehesen. Maar het overhellen naar godsdienstige orthodoxie en de afkeer van goddeloos geachte maatschappelijke omwentelingen zorgden ook voor een ambiguïteit die tot soms vreemde inschattingen leidde; Zo werd *Die Stadt ohne Juden* (1922) van Hugo Bettauer verguisd door de nazi-aanhangers als ‘jeugdverderfelijk’. *Boekengids* ziet er een geweldige grap in: ‘’n Stad zonder Jooden is ’n doode stad; ’n land zonder Joden gaat ’n sinistere valuta-ramp tegemoet. (...) De Wijzen van Sion zullen in hun vroede baarden monken over Bettauer’s geniale grap’ (Paul Hardy, 1934). Bitterder is ongetwijfeld het lot van het blad *Hochland*, waarvoor Franz Herwig schreef. Amper acht jaar na zijn verschijnen werd het al op de Index van Verboden Boeken gezet, ook al kleefde de redactie

de ideeën van Chateaubriand aan en verdedigde het een konservatief Europees ideaal. Ironisch was dat het blad van de Reichspressekamer publicatieverbod kreeg na een apocalyptische bijdrage van Joseph Bernhart, *Hodie* (Kerstmis 1939). Het werd voorgoed gesloten nadat de ingepalmde wijsgeer Friedrich Nietzsche in 1941 een 'godsmoordenaar' was genoemd. Pas na de oorlog, in 1946, rolde *Hochland* opnieuw van de persen. Het zou me niet verbazen mocht Victor Leemans, de voorzitter van de Arbeidsorde (die voorloper moest zijn van de eengemaakte vakbonden) en hoofdredacteur van het met het VNV verbonden blad *Jong Dietschland* (een geesteskind van Cyriel Verschaeve), de titel voor zijn oproep voor een politiek Europa in 1938, *Hoogland*, uit die Duitse ervaringen geput hebben. Hoezeer Leemans ook flirtte met autoritair rechts gedachtengoed, zijn afkeer van het platvloerse dat simplistische denkbeelden als die van het nazisme meedroegen, van de 'verploeting', weerhield hem van regelrecht collaboratie. Solidarisme, een uitloper van het gedachtengoed uit *Rerum Novarum*, en enig zelotisme schraagden zijn conservatieve levensbeschouwing. 'De totalitaire bewegingen van het bolsjewisme, het socialisme en het fascisme', schreef hij in *Hoogland*, 'Zijn het bij al hun onderscheid daarin eens dat ze den mensch geheel opeischen voor hun stelsel, voor hun wereldbeschouwing. Voor deze stroomingen bestaat er geen private sfeer meer die niet aan het toezicht van den staat en de politiek onttrokken is. Zij willen den geheelen mensch vormen' Wat gold voor de materialistische leerstelsels, gold natuurlijk ook voor de 'renouveau catholique', maar daar bracht Leemans een subtiel onderscheid aan: de morele dimensie overstijgt het gewone leven. 'Catholique d'abord' zet hij tegenover het 'politique d'abord' van Charles Maurras en zijn Action Française. De opdracht is onomstotelijk 'het afstandsgevoel tegenover de dingen van deze wereld' te bewaren. Van die Katholieke Aktie wordt Leemans de vaandeldrager. Hij doet dat consequent: het maandblad *Volk* ('voor Dietsche Kunst en Cultuur'), dat hij samenstelde met Anton van de Velde, Ernest Van der Hallen en Filip de Pillecyn werd na zes jaar in 1941 verboden door de bezetter vanwege 'de katolieke geest' die het verspreidde. Het valt op dat nogal wat christelijke voorgangers uit de kleinere provinciesteden komen – Leemans uit Stekene-Sint-Niklaas, de Pillecyn uit Hamme, Van der Hallen uit Lier – alleen Van de Velde was een

Antwerpenaar. Maar dat belette niet dat Leemans heel wat Europese ervaring had opgedaan, met ettelijke verblijven in Duitsland en een doctoraat in Frankrijk. Het Europese gedachtengoed heeft hem nooit losgelaten en resulteerde in zijn benoeming tot voorzitter van het Europees Parlement (1965-1966).

Het idealisme van de rechtlijnige katholieken deed zich in velerlei andere vormen voor bij andersdenkenden. Met vaak tegenstrijdige uitkomsten, want de modernistische strekkingen brengen eerder de verwarring in beeld, de onstelpbare stadsindrukken, de vervorming van waarneming en gedachtenstelsels, dan dat zij oplossingen aanreiken. Het doorbreken van harmonie, dat is de uitdaging. En die uit zich evengoed in de afwijzing van de realistische uitbeelding in alle kunstvormen als in de hoekigheid van, bij voorbeeld, de jazzmuziek. Zo verscheen in 1931 de bundel *Hekeldichten (Jazzrythmiek)* van Anton Van der Weyden (pseudoniem van Jan Weckx uit Overpelt, 1905-1995). Blogger Andebijk omschrijft de bundel geamuseerd als 'poëzie die naar Van Ostaeyen riekt. Haast surrealistisch, maar daardoor ook tijdeloos. Auto's, motoren, beurspeculatie, Chaplin, Vliegen naar Mars... met die ingrediënten tijdeloos zijn is Van Ostaeyen zijn. Je moet wel in de juiste stemming zijn voor de lectuur ervan. Zullen we even een "Neomalthusianistische fox-trot" dansen?' Schrijvers gedragen zich vaak als ongerichte projectielen, rusteloos op zoek naar de graal van een nieuwe wereld. Ze laveren tussen communisme en Nieuwe Orde, tussen geestelijke oefening en technisch vernuft. De lawine aan nieuwe indrukken valt moeilijk te verwerken. En in dat besef zoekt de dichter naar de kwadratuur van de cirkel. Van der Weyden in het gedicht 'Idylle':

Neêe

Er bestaat geen distinctie.

Wit is zwart,

Rood:

groen.

Niet:

iet.

Non est substantia!

Maar daaruit leiden de dichters ook af dat aktie voorgaat op diepgang, ook als dat bijdraagt tot nog meer verwarring. Een even tragisch als onbezonnen voorbeeld is Stan Soetewey (1907-1945), alias de Van Ostaijen-epigoon Kurt Köhler, bekend om zijn warrige denkbeelden in zijn bijdragen als Halm in het tijdschrift *De Aanval (ex-Internacia)*, en zijn twee in eigen beheer (Uitgeverij Anti) uitgebrachte ideologische compositieromans *Baltazar Krull's Hartz zingt Maneschijn* (1933) en *Vademecum voor de Jonge Zelfmoordenaar* (1934). De leerstellige leegte die beide vergeefse pogingen om greep te krijgen op de baaierd van theorieën en politieke opdringerigheid nalieten, dreven Soetewey ten slotte tot overgave. Aan het totalitaire niet-denken, hij werd lid van de SS. Het leven was montage geworden voor Köhler, finaal liet hij zichzelf tot mechaniek omschroeven. Liesbeth Vantorre heeft in 2007 een indringende studie gemaakt van de technieken die de Antwerpse modernist hanteerde en stelt terecht vast dat 'de gelaten houding van vele jongeren een vorm van zelfmoord is' – vandaar ook het *Vademecum*, de voorloper van *De Avonden*, een volstrekt nutteloze en daarom ook zo ingrijpend tragische 'oneindige aaneenschakeling van *faits divers*, waarin elk individuele streven bijna automatisch bedolven raakt onder het overaanbod van impulsen', aldus Matthijs De Ridder. Ontgoocheling dreef de meeste jongeren in de armen van bescherming biedende koepels: de sterke staat, het leger, de kerk, de confrontatietheorieën, de occulte groeperingen. Radicalisering was de enige methode om de uitzichtloosheid van de ontgoocheling te ontlopen. Maar dat verhindert niet dat grenzeloos cynisme ontstaat.

Köhler hechtte veel waarde aan het oordeel van Geert Pynenburg, die minder drammerig, maar even twijfelend laveerde tussen de grote uitdagingen van zijn tijd. Pynenburg (1896-1980) kwam uit Turnhout, maar leefde vooral in de provincie-stadjes Duffel, Baarle-Hertog en Kalmthout. Ik heb hem nog gekend toen hij al ruim in de zeventig was, bedeesd en op zichzelf luisterend in de Gentse aula naar de lessen Nederlandse letterkunde, een thermos voor hem, een vreemde eend in de bijt. Maar zijn niet aflatende drang naar kennis en nuancering heeft hem nooit verlaten, net zo min als zijn activistisch verleden. Niet zonder enig aplomb lanceerde hij in 1919 al het blaadje *Staatsgevaarlik* en hij had recht van spreken, want de Duitsers

hadden hem in 1915 tot drie maand veroordeeld. De hulp van August Borms heeft Pynenburg toen tot standvastigheid gebracht, zeker nadat hij een nieuwe veroordeling opliep voor smaad aan de Fransdolle kardinaal Mercier. Pynenburg vertrok nochtans zelf uit christelijke inspiratie. Daarvan getuigt zijn vroege bundel *Zelfvervloeking* (1918). Maar de ideeën van Clarté, de avantgarde van *Het Overzicht* dat hij met Michel Seuphor opzette, zijn huwelijk met een Duitse en zijn handelspraktijken (de echo van Willem Elsschot is niet ver weg), brachten hem tot een kunstzinnige en vrijgevochten anti-autoritaire levenswandel. De volledige bevrijding van de mens wordt zijn streven, seksueel (geen grotere verdediger van het Malthusianisme en de vrije liefde dan Pynenburg; Alice Nahon was vrijwel zeker een van zijn geliefden), politiek (zijn levenslange trouw aan Borms inspireert hem om met Brunclair in 1936 het tijdschrift *Getuigenis* op te zetten) en ideologisch – waarbij de verlokking van de ambitieuze Russische revolutie moeilijk weg te denken is. In 'Groet aan Rusland' (1935) toont hij zich van zijn meest naïeve en gedreven kant:

Mijn vaderland is het paradijs der kapitalisten.
Het verdrukt mijn volk dat verhongert,
dat vergaat, ontmand en onmondig
Het is mijn vaderland niet, want ik ben er niet vrij,
niet gelijk,
word er niet geacht maar bespot en bespogen,
 ...

Maar meer dan een gebed, helpt U en ons een Daad.

Dus sla 'k de sikkel in het onkruid,
voorpostvechter in Uw strijd,
en groet U, Jong Rusland, dat de Mens bevrijdt!

Toch was Geert Grub (het dichterspseudoniem dat hij gebruikte) niet wars van kritiek op de autoritaire onderstroom van het Sovjetbewind. Hij counterde dat met een eigen kijk in 1938, *Een Dag in 't Leven. Proletarische Novelle*. En zijn verknochtheid aan Borms zou hem financieel zuur opbreken na de oorlog. Hem werd alle schadevergoeding ontzegd toen een V2 insloeg op zijn huis in Heide-Kalmthout. Ook daar was het pluralisme al lang doorgebroken. In *Het Melkhuisje*, waar je rustig kon eten of drinken, was tegelijk een kunstenaarskolonie van divers pluimage verzameld: de communistische etser Frans Masereel kwam er, maar ook de katholieke gebroeders Cantré of Henri Van Straten, de socialistische burgemeester

van Antwerpen Camille Huysmans, en de expressionistische houtsnijder en burijnetser uit de groep Lumière, Joris Minne. In die 'buitenhuizen' konden de gestage versmelting van stads cultuur en pastorale rust aan de pols voelen. Een eerste teken dat de grenzen vervaagden. Grubs verdraagzaam idealisme werd trouwens nooit gebroken: hij bleef zich inzetten voor de rechtvaardigheid, met name bij Amnesty International. Pijnenburg bleef een wereldverbeteraar zoals misschien alleen Mark Baert en zijn Kaganovemuspartij later te zien gaf. Want alleen in een stadsomgeving kon het utopisme gedijen. Politieke versnippering was endemisch voor een stad, terwijl op het platteland polarisering voorop stond. Dat had te maken met de meer agrarische levenswijze, de veel lagere ontkerstening en vooral de gemeentelijke beslotenheid. Nooit had België meer gemeenten geteld dan in 1928, 2.695, bijna 200 meer dan bij de onafhankelijkheid. Dat zou grosso modo zo blijven tot de grote fusiegolf die volgde op de Eenheidswet van 1961. De greep van de klassieke politieke partijen werd 'op den buiten' dan ook veel meer doorkruist door persoonsbelangen, clanvorming, vetes en tradities, dan in de grootsteden. De proliferatie van politieke drukkingsgroepen en partijtjes in onder meer Antwerpen getuigde dan ook van de verwarring die botsende ideeën en vooral de nasleep van het activistisch avontuur in zich droegen. Lieven Saerens heeft terecht de oorsprong van de uiterst rechtse groeperingen in de jaren twintig gelegd. De uitdovingswet van 1929 schiep plots kansen die tot het uiteenspatten van de ideologisch samenhangende stromingen leidde.

Terwijl in het cruciale jaar 1933 in Antwerpen een vrijzinnige roodblauwe coalitie aan de macht komt onder leiding van Camille Huysmans, neemt het aantal splintergroepen toe, de ene al radicaler dan de andere. Volksverwering van René Lambrichts haalt geregeld fel uit naar de 'Jodenburgemeester', en vervloekt de 'Jodenbescherming' – 'Eerst werk voor eigen volk', klinkt het. Verdinasogowleider Paul Persyn eist Antwerpen opnieuw op voor de Antwerpenaren. Huysmans geeft geen krimp.

In dat universum, waarin Rex en VNV een monsterverbond afsluiten en ook links probeert een brede coalitie op te zetten, draaien steeds meer 'groupuscules' als asteroïden rond de ideologische tweestrijd. Ik haal er ter illustratie maar enkele uit. Zo was er de Synthetische Orde (1935) van mondarts en oud-activist Jan Laureys; een an-

tikapitalistische sekte die zich beriep op de gelijkheidsfilosofie van Edward Bellamy. In 1937 werd de Orde omgedoopt tot Collectivistische Orde, die zich zou aansluiten bij het door de communisten geïnspireerde Vlaamsch Blok voor Zelfbestuur en Democratie. Na die mislukking vond Laureys onderdak bij de Technokratiese Partij van Leo Frenssen, waar hij trachtte zijn afkeer van de vrijemarkt onder te brengen. In een brief aan Jef Goossenaerts van 11 april 1938 veroordeelt hij zowel de democratische als fascistische aanpak van de crisis, 'omdat ze vertrekken van hetzelfde verkeerde grondbeginsel. Wat kan de staatsvorm helpen als de verkeerde grondslag der economie ongewijzigd blijft?' Het jaar daarvoor was zijn boek, *Het Licht over de Chaos*, nog op gejuich onthaald als 'een bliksemschicht in de stikdonkere nacht'. *De Hollandsche Post* loofde zelfs de titel, 'al had men het boek even goed *De Macht der Gewetenloozen* kunnen heeten en zelfs, bij dieper inzicht, *De Machteloosheid Gods*'. Maar uiteindelijk belandde Laureys in de kollaboratie, zijn zoon was door het krijgshof in Antwerpen al ter dood veroordeeld en zelf trachtte hij ongemerkt in een konvooi van politieke gevangenen terug te keren naar Mol. Waarop *Le Matin* gemelijk schreef in zijn editie van 20-21 mei 1945: 'On a découvert plusieurs inciviques qui espéraient pouvoir rentrer en toute sécurité en Belgique. Parmi ces brébis galeuses figuraient le trop fameux Dr. Laureys et sa bru'. Bij de Technokraten had hij de populaire sterrenkundige Jos Van Limbergen teruggevonden, die in hetzelfde straatje verzeild geraakte als propagandist van de De Vlag in Deurne en daarvoor twaalf jaar kreeg. Op zijn proces werd zelfs zijn wetenschappelijk werk te kijk gezet. 'Deskundige Van de Velde verklaarde dat *Weetlust* zich op wetenschappelijk gebied hield' – Van Limbergen had eerder al in 1934 het blad *Natuurwereld* opgezet – 'Hoewel in sommige artikels, waarin het racisme beschreven wordt, een Duitse tendenz niet kan geloofwaardig worden', schreef *De Nieuwe Standaard* op 26 maart 1947.

Het blijft een raadsel waarom zoveel gestudeerde mensen in de ban raakten van Leo Frenssen (1880-1946), net als Huysmans een uit Limburg aangespoelde Antwerpenaar die zich vooral onderscheidde in stakingen bij Bell en Sava en door zijn vreemdsoortige maatschappijvisie en zijn eenmansblad *De Voorlichter*, die hij met zijn bakfiets (en een pak koffie) aan de man bracht. Frenssen

had oog voor lichtinval en zonneschijn in woningen. Hij wou heel de stad met een reuzenzeil overspannen. Hij eiste volledige spreekvrijheid in open lucht. Hij wou de arbeid beperken tot drie maand per jaar. Nadat hij met zijn partij in 1938, geheel onverwacht, zes zetels had gehaald in de gemeenteraad, en zelfs volksvertegenwoordiger werd in 1939, liet hij zich de volgende jaren opmerken door zijn verdediging van alle belaagden en zwakkeren. Op de Kamerzitting van 18 januari 1940 nam hij de verdediging op van communisten, dienstweigeraars en gewetensbezwaarden. In het *Beknopt Verslag* is zijn rede opgenomen. Strafmaatregelen tegen de KP, 'dat zooiets nog moet plaats hebben na honderd en tien jaar van grondwettelijk bestaan is bedenkelijk. (...) Met in zulke voorwaarden propaganda te verbieden, veroordeelt gij u zelf en vraag ik mij af wat verstaat gij nog door vrijheid, recht en beschaving? Is dat willekeur of zwakheid? Wij stellen dus vast dat er groote onvolmaaktheid bestaat over heel de lijn, in en verbuiten het land. Daarom juist ben ik technokraat geworden, en nu de communistische partij willen treffen, die nochtans een broertje aan mij dood heeft, zal ik afkeuren. (...) Wij verdrukken geen zwakken. Wij helpen ze. Deze vrijheid en wijze van handelen zullen wij ons in alle geval en elke omstandigheden aanmatigen, omdat zij leidt naar het goede'. De grondgedachten van Frenssen vatte hij het best samen in een syllogisme: 'Men duidt het de kommunistische partij euvel dat zij lid is van de Komintern. Dit is geen reden. Gedachten, wijsgeerige, vooral economische en culturele, zijn niet louter nationaal. Onze achtbare voorzitter heeft wel Thomische wijsbegeerte bestudeerd: dat is toch ook geen Belgisch produkt. Laat ons dus logisch zijn, op gevaar af de katholieken niet te moeten verwijten dat hun hoofd in Rome staat'. Maar Frenssen verdedigde ook even goed de Oostenrijkse joden die samen met hem (hij werd staatsgevaarlijk geacht) op een spooktrein waren gezet naar Frankrijk, als de zwarten na de bevrijding. Voor een communistische renegaat – Frenssen was al betrokken bij de Clarté-groep en de Universele Humanistische Vereeniging (UHV) die onrechtvaardige maatschappijstructuren verantwoordelijk achtte voor ongelijkheid en onderdrukking en 'daarom de radikale omvorming nastreefde van de maatschappij via een socialistische weredrepubliek, d.w.z. algemene ontwapening, alle ondernemingen aan de gemeenschap, af-

schatting van voorrechten door geboorte (erfenisrecht), geslacht, ras of nationaliteit, arbeidsplicht voor ieder gezond mens en het recht voor ieder in de maatschappij de plaats te bekleden die hij door zijn arbeid of bekwaamheden verdient', vat Mieke Sertyn samen. Meritocratie avant la lettre. Natuurlijk dat Frenssen zo automatisch in links vaarwater terechtkwam. 'UHV lance *De Nieuwe Wereldorde* le 1er novembre 1919. En mars 1920, cet organe fusionne avec l'hebdomadaire communiste *De Internationale*.' Het is maar door een ontgoochelend bezoek aan de Sovjet-Unie dat Frenssen later zijn technocratische weg zal opgaan, zonder de ideeën van vredelievendheid, dialoog en rechtvaardigheid ooit af te zweren.

Uit een heel andere hoek zwalpten would be wereldverbeteraars van primitief christendom tot autoritair elitarisme. De meest zonderlinge, maar ook onschuldige boeteprofeet was ongetwijfeld Mark Baert uit Merksem, geboren Antoon Van Maercke, uit de bekende Flandria-familie. Baert stonden twee dingen voor de geest: vereniging van de Nederlanden met Duitsland en een terugkeer naar de armoede en eenvoud van het oorspronkelijk christendom. De man was tegelijk de risée en de mascotte van de metropool, omdat hij uit zijn eerste eenmanspartij, de Kristen Germanen – Volle Bestaanswaarborgende Rechten Zonder Belastingen, uiteindelijk Kaganovemus schiep, de Katholiek Groot-Nederlandse Volkse Maatschappelijk Strevenden. Zijn tiendaags blaadje vanaf 1946, *Het Licht*, wees op een eclectische, gevoelsmatige verontwaardiging, die de oorlogsjaren en het falen van alle grote denkstelsels hadden uitgelokt. Baert stierf in 1988 als getuige van Jehova.

Het fatalistisch gevoel van Baert kende engere voorlopers. Het pangermanisme (dat al uit de 19e eeuw dateerde) kende een beangstigende opstoot met de aanhechtingsgezinde partij NSVAP (1938-1941) van August Segers. De Kristene Vlaamse Volkspartij, die oorspronkelijk de godsvrede afwees, evolueerde begin jaren dertig onder René Lagrou naar rechts-extremisme. Lagrou zou trouwens met Ward Hermans helemaal de Duitse kaart gaan trekken. Bij hen voegde zich hoteleigenaar Armand Janssens, stichter van de Partij van Realisten, die uit rancune na zijn bankroet door de grote crisis van 1930, vooral de joodse minderheid zou gaan betichten van malversaties. Zijn populisme uitte zich in een antiparlementair offensief. Hij wou de volksvertegenwoordiging vervangen

door het oude gildensysteem, met liefst 30.000 afgevaardigden. Belastingen dienden afgeschaft, lonen verdubbeld, banken opgeheven. Dat poujadisme mondde uit in virulente aanvallen op iedereen die het autoritair egoïsme in de weg stond: links, de financiële moguls, de vrijmetselaars, de joden, de socialen. Aan de partij kwam een abrupt einde toen Janssens' schoonbroer, orkestleider Jean Awouters, daags voor de verkiezingen in 1936 twee socialistische plakkers (Pot en Grijp) doodschoot. Janssens vond onderdak bij Rex. Minder warrig, maar des te driester en gevaarlijker, waren andermaal kleinsteedse militanten. Ik ga maar in op twee typerende vertegenwoordigers: Ward Hermans en Jaak Smets. Hermans (1897-1992) stamde uit Turnhout (alweer!) en vocht als vrijwilliger aan het IJzerfront. Zijn Vlaamsvoelendheid onder invloed van Cyriel Verschaeve levert hem dwangarbeid op in het houthakkerspeloton in La Coulonche. Volksvertegenwoordiger in 1929, ontpopt hij zich als een rabiaat tegenstander van de katholieke bemoeienis met de Vlaamse zaak, en van de communisten, en wordt in 1933 lid van het Verdinaso. Uitgestoten door Van Severen, voegt hij zich bij het VNV. Bij de Duitse overwinning – Hermans is dan heelhuids uit een spooktreintransport gekomen – in 1940 trekt hij het besluit dat eigenlijk al vervat ligt in zijn *Boek van Stoute Waarheden* uit 1935: hij bekent zich openlijk tot het nazisme en wordt hoofdredacteur van *De SS-Man*. In het Strafdossier van het Auditoraat-Generaal wordt gewezen op zijn grote invloed: 'Eind oktober-begin november 1940 was Hermans samen met August Borms en Herman Van Puymbroeck op een bijeenkomst in München. Tijdens een ontvangst ten huize van Rudolf Hess, Hitlers 'plaatsvervanger', zou Hermans de gastheer hebben aangeklampt en gepleit voor de vrijlating van de tienduizenden Vlaamse krijgsgevangenen die naar Duitsland waren overgebracht'. En dat gebeurde. Na de oorlog dook Hermans onder in Berlijn, maar werd bij verstek ter dood veroordeeld. Na zijn uitlevering door de Engelsen, werd zijn straf in 1947 omgezet in levenslang. Op afspraak van, jawel, Camille Huysmans, kwam hij in 1955 vervroegd vrij. En dat is vreemd, want Hermans heeft nooit een geheim gemaakt van zijn virulent anti-semitisme. Zijn pamflet *Jodendom, Marxisme en Wereldheerschappij. Levensvraagstukken voor ons Volk* uit 1933 geldt nog altijd als de eerste anti-joodse brochure van Vlaams-

Nederlandse oorsprong. Daarvoor had hij in *De Klauwaert* al tal van stukken geschreven tegen het jodendom. Afkeer van al wat vreemd was, wat onbegrepen was, wat nuancering behoeftte, die provincialistische drijfveer kenmerkte alle uitgaven van Hermans. Al in 1919 schrijft hij in het gedicht 'Kweekt ...' van de bundel *Naar de Daad*:

*Kweekt den haat in ons hart
Tot een machtige daad,
De smaad en de smart
Om uw vloekend verraad,
tot een daad*

Ook bij de Spengleriaan Hermans was actie belangrijker dan waarheid. Besluiteloosheid is het echte kwaad, geloof in een zaak is amoreel. In de analyse van de roman *Jan Van Gent* besluit Tony Meesdom dan ook terecht: 'Als er geen groot verhaal is, dan ook geen moraal. De oostfronters en de zwarten in het algemeen deden war ze deden, volgens henzelf met de beste bedoelingen trouwens (zoals de witten dat ook deden). Dat moet volstaan als rechtvaardiging'.

Eenzelfde verharde, maar revelerende opstelling is te vinden bij Jaak Smets, oud-oostfronter (1920-2004) en burgerlijk verast in Wilrijk. Als zoon van een christelijk vakbondsafgevaardigde uit Duffel nam hij dienst bij de Waffen-SS in 1941. Zijn zelfrechtvaardigingen achteraf liggen helemaal in de lijn van Hermans' overtuiging. Als verantwoording van zijn autobiografie, *Van Syndicalist tot Nationaal-Socialist* (1999), laat hij opnemen: 'De oprecht gelovige daad is steeds een doel in zichzelf. Waarheen de weg ook voert'. Smets was een van die (goed)gelovige christenen die zich hadden laten opzweepen door de kerkelijke oversten door het aanhoudend hameren op de goddeloosheid en onmenselijkheid van het communisme. In een ander boek, *Wij Paria's* (1990) haalt Smets met overtuiging een oproep aan van Kardinaal Van Roey: 'Aanschouwt dit verschrikkelijk bolsjewistisch regiem dat meedoogenloos zijn programma van geestelijke vernietiging en revolutie op sociaal en economisch gebied in het arme Rusland doorvoert. En sommige regeringen aarzelen niet het in zijn noodlottige werken te steunen en te helpen'. Het was maar een variatie op de encyklië van Pius XI over het atheïsme van 19 maart 1937, *Divini Redemptoris*. De gevolgen van de vrijwilligersstroom laten zich raden in de aanroeping: 'O God, wij smeeken U, open de Oogen onzer Priesters opdat zij het gevaar beseffen, dat Europa van uit het

Oosten dreigt! Geef hen den moed om den Kruistocht tegen het Bolsjewisme met Woord en Daad aan te gaan! Heer, zegen onze Soldaten in hun strijd tegen het Bolsjewisme'. Smets heeft het ondervonden: hij vocht in Letland en rond Leningrad. Ironisch is dat hij in 1943 even gelegerd zit in de kazerne aan de Sternstrasse – in Breslau. Cosmus Flam is op dat ogenblik niets eens ingelijfd. Smets weet nog niet dat hij niet veel later vier jaar zal doorbrengen in Russische gevangenschap. Voorlopig krijgt hij de groeten van Otto Skorzeny, de bevrijder van Mussolini, de man van de Schwedtdivisie in 1945 en van het Odessanetwerk. Over Skorzeny schreef Smets ook nog een laatste boek, *Operatie Thor. De Zwarte Zon*, een esoterisch verhaal waarvan de betrouwbaarheid betwist is. De bekende VMO'er Bert Erikson had destijds in zijn kafee Odal een clubje dat zich 'De Zwarte Zon' noemde en bijzonder geïntrigeerd was door occulte methodes. Er kwam onder meer ter sprake hoe de nazis' met kosmische stralen een gedachtentelefoon konden gebruiken en met een dodende straal levende wezens konden immobiliseren. De wens werd de vader van de gedachte, symboliek verving stilaan de werkelijkheid. Misschien daarom dat Smets in de Stormschansstraat woonde en als oud-Oostfronter, lid van het Sint-Maartensfonds en het Berkenkruis, stierf in het Sint-Maartensziekenhuis.

Dat soort bijgeloof was niet besteed aan zijn tegenstanders. Misschien de meest dramatische en onverzettelijke van alle actieve deelnemers in de maatschappelijke omwentelingen was de Antwerpse politicus Jef Van Extergem. Hij was het prototype van de internationaal gesausde ijveraar, die zonder vaar noch vrees het links flamingantisme zou redden uit de vloedgolf van verrechtsing en bureaucratisering. Van Extergem had alles om de metropool te incarneren: hij was welbespraakt, ongenueanceerd, meer dan zelfbewust, agitator en denker tegelijk. Gestuwd door de Oktoberrevolutie in Rusland en de erfenis van de Frontbeweging, ageerde Van Extergem al snel vanuit een minderheidsstandpunt: eerst als voorzitter van VSAG (de Vlaamsch Sociaal-Demokratische Arbeidersgemeenschap) en hoofdredacteur van *De Socialistische Vlaming* (1917), daarna als lid van de 'minderheidssocialisten' en hun orgaan *De Nieuwe Tijd*. De vormingsjaren van Van Extergem zijn niet zonder betekenis. Vanwege zijn activisme koos hij ervoor om zich ana te sluiten bij

de in bloed gesmoorde Spartakusopstand van Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg in Duitsland. Van Extergem was een ongeremd anti-oorlogsmilitant en was zwaar geraakt door de dood van Herman Van den Reeck in juli 1920. Verzet tegen staatsrepressie (het was een politiekogel die zijn kompaan uit de Clartékringen ombracht) zou een constante worden in zijn overtuiging. Dat blijkt vooral uit de stenoverslagen van het proces dat tegen hem gevoerd werd voor anti-belgicisme en dat hem een veroordeling tot 20 jaar opleverde. Het *Vlaams Marxistisch Tijdschrift* bracht in 1976 de beknopte versie van de zittingsdagen. Het is even hilarische als hallucinante lectuur. Politie-agenten die hun eigen pv's vervalsen, potdove getuigen die *à charge* werden opgeroepen, beschuldiging van defaitisme en poging tot omverwerping van alle wettige gezag, niet-erkenning van de Belgische regering, hand- en spandiensten aan de Raad van Vlaanderen, internationalistisch gedachtengoed tegen het patriottisme, persmisdriven, België een 'kerker' noemen – 'Ik voelde mij als Christus in de Tempel', schreef hij aan zijn vader. De rol van voorzitter Graaf de Lichtervelde is bijzonder ontlusterend en partijdig. En natuurlijk ontkende Van Extergem alles behalve zijn overtuiging: 'Ik, de vijand gediend of bevoordeligd? Nooit! Ik dien niemand, mijn handen zijn zuiver, mijn geweten is gerust! Ik ben een volbloed internationalist en wilde, als dusdanig, zohaast mogelijk ook de internationalisering van het Vlaamse vraagstuk'. En hij stemde volmondig in met het rekwisitoor van de openbare aanklager dat hij 'revolutie stookte' –, maar niet met de gelijkstelling dat zoiets in oorlogstijd neerkwam op 'het steunen van de politiek van de vijand. Wij wilden de Republiek Vlaanderen. Nooit zal ik die idealen verloochenen', donderde hij in zijn wederwoord. 'Het is schoon in volle vrijheid te kunnen strijden voor een ideaal, maar duizendmaal heerlijker, duizendmaal edeler is het er te kunnen voor lijden (...) Of ge mij terugstuurt naar het stenen graf, dat de gevangenis in de Begijnenstraat is, ofwel mij de vrijheid terugschenkt – dit zal niet de minste invloed hebben op mijn wijze van denken'. Vernietigend is de repliek van Van Extergem als het om zijn vervolging gaat. 'Ik ken echter mannen die niet met, maar óók met "den Duits" gewerkt hebben en die nu vrij lopen, ja zelfs geridderd werden en hoge posten bekleden'. En het waren niet de minsten. Herman Teirlinck, die zijn *Johan Doxa* tegen betaling eerst

in het Duits liet verschijnen. En dan aan het Hof ging lesgeven. Edward Anseele die betreurde dat Von Ardenne het land uit moest en voor *Vooruit* de toestemming had gekregen om de krant over het hele land te verspreiden 'toelating welke zelfs *La Belgique* of *Le Bruxellois* niet hadden' onder de Uhlanen. De sociaalpatriotten die overal te wereld de kant van de burgerregeringen hadden gekozen. Volksvertegenwoordiger Versteylen die met zijn dochters poseert 'in het gezelschap van Duitse officieren in het *moordenaarsuniform*'. De woekeraars en al wie veel geld had verdiend met handel met den Duits. De koningshuizen en de 'bloedhond', de 'barbaar' Kaiser Wilhelm die zijn soldaten beval: 'Gij moet mij in alles gehoorzamen, ja, zelfs dan, wanneer ik u beveel, op uw eigen moeder of vader te schieten'. Baten mocht het niet. *La cause était entendue* en Van Extergem kreeg twintig jaar opsluiting. Een jaar later was hij vrij, op voorwaarde dat hij zich onthield van politieke activiteiten. Quod non, al in 1922 verscheen *Het Zelfstandig Vlaanderen* en voerde hij een campagne voor amnestie, in de eerste plaats voor August Borms die hij ook tijdens zijn proces niet was afgefallen: 'Juist gelijk in 1917, zo huldig ik hem thans nog steeds, als 'man van de daad'!' De 'eeuwige beroving van zijn burgerrechten' lapte hij aan zijn laars, bij een tussentijdse verkiezing werd hij zelfs door de KPB gevraagd om mee te dingen naar de vrijgekomen parlamentszetel van de gestorven liberaal Richard Kreglinger in Antwerpen. Van Extergem hield er een dubbel gevoel aan over: hij werd de dag van de verkiezing lid van de communistische partij en hij liet de eer aan August Borms, die vanuit de gevangenis zonder moeite de zetel inpalmde. Van Extergem zou het epitome worden van de onbuigzame opposant met vreedzame middelen. Hij bezocht de Sovjet-Unie, en slaagde erin de Komintern zover te krijgen dat 'De KPB Vlaanderen moest bevrijden van het Belgisch imperialisme'. Tegen eind 1936 Had de KPB al 8.500 leden, ze erkende twee naties: Vlaanderen en Wallonië, maar wees separatisme af. Het stalinisme wou immers zijn greep op de nationale staten versterken en daar pasten de oude idealen van volksbevrijding niet meer in. De nieuwe koers werd snel opgepikt en anders uitgelegd door Van Extergem: in 1937 richtte hij in Gent met Leo Augusteyns, Bert Van Hoorick en René Dillen de Vlaamse communistische partij op, wat eind van het jaar in Antwerpen leidde tot

een verruiming met de radicalen, het Federalistisch Volksfront en de Kollektivistische Orde. Het 'Vlaamsch Blok voor Zelfbestuur en Democratie' sloeg niet echt aan, wellicht het gevolg van een emotionele ommezwaai bij de kiezers na de moord op Pot en Grijp door een plakkersploeg van de (rechtse) Realisten. Enkele jaren, tot de oorlog, zou *De Rode Vaan* hier te lande *Het Vlaamsche Volk* heten en er kwam een Vlaamse Volkshulp (onderdeel van de Internationale Rode Hulp). De oorlog doorzeeft de plannen voor autonomie. De communisten gaan ondergronds. Als Van Extergem in 1943 een handgeschreven pamflet verspreidt, *Waarschuwing*, tegen het bekladden van kerkgebouwen met hamer-en-sikkel. Let op voor provocaties van uiterst rechts, schrijft Van Extergem, 'Denk aan de Rijksdagbrand!' Geen maand later, in april, wordt hij met de hele VKP-top opgepakt en afgevoerd naar Breendonk. De Gestapo stuurt hem daarna naar kamp Sachsenhausen en legt hem verplichte arbeid op bij de scheikundige fabriek van Henkel (die trouwens dat jaar zwaar gebombardeerd werd). Zijn laatste reis gaat naar Ellrich, een buitencommando van concentratiekamp Mittelbau-Dora, waar arbeiders werden gedwongen mee te werken aan de uitbouw van tunnels voor de vergeldingswapens. Eén maand voor de geallieerde bevrijding van het kamp sterft hij er aan ontbering.

Het is de bittere ironie van de geschiedenis dat een internationalist als Van Extergem in een benepen omgeving moest omkomen. Dat hij als stadsmens in het Harzgebergte zijn einde vond. En dat hij als vredesactivist zijn laatste krachten moest besteden aan werken voor de V2, die onder meer in Antwerpen honderden slachtoffers zou maken – onder wie de miserabilist Lode Zielens. De zielloze techniek won het uiteindelijk van het bevolgen engagement. ■

Selectieve bibliografie:

- °°° O. Boehme, "Lode Craeybeckx – Vlaams Socialisme en Identiteit (1914-1940)", in: BTNG-RBHC, XXXVI, 3-4, 2006: 373-407.
- °°° G. Buelens, M. De Ridder & J. Stuyck (red.), *De Trust der Vaderlandsliefde*. Antwerpen, AMVC 2005.
- °°° D. de Marneffe, *Entre Modernisme et Avant-Garde*. Luik, UL 2007.
- °°° M. De Ridder, "De Onmogelijkheid van het Manuscript", in: *Zuurvrij*, X, 19, 2010: 6-15.

- °°° L. De Vos, Y. T'Sjoen & L. Stynen (red.), *Verbrande Schrijvers*. Gent, Academia Press 2009.
- °°° B. De Wever, *Oostfronters. Vlamingen in het Vlaams Legioen en de Waffen-SS*. Tielt, Lannoo 1984.
- °°° B. De Wever, *Greep naar de Macht*. Tielt, Lannoo 1994.
- °°° C. Dutoit, *Jef van Extergem en de Vlaamse Beweging*. Antwerpen, Soethoudt 1983.
- °°° F. Goedbloed, "De Dilemma's van de georganiseerde Vlaamse Oud-Oostfrontstrijders", in: *BTNG-RBHC*, XXII, 3-4, 1991: 395-450
- °°° M. Michiels, *De Roep om Nieuwe Orde in het Waalse Landbouwersmilieu*. Leuven, KUL 2006.
- °°° A. Paenhuysen, *De Nieuwe Wereld*. Antwerpen, Meulenhoff/Manteau 2010.
- °°° L. Saerens, *De Jodenjagers van de Vlaamse SS. Gewone Vlamingen?* Tielt, Lannoo 2007.
- °°° M. Sertyn, "Avondlandstemming bij de Jonge Avant-Garde in Vlaanderen na 1918: Inspiratiebron voor Purito-Flaminganten en Marginale Wereldverbeteraars", in: *BTNG-RBHC*, VI, 3-4, 1974: 547-583.
- °°° L. Vantorre, *Het Montageprincipe in Literatuur en Kunst in Vlaanderen: het Geval Köhler*. Antwerpen, UA 2007.
- °°° H. van de Vijver, *België in de Tweede Wereldoorlog. Deel 8: Het cultureel leven tijdens de bezetting*. Kapellen, DNB/Pelckmans 1990.
- °°° E. Willekens, *Sociale Tendensen in de Vlaamse Literatuur 1885-1914*. Antwerpen, Ontwikkeling 1960.

Foto's: Jan Huysmans

Onze abonnees in het voetlicht

Van Hazim KAMALEDIN verscheen bij uitg. Beefcake Publishing zijn eerste Nederlandstalige roman: *Oraal*. Het boek werd voorgesteld op 9 december bij De Vieze Gasten in Gent. Hazim is van Irakese origine, vluchtte het land uit, kwam in Antwerpen terecht, werkt met het theatergezelschap tg. Cactusbloem en publiceerde reeds eerder in *Gierik & NVT*.

Van Kees HERMIS verscheen bij uitg. Kleinood&Grootzeer zijn nieuwe dichtbundel *Tijland*. Deze werd op 12 december voorgesteld.

Lucienne STASSAERT exposeerde van 14 januari tot 19 maart in de Professor Sommézaal van het Elzenveld te Antwerpen.

In de publicatie *ONS/mij* stelt Griet MENSCHAERT haar beeldend werk voor + de reacties van vele bekenden en een hele hoop kunstenaars. Het boek kost 10 euro + verzendkosten. Info: griet.menschaert@gmail.com.

Bij Academic & Scientific Publishers verscheen *Onze waarden? Welke toekomst voor het humanisme?* waarin men zich o.a. afvraagt of er een moraal mogelijk is zonder god... met bijdragen van o.a. Ronald COMMERS, Wim VAN ROOY, Dirk Verhofstadt e.a. Prijs: 20 euro, 156 pagina's.

Bij Demer Uitgeverij verscheen de nieuwe dichtbundel *Een verticale horizon* van Piet BRAK. Prijs 18 euro, 96 pagina's. Info: info@demerpress.be.

Frank STAPPAERTS verzorgt al jaar en dag de radioprogramma's van *Het Vrije Woord*. De vzw Humanistisch Vrijzinnige Radio, die voor de programma's instaat, kreeg verlenging van vijf jaar van haar erkenning door de Vlaamse Regering. Proficiat!

Marleen DE CRÉE werd met haar dichtbundel *het is niet de LAVA* genomineerd voor de jaarlijkse Herman de Coninckprijs.

Thierry DELEU publiceert als netbook op De Geletterde Mens Online een nieuwe gedichtenbundel: *Eb en vloed*, gedichten over reizen, weggaan en terugkeren.

David VAN REYBROUCK werd de nieuwe voorzitter van PEN Vlaanderen. Proficiat! Sven PEETERS wordt de verantwoordelijke voor de PEN-flat, waar continu schrijvers uit de hele wereld gedurende enkele weken een creatief onderdak mogen vinden.

Fernand AUWERA werd door de Provincie Antwerpen voor zijn gezamenlijk oeuvre met de Provinciale Prijs bekroond. De plechtige uitreiking zal plaatshebben op zaterdag 28 mei tijdens de provinciale cultuurdag in het Gemeenschapscentrum Den Boogaard in Broechem, Ranst.

Roger NUPIE en Kristina Meganck verzorgden een lyrisch-poëtisch programma in Theater Cartouche (Edegem) op zondag 6 februari n.a.v. de nakende Valentijnsdag.

Op 14 januari reikte de Vlaamse Auteursvereniging de eerste prijs van de Meest Auteursvriendelijke boekhandel uit aan Boekhandel DE ZONDVLOED in Mechelen. Onder impuls van Johan VANDENBROUCKE en Ann Meskens groeit de boekhandel uit tot een ontmoetings- en inspiratiecentrum voor literatuur en auteurs.

Op 26 februari organiseerde Koen VERVLIET in *Galerie Berkenveld* een benefiethappening voor de opbouw van een grafiekatelier voor Bert WANT en Miljan VUKICEVIC (hebben allebei al Gieriknummers geïllustreerd). Een blijk van solidaire creativiteit. Hoog tijd om de galerie eens te bezoeken bij een tentoonstelling.

Mark MEEKERS bracht als eerste dorpsdichter van Doel een poëzieprogramma in de bibliotheek van Zwijndrecht ter gelegenheid van 'Gedichtendag' op 27 januari.

In het *Museum Emile Verhaeren* wordt de dichter Verhaeren door Frans BOENDERS en Willy Van Eeckhout verbeeld door palimpsesten/collages op basis van originele brieven. Frans Boenders vertaalde een tiental anarchistische gedichten van Verhaeren.

In mei verschijnt bij Demer Press een drietalige dichtbundel *Liaisons invisibles/Onzichtbare verbintenissen/Onsigbare verbintenis* met gedichten van Paul Gellings, Joris IVEN, Roger NUPIE, Hannie ROUWELER en Guy VAN HOOFF. Prijs: 18 euro + 2 euro verz.). Zie: www.demerpress.be.

Na het romandebuut *Vulkaanvrucht* debuteert Y.M. DANGRE nu ook met de poëziebundel *Meisje dat ik nog moet*. Uitg. De Bezige Bij, 64 p., 19,95 euro.

Bij Uitg. De Bezige Bij verscheen van Jan LAUWE-REYNS de nieuwe dichtbundel *Hemelsblauw* (94 p., 17,50 euro) en het Gedichtendagessay *De smaak van het geluid van het hart* (56 p., 2,50 euro).

Luc MARTENS behaalde met zijn gedicht *Zus* een eervolle onderscheiding voor de UilenSpiegel kronkelprijs 2011.

In maart verscheen bij Demer Uitgeverij de nieuwe gedichtenbundel *Langs wegen en omwegen* van Francis DE PRETER. Prijs: 16 euro. Zie ook voor een getekend exemplaar: francis@francisdepreter.be.

Op 29 mei wordt in Utrecht de nieuwe dichtbundel *Landdieren* van Peter WJ BROUWER (uitgeverij P) voorgesteld. ■

Liga voor Mensenrechten

De Liga voor Mensenrechten vzw werd opgericht op 1 maart 1979. Voorheen was er de Belgische Liga voor de Rechten van de Mens opgericht in 1968. De Liga voor Mensenrechten hanteert als richtsnoer de Belgische wetgeving en de internationale mensenrechtenverdragen. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, het Verdrag van de Burgerlijke en Politieke Rechten en het Europees Verdrag ter bescherming van de Rechten van de Mens zijn voor de Liga de belangrijkste toetsstenen inzake het respecteren van de mensenrechten.

De Liga voor Mensenrechten heeft in de eerste plaats de naleving van de mensenrechten in België als werkveld, inclusief de toepassing van de internationale rechtsregels in ons land. Haar zusterorganisatie, de Ligue des droits de l'Homme, is in het Franstalige gedeelte van België actief. De onafhankelijkheid van de Liga maakt haar sterkte uit.

Ze streeft haar doeleinden na los van elke politieke of confessionele binding. De leden van de Liga voor Mensenrechten zijn dan ook mensen van uiteenlopende filosofische, ideologische of politieke strekking, die willen opkomen voor mensenrechten in binnen- en buitenland.

De Liga verdedigt de beginselen van gelijkheid, vrijheid en humanisme waarop de democratische samenleving is gebaseerd.

Wil je de Liga voor Mensenrechten steunen zonder dat je het iets kost? Doe dan aan krekelsparen voor de Liga. Wanneer je een krekelspaarrekening opent bij Paribas/Fortis, geeft de bank jaarlijks een commissie aan Netwerk Vlaanderen. Als spaarder kan je ervoor kiezen om een deel van deze commissie aan de Liga voor Mensenrechten toe te kennen. Je spaart dan voor de Liga zonder dat het jou ook maar iets kost.

Liga voor de Mensenrechten, Gebroeders De Smetstraat 75, 9000 Gent, tel: 09 223 07 38, mail: info@mensenrechten.be. Zie ook: www.mensenrechten.be

Medewerkers lentenummer 110

BETTY ANTIERENS – schreef de romans *De Weg naar Oran en Katarakt*.

FERNAND AUWERA – publiceerde een twintigtal romans, vijf bundels korte verhalen, kinderboeken, hij vertaalde acht toneelstukken, was medestichter van De Nevelvlek, correspondent voor de Volkskrant, redactielid van *DWB* en bestuurslid van PEN-Vlaanderen. Recent verschenen de romans *Brahms voor Hitler* en *Indirect Bewijs*. Hij ontvangt dit jaar ook de Literaire Prijs van de Provincie Antwerpen.

LUKAS DE VOS – VRT-journalist, recensent, essayist, voorzitter Arkprijs van het Vrije Woord, recent publiceerde hij *Doek. Erflaters van de film in Vlaanderen* en *Verbrande schrijvers: 'Culturele' collaboratie in Vlaanderen 1933-1935*.

RENÉ HOOYBERGHS – is fan van snelheid, schoonheid, opera en Formule 1, van hem verschijnt in mei de nieuwe dichtbundel *Stamboom*.

JAN LAMPO – studeerde geschiedenis, in 1985 verscheen zijn eerste roman *In Altijd Lege Kamers*. Momenteel werkt hij als wetenschappelijk consultant bij de Stad Antwerpen. Van hem verschenen bij Davidsfonds *Emmeke (plaisir d'amour)*, *Tussen kaai en schip*, *Antwerpen in letters*, *De Engel met de zaag* en bij Lannoo *365 dagen Antwerpen* (co-auteur).

JAN LAPLASSE – studeerde geschiedenis aan de RUG en volgde gespecialiseerde opleiding archivistiek en hedendaags documentbeheer aan de VUB, was van 2000 tot 2002 verbonden als medewerker aan het AMSAB-instituut voor Sociale geschiedenis, sedert 2003 doet hij onderzoek over het verzet in Antwerpen tijdens WO II, werkte op het digitaliseringsatelier van het SOMA.

DIRK MARTIN – studeerde geschiedenis aan de VUB. Sinds 1979 is hij onderzoeker bij het SOMA waar hij de sector documentatie leidt. Zijn onderzoeksvelden betreffen de buitenlandse politiek van België om en rond WO II, de gemeentepolitiek tijdens het interbellum en de cultuurpolitieke aspecten van de bezettingsgeschiedenis. Zeer recent publiceerde hij samen met Lieven Saerens *Steden in Oorlog. Antwerpen 1940-1945* dat ook in het Frans werd vertaald.

1944 - dolle vreugde bij bevrijding van Antwerpen

GIERIK

Literair tijdschrift met initiatief
& Nieuw Vlaams Tijdschrift

B.T.W.: BE 0478.939.478

ISSN 077-513X

Stichters: Guy Commerman & Erik van Malder

nr 110 - 29ste jaargang – nr 1, lente 2011

Redactiesecretaris: Guy Commerman
Kruishofstraat 144/98, 2020 Antwerpen
e-mail: guycommerman@skynet.be

Administratie en Abonnementen: Paul Goedtkindt
Koninklijkelaan 80, 2600 Berchem
e-mail: paul.goedtkindt@skynet.be

Redactieleden:

Betty Antierens, Frans Boenders, Kathy De Nève, René Hooyberghs, Jan Lampo, Tin Vankerkom, Wim van Rooy, Marc Zwijssen, Tim Wouters, Guy Commerman, Erik van Malder,
Ereleden: Jan Gloudemans, Emiel Willekens.

Ad hoc-redactie nr 110: Guy Commerman met dank aan Dirk Martin

Vormgeving:

Kunstencentrum Berkenveld (afdeling vormgeving)
Berkenveldplein 16, 2610 Wilrijk
tel: 03 830 15 50 & gsm: 0476 242 991
e-mail: info@berkenveld.be - www.berkenveld.be
Drukkerij:
EPO, Lange Pastoorstraat 25-27, 2600 Antwerpen

Prijs abonnementen:

- België: 25 euro / jaargang (4 nummers) incl. portokosten
 - Europese unie: 35 euro, inclusief port
 - Andere landen: 40 euro, inclusief port
 - Steunend lid: 50 euro, erelid: 75 euro
- Losse nummers:
- België: 7 euro
 - Europese unie: 11 euro, inclusief port
 - Andere landen: 12 euro, inclusief port
- Betaling:
- België: rek.nr. 068-2237695-29 van Gierik & NVT
 - Buitenland: IBAN BE26-0682-2376-9529
 - BIC-code GKCC BE BB

Inzendingen:

Bij voorkeur per e-mail (word): gierik.nvt@hotmail.com of redactieadres (platte tekst, 4 exemplaren).

Poëzie: max. 10 gedichten, proza: max. 15.000 lettertekens, alleen niet eerder en niet elders gepubliceerde kopij.

De auteur is verantwoordelijk voor zijn inzending, hij behoudt het copyright en ontvangt bij publicatie een gratis bewijs-exemplaar. Tenzij de auteur het vooraf verbiedt, mag zijn inzending op de website van Gierik & NVT verschijnen. Auteurs, medewerkers die wij i.v.m. auteursrechten niet hebben kunnen bereiken of achterhalen kunnen de redactie contacteren.

Overname van teksten uit Gierik & NVT is toegelaten mits bronvermelding en voorafgaand akkoord van de uitgever.

Advertenties & sponsoring:

Tarieven te verkrijgen + aanvraag documenten:
Paul Goedtkindt (administratieadres)

Verantwoordelijke uitgever:

Guy Commerman, Kruishofstraat 144/98, 2020 Antwerpen

www.gierik-nvt.be

e-mail: gierik.nvt@hotmail.com

Beschermcomité:

bestaat uit meerdere leden die hun morele en daadwerkelijke steun toezegden en hun intellectueel, creatief en maatschappelijk gewicht in de waardenschaal leggen om het tijdschrift Gierik & Nieuw Vlaams Tijdschrift mede in stand te houden. De huidige lijst kan op eigen verzoek worden uitgebreid.

In willekeurige volgorde: Frans Redant (dramaturg), Ludo Abicht (vrije denker, filosoof, Arkprijs van het Vrije Woord), Gilbert Verstraelen (districtshoofd Merksem), Jos Vander Velpen (advocaat, voorzitter Liga Rechten van de Mens), Peter Benoy (ex-Theaterdirecteur Zuidpool), Lucienne Stassaert (vertaalster, auteur, Arkprijs van het Vrije Woord), Rik Hancké (toneelregisseur, acteur), Monika De Coninck (voorzitster OCMW Antwerpen), Freek Neyrinck (zette het figurentheater op de wereldkaart), Willy Claes (Minister van Staat), Philippe Lemahieu (bedrijfsleider en cultuurminnaar), Stefan Boel (bedrijfsleider en cultuurminnaar), Eric Brogniet (dichter, directeur Maison de la Poésie, Namen), Walter Groener (Fakkeltheater), Victor Vroomkoning (NL, dichter), Chrétien Breukers (NL, dichter), Bart F. M. Droog (NL, dichter-performer, redacteur literair internettijdschrift Rottend Staal), Wim Meewis (auteur, kunsthistoricus), Thierry Deleu (auteur), Lionel Deflo (auteur, ex-hoofredacteur Kreatief), Silvain Loccufier (erector VUB), Roger Peeters (ere-inspecteur-generaal basisonderwijs).

Steunende leden: Suzanne Binnemans, Marcella Baete, Gilbert Verstraelen, Eddy Strauven, Geert Stadeus, Silvain Salamon, Inge Karlberg, Dirk Pauwels + 31 anonieme schenkers.

Ereleden: Jan Bosmans, Bruno De Locht, Anouchaka Van Dun, 1 anoniem.

Gierik & Nieuw Vlaams Tijdschrift is verkrijgbaar in:

Antwerpen:

Dierckxsens-Avermaete, Melkmarkt 17
Standaard Boekhandel, Huidevettersstraat 1-3
De Groene Waterman, Wolstraat 7 (2 Gieriksterren)

Gent:

Boekhandel Limerick, Kon. Elisabethlaan 142
Poëziecentrum, Vrijdagmarkt 36
Nieuwscentrum Walry, Zwijnaardsesteenweg 6

Brugge:

Boekhandel De Reyghere, Markt 12 (2 Gieriksterren)
Boekhandel De Reyghere, Moerkerksesteenweg 186

Hasselt:

Markies van Carrabas, Minderbroederstraat 9-11

Kortrijk:

Boekhandel Theoria, O.L. Vrouwestraat 22

Mechelen:

Boekhandel Forum, D; Bucherystraat 10

Roeselare:

Boekhandel Hernieuwen, Noordstraat 100

Sint-Niklaas:

Boekhandel 't Oneindige Verhaal, Nieuwstraat 17

Tienen:

Boekhandel Plato, Peperstraat 22

Met de steun van de Provincie Antwerpen, Dexia, talrijke auteurs en meceneassen en Antwerpen.Boekenstad